

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN İNANÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA BOSNA HERSEK’TE
YÜRÜTTÜĞÜ KAMU DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS

Hayrettin KILIÇ

HAZİRAN-2023
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN İNANÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA BOSNA HERSEK’TE
YÜRÜTTÜĞÜ KAMU DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ**

**PUBLIC DIPLOMACY ACTIVITIES CARRIED OUT BY TURKEY IN BOSNIA
AND HERZEGOVINA WITHIN THE CONTEXT OF FAITH DIPLOMACY**

YÜKSEK LİSANS

Hayrettin KILIÇ

**HAZİRAN-2023
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN İNANÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA BOSNA HERSEK’TE
YÜRÜTTÜĞÜ KAMU DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ**

**PUBLIC DIPLOMACY ACTIVITIES CARRIED OUT BY TURKEY IN BOSNIA
AND HERZEGOVINA WITHIN THE CONTEXT OF FAITH DIPLOMACY**

YÜKSEK LİSANS

Hayrettin KILIÇ

Danışman: Doç. Dr. Kadir SANCAK

**HAZİRAN-2023
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum **“Türkiye’nin İnanç Diplomasisi Bağlamında Bosna Hersek’te Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”** isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

08/06/2023

Hayrettin KILIÇ

TEŞEKKÜR

Tez süresince hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Kadir Sancak’a, eğitim sürecindeki yardımlarından dolayı Sayın Metin Şener hocama teşekkür ederim. Çalışmalarım boyunca her zaman yanımda olan ve beni her zaman destekleyen eşim Banu Demir Kılıç ve oğlum Talha Asil’e teşekkür ediyorum.

Hayrettin KILIÇ
GÜMÜŞHANE-2023

ÖZET

Yumuşak güç uygulamalarının geçmişi çok eski olmakla beraber kavram Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren Joseph Nye tarafından literatüre kazandırılmış ve özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra daha çok konuşulur hale gelmiştir. Yumuşak güçle bağlantılı bir kavram olan kamu diplomasisi, devletlerin yumuşak gücünü oluşturan kültür gibi kaynakların başka ülkelerde etkisini artırmaya çalıştığı faaliyetler olarak ifade edilmektedir. Kamu diplomasisinin bir alt dalını oluşturan kültür diplomasisi ise dil, din ve eğitim gibi birçok alanda gösterilen faaliyetlere karşılık gelmektedir. Bu bağlamda kültürün bileşenlerinden biri olan din üzerinden gerçekleştirilen inanç diplomasisi de kültürel diplomasinin unsurlarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde devletlerin önemle üzerinde durduğu inanç diplomasisi alanında birçok faaliyet yürütülmektedir. Bunlardan biri de Türkiye'nin resmi olarak inanç diplomasisi alanında faaliyet gösteren Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı Türkiye Diyanet Vakfı'dır. Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber bağımsızlığını kazanan Balkan ülkelerindeki bağıyı koparmamak amacıyla inanç diplomasisi faaliyetlerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Özellikle Bosna Hersek olmak üzere Türkiye bölgede etkili bir yumuşak güç politikası uygulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Diyanet İşleri Başkanlığı, İnanç diplomasisi, Kamu diplomasisi, Türkiye Diyanet Vakfı

SUMMARY

Although the historical background of soft power is very old, the concept has been brought to the literature by Joseph Nye since the end of the Cold War and has become more talked about after the September 11 attacks in the USA. Public diplomacy is the activities in which the resources such as culture, which constitute the soft power of the states, try to increase their influence in other countries. Cultural diplomacy, which is a sub-branch of public diplomacy, operates in many fields such as language and education. Today, studies are also being carried out in the field of religious/belief diplomacy, which states emphasize. One of them is the Presidency of Religious Affairs, which operates offices in the field of faith diplomacy in Turkey, and the Turkish Religious Foundation, which is affiliated with it. Turkey is trying to be effective in faith diplomacy activities in order not to break its ties with the Balkan countries that gained independence at the end of the Cold War. Turkey implements an effective soft power policy in the region, especially in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Presidency of Religious Affairs, Religious Diplomacy, Public Diplomacy, Turkiye Diyanet Foundation

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLOLAR DİZİNİ	X
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XI
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XII
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1. Güç ve Yumuşak Gücün Tanımı.....	4
2.1.1. Uluslararası İlişkilerde Güç.....	5
2.2. Yumuşak Güç.....	8
2.2.1. Yumuşak Gücün Tanımı ve Geçmişi	8
2.2.2. Yumuşak Gücün Faydaları.....	13
2.2.3. Yumuşak Gücün Kaynakları	14
2.3. Kamu Diplomasisi.....	14
2.3.1. Kamu Diplomasisi Tanımı ve Yumuşak Güç ile İlişkileri.....	14
2.3.2. Kamu Diplomasisinin Tarihi.....	16
2.3.3. Kamu Diplomasisinin Kaynakları.....	18
2.3.4. Kamu Diplomasisi Araçları ve Kullanım Alanları.....	19
2.4. İnanç Diplomasisi	21
3. İNANÇ DİPLOMASİSİ KAVRAMI VE TÜRKİYE’NİN İNANÇ DİPLOMASİSİ POLİTİKASI.....	23
3.1. Türkiye’nin Yumuşak Güç Potansiyeli.....	23
3.2. Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Politikası	24
3.3. Türkiye’nin İnanç Diplomasisi	26
3.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı.....	27
3.3.2. Türkiye Diyanet Vakfı	28
4. TÜRKİYE’NİN BOSNA HERSEK’TE YÜRÜTTÜĞÜ İNANÇ DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ	32
4.1. Bosna Hersek	32

4.2. Türkiye Bosna Hersek İlişkileri	34
4.3. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü İnanç Diplomasisi Faaliyetleri	36
4.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Eğitimlerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri	37
4.3.2. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Dini Yayınlarla İnanç Diplomasisi Faaliyetleri	41
4.3.3. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Dini Gün ve Gecelerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri	43
4.3.4. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Yenileme, İnşa ve Diğer Yardımlarla İnanç Diplomasisi Faaliyetleri	50
4.3.5. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Kültürel Etkinliklerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri	54
4.3.6. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Dini Törenler ve Resmi Ziyaretlerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri	62
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	64
KAYNAKÇA	67

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Güç Yöntemleri ve Davranışlar	9
Tablo 2. Güç Davranış Spektrumu.....	9
Tablo 3. Diyanet İşleri Başkanlığı 2018-2019-2020 Bütçeleri, Yurt Dışına Yapılan Cari Transfer ve Ödenekler.....	28
Tablo 4. 2020 Yılında TDV İşbirliği ile Yapılan veya Destelenen Eğitim Kurumlarını, Ülkesini, Eğitim Düzeyi ve Öğrencisi Sayısını Gösterir	30
Tablo 5. 2020 Yılında TDV Tarafından Yurt Dışında Yapımı Devam Eden Camilerin Bulunduğu Ülke,Camilerin İsmi ve Maliyetini Gösterir.	31
Tablo 6. 2018 Yılında Bosna Hersek'te Sektörel Dağılımlar	34
Tablo 7. 2015-2016, 2017-2018 Ve 2018-2019 Yılları Arasında Toplam Uluslararası İmam Hatip Liseleri ve Öğrencisi Sayısı İle Bosna Hersek'ten Mevcut Okuyan Öğrenci Sayısı.	37
Tablo 8. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından 2019-2020 Yıllarında Ücretsiz Dağıtılmak Üzere Boşnakça Basılan Dini Eserler	42
Tablo 9. Diyanet İşleri Başkanlığının 2012 Yılında Bosna Hersek'te Kutlu Doğum Haftası Sebebiyle Gerçekleştirdiği Faaliyetler	46
Tablo 10. 2014 Yılı Sel Felaketinde Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'e Yardımları	51

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Dahl'ın Güç Formülüyle Yumuşak Güç	10
Şekil 2. Bosna Hersek Parlamento Yapısı.....	33

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AA	: Anadolu Ajansı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIHL	: Anadolu İmam Hatip Lisesi
BBC	: British Broadcasting Corporation
CD	: Compact Disc
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr	: Doktor
EURO	: Avrupa Birliği Resmi Para Birimi
FBİH	: Bosna Hersek Federasyonu
Hz	: Hazreti
KADİS	: Kamu Diplomasisi Koordinasyon Sistemi
KM	: Konvertibl Mark
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NGO	: Non Governmental Organizations
Prof.	: Profesör
RS	: Sırp Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TL	: Türk Lirası
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
UIP	: Uluslararası İmam Hatip Lisesi Programı
vb.	: ve benzeri
YEE	: Yunus Emre Enstitüsü
YY	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde inanç diplomasisine çok fazla yer verilmemiştir. Ancak ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırıları inanç diplomasisi olmadan uluslararası ilişkilerde yapılabilecek değerlendirmenin doğru olmayacağı kanısı dünyada hakim olmuştur. Türkiye’nin yumuşak gücünü etkileyeceği düşünülen inanç diplomasisi bağlamında yurt dışındaki faaliyetleri önemli görülmesine rağmen akademik çalışmalarda eskiden olduğu gibi önemsiz görülmeye devam edilmektedir. Bu sebeple yok denecek kadar az olan çalışmalar yakın zamanda yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’nin sadece inanç diplomasisi bağlamında Bosna Hersek’te yürüttüğü kamu diplomasisi incelenerek yapılan çalışmada inanç diplomasisi olarak kabul edilebilecek başlıklar değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Sorusu

Diyanet İşleri Başkanlığı inanç diplomasisi bağlamında Bosna Hersek’te faaliyet yürütüyor mu? Eğer yürütüyorsa bu faaliyetler nelerdir?

Birçok kaynak inanç diplomasisi faaliyetlerinin neler olabileceği yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek’te çok fazla inanç diplomasisi faaliyeti yürütmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının En önemli faaliyeti eğitim olarak öne çıkıyor ve gün geçtikçe Türkiye’de okuyan Bosna Hersekli öğrencilerin sayısı artarken, buna paralel olarak Türkiye’de dini öğrenim görmek isteyen Bosna Hersekli öğrencilerde de artış gözleniyor. Bir diğer faaliyet alanları Boşnakça dini yayın faaliyetleri, dini gün ve gecelerde yapılan faaliyetler, yenileme ve inşa faaliyetleri, kültürel etkinlikler kapsamında yapılan faaliyetler, menşure törenleri ve resmi ziyaretler kapsamında yapılan faaliyetler olmak üzere incelenmiştir.

Araştırmanın Önemi

Türkiye, öncelikle geçmişte Bosna Hersek ile bağı bulunan bir ülke olarak ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Günümüzde Türkiye, yumuşak gücünü etkileyebileceği düşünülen kamu diplomasisi faaliyetlerine Bosna Hersek’te yönelmiş bir ülkedir. Dini ilişkilerini güçlendirmek için inanç diplomasisi faaliyetlerini Bosna Hersek’te yerine getirmek isteyen Türkiye için araştırması yapılan faaliyetler önemlidir. Yapılan çalışma Türkiye’nin sadece inanç diplomasisi bağlamında Bosna Hersek’teki faaliyetlerin değerlendirildiği tek akademik çalışma olarak önemini korumaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Türkiye’de inanç diplomasisi faaliyetlerini yürüten birçok dini dernek vakıf gibi yapılar vardır. Çalışmada sadece resmi inanç diplomasisi faaliyetlerinde bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının faaliyetleri incelenmiştir. Ülke olarak sadece Bosna Hersek’teki inanç diplomasisi faaliyetlerine yer verilmektedir. Dönem olarak ise İnanç diplomasisi faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği 2010 yılından 2022 yılına kadar olan zaman dilimi belirlenmiştir.

Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Araçlar

Araştırmada literatür taraması yapılarak konu hakkında yazılmış birçok kitap, akademik düzeyde hazırlanmış tez ve makale değerlendirilmiştir. Çoğunlukla nitel veriler esas alınmakla beraber nicel verilere de yer verilmiştir. Öncelikle birincil kaynaklar kullanılmıştır, birincil kaynaklarda yer almayan veriler ikincil kaynaklarla tamamlanmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, güç, yumuşak güç, kamu diplomasisi ve inanç diplomasisi incelenmiştir. Uluslararası ilişkilerde gücün birçok tanımı bulunur ancak en yalın tabirle güç, bir ülkenin başka devletlerin politikalarına etki edebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir. Gücün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir ancak uluslararası ilişkilerde bunun ilk örneğini, Sümer şehir devletlerinde yaşanan mücadelelerde görmek mümkündür. Sümerlerden sonra kurulan Çin, Hint ve Yunan şehir devletleriyle yaşanan mücadeleleri konu edinen ilk eserlerin ortaya çıkmasıyla uluslararası ilişkilerde güç ve güç mücadelelerini, gücün önemini ve güvenlik sorunlarını görebiliriz. En önemli örnek iki Yunan şehir devleti arasında yaşanan Peloponnessos Savaşları’dır. İki Yunan şehir devleti arasında bir devlet diğer devlete göre daha güçlü duruma gelmiştir. Güçlü devlet kendi isteğini yaptırabilme kuvvetini elinde bulundurmak isteyecektir. Günümüze kadar gelinen süreç içinde devletler arasında yaşanan güç mücadelesinde farklı yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Son zamanlarda yumuşak güç, devletlerin daha aktif kullanabileceği bir yöntem olarak benimsenmiştir. Yumuşak gücün aktif kullanılması için kamu diplomasisi ile desteklenmesi gerekmektedir. Günümüzde kamu diplomasisi çok çeşitli alanlara ayrılmıştır. İnanç diplomasisi alanında kamu diplomasisi yeni bir alan olduğu için akademik çalışmalarda çok fazla yer verilmemiştir. İnanç diplomasisi, dini topluluklara yönelik başkalarına cazip gelebilecek programların uygulamaya konulması, yürütülmesi, karşılıklı iletişim ve işbirliğinin sağlanması olarak tanımlanabilir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’nin yumuşak güç potansiyeli, kamu diplomasisi ve inanç diplomasisi konuları incelenmiştir. Türkiye coğrafi, tarihi ve kültürel değerleriyle yumuşak güç potansiyeline sahip zengin bir ülkedir. Türkiye’nin

bir yumuşak güç zenginliği de geçmişinden aldığı güçlü din etkisidir. Türkiye güçlü din etkisine sahip olsa da kendi iç meselelerinden dolayı 2002 yılına kadar inanç diplomasisini aktif kullanamamıştır. Türkiye 2002 yılından sonra geçmişinden aldığı din etkisini kullanabilecek aktif politikalar üretmeye başlayarak ve inanç diplomasisi faaliyetlerini artırarak devam ettirmiştir. Türkiye, inanç diplomasisi alanındaki faaliyetlerine 1991 yılından sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlamıştır. Bağımsızlığını kazanan ve Müslümanların çoğunlukta olduğu devletlerin Türkiye ile iletişim ve işbirliği içinde ilişkilerini güçlendirmek istemeleri Türkiye için inanç diplomasisi adımlarının atılmasına vesile olmuştur. Türkiye'nin inanç diplomasisi resmi kurumu olarak çalışmalarını yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı bir kuruluş olan Türkiye Diyanet Vakfı dünyanın farklı coğrafyalarında faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde ise Bosna Hersek ve Türkiye Bosna Hersek ilişkileri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının Bosna Hersek'teki inanç diplomasisi faaliyetleri incelenmiştir. Bosna Hersek Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırların yaşadığı üç ayrı etnik kimliğe sahip ve çoğunluğu Müslüman olan bir ülkedir. Bosna Hersek Türkiye'nin geçmişiyle bağı olan ve bağının gün geçtikçe zayıfladığı bir ülke konumundayken, Bosna Hersek'in bağımsızlık kazanmasıyla Türkiye ile iletişim ve işbirliği kurarak önemli adımlar atmaya başlaması Türkiye için tarihi bir fırsat olmuştur. Türkiye zayıflayan bağını güçlendirmek amacıyla Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı gibi kamu diplomasisi kuruluşları Bosna Hersek'teki faaliyetlerine başlamıştır. İnanç diplomasisi alanında ise Diyanet İşleri Başkanlığı, Avrasya İslam Şûrası ile dini olarak ilk defa işbirliği kurmaya başlamış ancak Türkiye'nin o zamanki siyasi şartları ve şûrada alınan kararların bölgesel nitelikte olması nedeniyle çok başarılı olunamamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı ancak 2015 yılında Bosna Hersek İslam Birliği ile gerçekleşen işbirliği protokolünden sonra Bosna Hersek'teki inanç diplomasisi faaliyetlerine hız kazandırmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bosna Hersek, Türkiye için geçmişinden aldığı zenginliklerle yumuşak gücünü kullanabilecek dini etkiye sahip, işbirliği ve dostluk kurabilecek, inanç diplomasisi faaliyetlerini uygulayabilecek bir ülkedir. Türkiye'nin Bosna Hersek'te inanç diplomasisi faaliyetleri var mıdır? Varsa bunlar nelerdir? Sorularının cevabını bulmak için öncelikle güç ve yumuşak gücü, ardından kamu diplomasisi ve inanç diplomasisini incelemek gerekir.

2.1. Güç ve Yumuşak Gücün Tanımı

Güç kelimesi Latince potestas ya da potentia, -ebilmek, - abilmek anlamında, bir işi yapmaya yetkin ve yapabilmek fiillerinden oluşan, potere kelimesinden türetilen potis yani güçlü anlamına gelen bir kelimeyle ilk defa Latince kullanılan bir kavramdır (Güner, 2020: 179). Türkçede güç kelimesi kuvvet ve kudret gibi anlamlarda kullanılırken eski Türkçede küç kelimesinde olduğu gibi sadece fiziksel gücü değil zihinsel güç anlamında da kullanılmıştır (Clauson, 2019: 252-253). Günümüzde güç kelimesi birçok bilim dalında ilişkisel ağ içerisinde olduğu düşünüldüğünde, geniş, kapsamlı ve belirsiz, tanımı yapılmakta zorlanılan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Alkan ve Erdem, 2019: 406).

Türk Dil Kurumu gücün fizik, düşünce ve ahlak yönünden etkileyebilme kapasitesi veya bunlara direnebilme kabiliyeti, meydana gelen bir olay karşısında hareket edebilme ve kuvvet kullanabilme yeteneği, yüksek derecede etkinlik gösterebilen ve sınırsız olan mutlak güç sahibi, herhangi bir aygıtın iş yapabilme kabiliyeti gibi birçok yönüne değinmiştir. Ayrıca siyasi, ekonomik, askeri alanlar açısından da önemli olan güç kelimesi için tanımlar yapılmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Güç kavramına sosyal bilimler açısından bakacak olursak Bertland Russell, enerji kavramını fiziğin temeli olarak kabul ederken gücü de sosyal bilimlerin temel kavramı olarak görmüştür (Kızanıklı vd., 2016: 488-504). Buna göre güç, başkalarını kendisinin istediği tarafa davranışlarını sevk edebilme kabiliyeti olarak açıklamıştır (Kızanıklı vd., 2016: 488-504). Ünlü sosyolog ve düşünür Max Weber gücün tanımını bir sosyal yapı içinde A aktörünün dayandığı temel sebep ne olursa olsun, B aktörü kendisine karşı koymaya çalışılsa bile A aktörünün istediğini elde edebilme konumunda olması olarak açıklamıştır (K. Yıldırım ve A. Yıldırım, 2017: 204). Görüldüğü üzere her iki düşünür

de sosyal bilimlerde, diğer aktörleri kendisinin istediği tarafa yönlendirerek amaca ulaşabilme yeteneği ve bunu elde edebilme kabiliyetinden yola çıkarak gücün tanımını yapmıştır.

2.1.1. Uluslararası İlişkilerde Güç

Uluslararası ilişkiler açısından gücün tanımına bakıldığında, bu alandaki teorilerinin en önemlisi olan realizmin kurucusu kabul edilen Morgenthau, gücün tanımını yaparken Thomas Hobbes'in "Leviathan" adlı çalışmasından etkilenerek herşeyi maddeden ibaret kabul etmektedir. İnsanın doğasında iyilik yoktur, çıkar sağlama düşüncesi vardır bu yüzden bencilce hareket etmektedir. Devletin olmadığı anarşik ortamda kendi gücünün üstünde bir güçle her zaman savaş halindedir. Bu yüzden çıkar mücadelesi içindedir. Morgenthau, gücün tanımını yaparken kişinin başka bir kişi üzerindeki denetimine sahip olabilecek ve bunu devam ettirebilecek fiziksel şiddetten, görülmesi zor olan psikolojik ağırlara kadar herşey olarak tanımlamıştır (Morgenthau, 1970: 10).

Yumuşak güç kavramını ilk kez ortaya atan siyaset bilimci Joseph S. Nye'a göre ise güç hava gibidir, herkes onu tahmin etmeye çalışıyor ama çok az kişi onu anlayabiliyor, hava tahmincileri ve çiftçiler nasıl havanın durumuyla ilgili tahmin yürütmeye çalışıyorsa siyasiler ve analiz işiyle uğraşanlar da güç ilişkilerini tanımlamaya ve tahmin yürütmeye çalışırlar (Nye, 2004: 1). Nye, gücü aynı zamanda aşka benzetmiştir, onu yaşamak ve ölçmek, tanımlamaktan daha kolaydır ama bu onun varlığını ve gerçekliğini düşürmez diyerek farklı benzetmelerle gücü tanımlamanın ve anlayabilmenin zor olduğunu vurgularken diğer taraftan gücün önemini ve etkisini belirtmektedir (Nye, 2004: 1).

Gücün tanımı yapılırken en fazla atıf yapılan kişi olarak bilinen Amerikalı siyaset bilimci Robert A. Dahl'in tanımı akademik çalışmalarda çok fazla kullanılmış ve insanlar arasında bir ilişkiye benzetilerek formüle edilmiştir. Herhangi bir A aktörünün B aktörüne aksi halde yapmayacağı herhangi bir şeyi yaptırabilme kabiliyeti olarak tanımlamıştır (A.Dahl, 1957: 202-203). Bu durumda A aktörünün B aktörü üzerindeki etkisiyle gücün aksi halde davranışlarına etki edebilme ve tercihlerini belirleme kabiliyetinden kaynaklandığı şeklindedir. Buradan yola çıkarak B aktörünün davranışlarını kontrolde tutma iktidar ve kapasitesi, A aktörünün istediği amacı elde edebilmesi ve ulaşabilmesi için gerekiyorsa B aktörünün davranışlarını yönlendirebilme kabiliyeti olarak da tanımlar yapılmıştır (Gönlübol, 1993: 101). Dahl, güç ilişkisi içinde iki özelliğin var olması gerektiğini savunur. A aktörü ile B aktörü arasında herhangi bir

ilişkinin bulunması ve ikisinin arasında bir bağlantının olması gerektiğini düşünür, aksi takdirde bir güçten söz edilemez (A.Dahl, 1957: 202-203).

Gücün uluslararası ilişkiler literatüründe akademik çalışmalar başta olmak üzere birçok tanımı yapılmış ancak ortak bir tanım içinde güç kavramı ortaya konulamamıştır. Günümüze kadar açıklanan teorilerde gücün önemine vurgu yapılması ve uluslararası ilişkilerde gücü merkeze alan bir yaklaşım ortaya konulmasına rağmen tanım konusunda bir uzlaşa sağlanamamıştır. (Özdemir, 2008: 115). Gücün ortak bir tanımı olmasa da önemi ve etkisi her şekilde varlığını korumaktadır. Gücün küreselleşen dünyada teknoloji ve iletişimin her alanda etkili olmasıyla birlikte uluslararası ilişkileri de etkilediği görülmüştür. Bu anlamda aktörler çoğalmış ve karmaşıklaşmıştır, farklı güç unsurları devreye girmiştir, gelişim gösteren teorilerle beraber gücün önemi artmaya başlamıştır. Bu dinamik alanda gücün tanımını yapmak da zorlaşmıştır (Özdemir, 2008: 115).

Uluslararası ilişkilerde gücü anlayabilmek için öncelikle sosyal bilimler alanında uluslararası ilişkilerin gelişim aşamasından bahsetmek gerekir. Akademik çalışmalar uluslararası ilişkilerin 1. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu olumsuz sonuçların etkisiyle beraber 20. yüzyılda ortaya çıktığını göstermiştir (Ozan, 2014: 203). Uluslararası ilişkilerin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı zaman diliminde herhangi bir tartışma söz konusu olmazken, tarihsel gelişim aşamalarını da bu zaman zarfında başlatanlar olmuştur (Arıboğan, 2007: 29-30). Bazı araştırmacılar günümüz egemenlik anlayışının ve modern ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı 17. yy Westphalia düzenine kadar süreci götürmüştür (Gözen, 2018: 2). Bir kısım araştırmacılar ise ilk devletlerin oluşmaya başladığı düzene kadar giden bir süreçte uluslararası ilişkileri incelemiştir (Aydın , 2004: 43).

Gücün tarihini aslında insanlığın varlığından beri görmek mümkündür ancak uluslararası ilişkiler ve devletler arasında güç mücadelesinin ilk uygarlık olan Sümer şehir devletleri arasındaki etkileşimler sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir (White, 1997: 251). İlk uygarlık olarak M.Ö 3000-2500 yılları arasında kurulan Sümerler kendi içinde ve dışındaki devletleri ortak kültür ve değerleriyle etkilemiş ve bir güç mücadelesinin de ilk safhasını oluşturmuştur. Sümerlerden sonra kurulan Çin, Hint ve Yunan gibi medeniyetlerin güç mücadelesine girişmeleri sonucunda uluslararası ilişkiler ve güç konusunda ilk eserler verilmeye başlanmıştır (Sancak, 2015: 6-7). Bu eserlerden ilki Antik Çağ'da yaşamış, Çin'in ilk ve en ünlü askeri strateji uzmanı olarak bilinen Sun Tzu'nun Savaş Sanatı adlı eseridir ve uluslararası ilişkilerde ilk temel belge olarak kabul edilmektedir (Sun-Tzu, 2008). Onun eserinde 13 bölüm ve 384 savaş teorisi

bulunmaktadır. Onun için önemli olan kazanmaktır, mümkün olduğunca en az kayıpla kazanmaktır, ancak en temel ilkesi olan en iyi zaferin savaşımadan kazanılan zafer olduğunu düşünmektedir. Kaybetme riski varsa savaşa hiç girilmemelidir, bu sebeple “Savaşımadan Kazanma Disiplinini” ortaya atmıştır (Demirbilek, 2018: 26-27).

Güç konusunda ilk eser M.Ö 431-404 yılları arasında Yunan şehir devletleri Atina ve Sparta arasındaki savaşta güç mücadelesini konu alan, gücün önemini ve güçler dengesini, güvenlik sorunlarını vurgulayan Thucydides’in “Peloponnessos Savaşları” adlı eseridir (Aydın, 1996: 86). Thucydides, 27 yıl süren Peloponnessos Savaşlarında bir süre belli bir bölgenin komutanlığını yapmış savaşın içinde olmuştur fakat yönettiği bölgeyi kaybedince savaşı uzaktan takip etmek zorunda kalmıştır (Geyik ve Erol, 2019: 15).

Thucydides’e göre savaşın temel sebebi iki Yunan şehri arasında güçler dengesinin kaybolması ve güvenlik sorununun ortaya çıkmasıdır. Realizmin öncüsü sayılan Thomas Hobbes ise “Leviathan” adlı eserinde savaşın sebebini şöyle açıklamıştır. İki şehir aynı zaman içinde bir şeye sahip olmak istemektedir o yüzden birbirine düşmanca davranmaktadır, her şehir kendi varlığını korumak ve birbirini kendi egemenliğinin altında tutmak için savaşı (Turan, 2021: 55).

Uluslararası ilişkilerin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı 20. yüzyıla kadar birçok kişi tarafından uluslararası ilişkiler ve güç alanında çok sayıda eser yazılmıştır. Söz konusu eserlerin etkisi sınırlı kalmakla birlikte bu eserler gücü tanımlamak için önemli bilgiler vermiştir (Yurdusev, 1996: 15-55).

Diğer taraftan 1. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkmasına sebep olan güçler dengesi sisteminin bozulması ve güç mücadeleleri 1929 ekonomik buhranına kadar yerini idealizm yaklaşımının savunduğu evrensel barışı sağlamak için kurulan kolektif güvenlik düzenine ve uluslararası bir örgütün kurulmasıyla oluşacak devletlerin işbirliğine bırakmıştır. Ancak bu idealist yaklaşım ekonomik buhranın dünyada yaratmış olduğu olumsuz etkiyle beraber İkinci Dünya Savaşı’na engel olabilecek bir düzen ortaya koyamamıştır (Eren, 2021: 4). Bunun üzerine realizmin en önemli ismi Morgenthau’nun da görüşleriyle güç kavramı uluslararası ilişkilerde yükselen bir değer haline gelmiştir (Gözen, 2018: 2).

Soğuk Savaş dönemine kadar uluslararası ilişkilerde gücü askeri kaynaklarda ve yeteneklerde görürken, günümüzde ise bilginin önemi uluslararası ilişkilerde de fark edilmiştir (Özdemir, 2008: 136). Nye, bilgi çağında devletlerin kamuoyunu yönlendirme, ikna ve pazarlık becerisini gücün en etkili ögesi olarak değerlendirmiştir (Nye, 1990: 156). Ancak bilgi çağında en etkili olan yumuşak güç olmakla birlikte

uluslararası anarşik yapının doğurduğu ortamda askeri güç halen devletler için vazgeçilmez bir öge olarak kalmak zorundadır (Nye, 1990: 156).

2.2. Yumuşak Güç

2.2.1. Yumuşak Gücün Tanımı ve Geçmişi

Yumuşak güç, İngilizce Soft Power kelimesinin karşılığı olarak Türkçede kullanılan bir kavramdır. İngilizce'den Türkçeye standart olarak çevrilen yumuşak güç kavramı bazı çalışmalarda ince güç olarak da geçmektedir (Kalin, 2010). Kavramı ilk kullanan Amerikan siyaset bilimci Joseph S. Nye tarafından Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin gücünün zayıfladığı düşüncesine karşı çıkmak için “Liderliğe Mecburiyet: Amerikan Gücünün Değişen Doğası/Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power” adlı makalesinden yola çıkarak yumuşak güç kavramını literatüre sokmuştur (Nye, 2005: 7). Soğuk Savaş dönemi sonrasında uluslararası ilişkiler için yeni bir kavram olmuşsa da ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırıları sonrasında uluslararası alanda daha fazla konuşulur hale gelmiştir (Akbaş ve Tuna, 2012: 5-6). Nye, yumuşak güç kavramının uluslararası ilişkilerde bir teori sayılmayacağını analitik bir yaklaşım olduğunu belirtse de teori olarak bakılacak olursa realist yaklaşımdan farklı olarak dolaylı bir güç kullanımı, kültür ve değerlere önem vermesiyle konstrüktivizm ve neoliberalizm arasında bir yaklaşım olduğu görülmektedir (Nye, 2010: 219).

Her ne kadar geçmişte Antik Çağ dönemi Sun Tzu ve aynı dönemde yaşamış diğer kişilerin çalışmalarında ve gücün yumuşak yüzünden bahsedilmiş olsa da ilk ortaya çıkışının ne zaman olduğu bilinmemekle beraber kavram olarak ilk defa yumuşak güç Joseph S. Nye tarafından kullanılmıştır (Nye, 2005: 5). Genel anlamda yumuşak gücü Nye, “eğer istediğim şeyi istemeni sağlayabilirsem o zaman yapmak istediğin şeyi yapmaya seni zorlamama gerek yoktur” sözüyle açıklamıştır (Nye, 2003: 10-11). Öyleyse yumuşak güç diğer devletleri etkileyebildiği, cezbedebildiği ölçüde devletleri kendi istediği amaca kendiliğinden yöneltecektir (Köksoy, 2021: 638). Yani yumuşak güç diğer devletlerle olan ilişkilerde istediklerini elde edebilmek için sert güç yöntemlerinin yanında çekiciliğe, cazibeye dayanan başka bir yöntemle onların tercihlerini kendi tarafına çekecektir (Köksoy, 2021: 638).

Uluslararası ilişkilerde devletler istediklerini elde edebilmek için birtakım yöntemler benimsemiştir. Nye’a göre bu yöntemler devletlerin askeri yönden zor kullanmak ve ekonomik yönden ikna etmek, baskı oluşturmak ya da kendine cazibe

çekim merkezi oluşturarak diğer devletlerin gönüllü bir şekilde kendiliğinden istenilen davranışları sergilemesini sağlamaktan ibarettir (Nye, 2003: 10-11).

Tablo 1. Güç Yöntemleri ve Davranışlar (Nye, 2005 :31)

Yöntemler	Davranışlar	Araçlar	Hükümet Politikaları
Askeri güç	Zorlama	Kuvvet	Zorlayıcı diplomasi
Sert güç	Caydırma	Tehdit	Savaş
Ekonomik güç	Koruma		İttifak
	Teşvik	Para verme	Rüşvet
	Zorlama	Yaptırım	Yaptırım
Yumuşak güç	Hayranlık uyandırma	Kültür	Kamu diplomasisi
	Gündem yaratmak	Değerler	iki ve çok taraflı diplomasi
		Politikalar	
		Kurumlar	

Bir başka ifadeyle Nye, yumuşak gücü ifade ederken cazibe çekim merkezi olan devletlerin amaçlarına ulaşabilmesi için sadece sert güç yöntemlerini değil, onların davranışlarını etkileyebilecek yumuşak güce sahipse zaten başka ülkeler onun peşinden gitmek isteyecek, onun değerlerine hayran olacak, ona imrenecek, onun refah ve açıklık seviyesini isteyecektir (Demirtepe vd., 2013: 98).

Tablo 2. Güç Davranış Spektrumu (Nye, 2005: 17, Alıntı: <https://turkdegis.org/icerik/yumusak-guc>)

	Güç			
	Sert		Yumuşak	
Davranış Spektrumu	zorlama	ikna etme	gündemi yaratma	cazibe
	Emir			Yanına çekme
En Uygun Kaynaklar	baskı	ödemeler	kurumlar	değerler
	yaptırımlar	rüşvet		kültür
				politikalar

Amerikalı siyaset bilimci Dahl'ın formüle ettiği A aktörünün B aktörüne aksi halde yapamayacağı bir şeyi yaptırabilme kabiliyeti olarak ifade ettiği, aksi halde yapamayacağı bir şeyde zor kullanmak anlamına gelen güç tanımından yola çıkarak yumuşak güç, A aktörünün B aktörüne yapamayacağı bir şeyde kendisine zor kullanmadan gönüllülük esasına göre A aktörünün istediği bir şeyi B aktörünün istemesini de sağlayarak kendi istediklerini elde etmiş olacaktır (A.Dahl, 1957: 202-203).

Güç		Sert Güç		Yumuşak Güç	
A	B	A	B	A	B
Yapamayacağı bir şeyde zorlamaktadır.		Mevcut stratejilerini değiştirmek için para/zor kullanmaktadır.		Mevcut tercihlerini değiştirmek için ikna ve cazibeyi kullanmaktadır.	

Şekil 1. Dahl’ın Güç Formülüyle Yumuşak Güç

Nye’in yukarıdaki Dahl’ın güç tanımında da yumuşak gücün davranışlarının kendisi gibi cazibeye dayanan bir yaklaşımı olduğunu belirtmektedir. Nye aynı zamanda para ve zor kullanma gibi araçları somut kaynaklar olarak sert güçle açıklarken kültür, değerler, kurumlar, politikalar gibi yumuşak güç araçlarını ise soyut kaynaklarla açıklamaktadır (Nye, 2019: 91).

11 Aralık 1948 yılında “The Economist” dergisinde yayınlanan havuç ve sopa hikâyesinde bir eşeğin önüne çubuk bağlayarak havuç uzatılır ve arıları taşıması için ödüllendirilir, sopayla da vurularak eşek cezalandırılır. Bu sistem uluslararası ilişkilerde sert güç olarak anlatılmaktadır. A aktörünün B aktöründen kendisini yapmak istemeyeceği bir durumda para verme, yardım, rüşvet, zor kullanmak, baskı ve yaptırım gibi yöntemler kullanılmaktadır (Akçay ve Kanat, 2018: 3). Nye, günümüzde bazı araştırmacıların sert güç ile yumuşak gücün her durumda genişlediğini savunmaktadır. Havuç-sopa yönteminin anlamsızlaştığı tezini öne sürmektedir. Oysa yöntemlerle davranışlar karıştırılmaktadır. Sert güç itmek iken yumuşak güç çekmekten ibarettir ve bazen sert güç yöntemlerinin de çekici bir yumuşak güç olabileceğini açıklamıştır (Nye, 2019: 91).

Her ne kadar güç yöntemleri olarak sert-yumuşak diye bir ayrıma gidilse de aralarında keskin bir ayrım yoktur ve her iki güç birbirini etkileyebilmektedir (Yatağan, 2018: 75). Yani sert güç unsurları olan askeri veya ekonomik güç bazen yumuşak güce katkıda bulunabilir ya da yumuşak gücü sert unsurlarla destekleyerek yumuşak güç elde edebilir (Nye, 2003: 17). Bu durumda sert güç olmadan yalnız yumuşak güç elde etmenin doğru olmayacağı gibi yumuşak güç olmadan yalnız sert güç kullanmak da doğru bir yöntem değildir. ABD düşünce üretim merkezi Center For Trategic and International Studies tarafından kurulan komisyon tarafından 2006 yılında her iki gücün birbirini destekleyeceği ifade edilmiş ve her iki güç arasında bir dengenin kurulması anlamına gelen akıllı güç Smart Power kavramı ortaya atılmıştır (Yatağan, 2018: 74).

Bir devletin ekonomisinin büyüklüğü o devletin yumuşak gücüne katkı yapabilmektedir (Yılmaz, 2008: 38). AB ülkeleri devasa ekonomik büyüklüğünü ve ticaret hacmini kendi değerleri vb. normlarını diğer ülkelere yaymak amacıyla yumuşak gücüne katkı yapması için kullanmaktadır (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017: 112).

Nye, yumuşak gücün kullanımında tutarlılık ve inandırıcılık olmazsa yumuşak gücün sonuçsuz kalacağı bir durumdan bahsetmektedir. Bu yüzden her ülke için yumuşak güç uygulaması bazen ters etki yaratabilir (Yılmaz, 2008: 39). Nye, ABD'nin sert Orta Doğu politikasının bölgeye ürün ihracının düşmesine sebep olduğunu dile getirerek yumuşak gücünün de zayıfladığını söylemektedir. 1990'lı yıllarda ABD'nin bölgede ürün ihracı %18'den %13'e gerilemiştir (Nye, 2005: 49). Bir diğer örnek ise ABD'nin Orta Doğu'da dizi ve filmlerinin izleme oranının düşük kalmasıdır. Bu durum ABD'nin bölge için yumuşak gücünün zayıfladığını göstermektedir. Dolayısıyla yumuşak güç her ülke için değişiklik gösterebilir (Yılmaz, 2011: 36).

Yumuşak güç kendine çekici bir güç oluşturduğunda diğer devletler o devletle işbirliğini kendiliğinden isteyecektir ve davranışları o ülkeyi etkileyecektir (Aydoğan ve Aydın, 2011: 13). Dolayısıyla sert güç doğrudan bir güç kullanımı olarak etken, yumuşak güç sert güce nazaran dolaylı yollar kullanarak amacına ulaşılmasını bekleyen edilgen bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır (Yılmaz, 2008: 38).

Devletlerin sert güç üzerinde tam bir kontrol sağlaması mümkünken yumuşak güç kaynakları içinde karmaşık bir düzende hareket eden yapıların oluşması, yumuşak güç üzerinde tam bir kontrol sağlayamamasına sebep olmaktadır (Özkan ve Boylu, 2020: 343-363). Sert güçte tahmin edilebilirlik yönünden önceden tedbir alıp önleyebilme ve hangi oranda bir güç kullanımı olacağını belirleyebilme imkânı varken, yumuşak gücü önleyebilmek ve güç kullanım oranını belirleyebilmek kolay değildir (Yatağan, 2018: 69-94).

Yumuşak gücün kullanımının etkisi sert güç kullanımından çok daha uzun bir süre sonra gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yumuşak güçte oluşan güç kaybı hem uzun bir zaman alır hem de maliyet kaybı daha fazla olur (Özkan ve Boylu, 2020: 343-363). Zaman ve maliyet kaybı fazla olsa da, yumuşak güç daha fazla kitleyi etkiler, daha uzun ömürlüdür, daha fazla ekonomik çıkar sağlar ve daha zor kazanılan bir güçtür (Çavuş, 2012: 23-37).

Sert güç itici bir güç şeklidir, aynı zamanda askeri ve ekonomik unsurlar gibi genelde somut kaynakları baskı, yaptırım, ödemeler, rüşvet vb. kullandığı için daha kolay ölçülebilir olsa da bu ölçümler kesinlik bildirmemektedir (Nye, 2011: 20-21). Yumuşak güç ise cazibesi ile kendine çeken ve soyut kaynakları değerler, kültür,

politikalar, kurumlar kullanan çekici bir güce sahiptir. Yumuşak gücün ölçülmesi sert güce nazaran daha zor olsa da, gücün varlığının yumuşak güçten kaynaklı olup olmadığı ve bu gücün dış politikayı olumlu yönde belirleyen bir etki yaratıp yaratmadığına bakılır. Yumuşak güç, sürekli anket uygulaması şeklinde, gelişmeler titizlikle incelenerek ölçülmesi olarak görülse de tam olarak yumuşak gücü yansıtacağı anlamına da gelmemektedir (Yapıcı, 2015: 5-20).

Yumuşak gücün tarihsel gelişimi açısından ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber Antik Çağ'da kurulan ilk devletlerde Çin'in en ünlü askeri strateji uzmanı Sun Tzu'nun savaşmadan kazanma görüşü olarak ortaya attığı en iyi zaferin savaşmadan kazanılan zafer olduğu düşüncesi, gücün yumuşak yüzüne vurgu yapan ilk çalışma olarak değerlendirilebilir (Sancak, 2015: 60).

Gücün yumuşak yüzünün ilk ortaya çıktığı zamanlar genellikle yapılacak askeri harekâtlardan önce halkın bu işgallere direnmesini önlemek iç isyanlar, propaganda şeklinde görülmüştür. İşgal edildikten sonra da kendisine bağlı olmasını sağlayacak dil, eğitim, kültür, ekonomik, siyasi vb. faaliyetlerde bulunmak olmuştur (Yılmaz, 2011: 31-36). Buna 17. yüzyıldan sonra Fransa'nın başta Cezayir olmak üzere Kuzey Afrika'daki faaliyetleri ve halkları üzerine yapılan propagandalar, dil, kültür, eğitim, siyasi, dini vb. faaliyetler örnek gösterilebilir (Aydın, 2021).

Osmanlı Devleti'nde, bütün devletleri etkileyen barış ve hoşgörü zeminiyle oluşmuş devlet yapılanması, Balkanlarda 13. yüzyıldan itibaren özellikle Hacı Bektaş-ı Veli'nin öğrencilerinden Sarı Saltuk olmak üzere dini âlimlerin bu bölgede Türk İslam kültür ve medeniyetine öncülük etmesi, Osmanlı Devleti'nin Balkanları kendi toprakları içine katmasını kolaylaştırmıştır (Bayraktar, 2012: 183). Bugün halen Balkanlarda muhafaza edilen medeniyet, Türkiye'nin bölgede en büyük yumuşak gücünü oluşturmaktadır (Bayraktar, 2012: 183).

1900'lü yıllardan sonra özellikle iletişimin, ulaşım araçlarının ve teknolojinin gelişmeye başlaması, kamuoyu gücünün daha fazla artmasıyla 1. Dünya Savaşı ile beraber devletler kültürel alanlar öncelikli olmak üzere yumuşak güç oluşturma çabasına girmişlerdir (Yılmaz, 2011: 32). Başta ABD olmak üzere 1920'lerden sonra radyo, dünya genelinde birçok ülkede kendi dilinde yayınlara başlamıştır ve devletler İkinci Dünya Savaşı'nda yayınlarını hızla kitlelere ulaştırmaya çalışmıştır (Yılmaz, 2011: 31-36). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya bir süre kendi ideolojisini yaymak amacıyla çok yüksek maliyetlerin altına girmiştir. ABD Marshall Planı dâhilinde göndermiş olduğu Barış Gönüllüleri adlı gruplarla yumuşak gücünü çok fazla ülkeye yaymaya çalışmıştır (Gökbayrakağaçdan, 2018: 784).

Soğuk Savaş, süper güçlerin sadece sert güç değil yumuşak güçlerin mücadelesine de sahne olmuştur. Yumuşak güç unsuru ABD'nin üstünlüğü ile hem savaşın galibini belirlemiş hem de ABD içinde tartışılan bir yumuşak güç kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Yılmaz, 2011: 33). ABD'nin büyük askeri ve ekonomik gücüne rağmen yaşanan 11 Eylül saldırıları yumuşak gücün ikinci defa tartışılmasına sebep olmuştur. Ancak bu tartışmalar sadece ABD içinde kalmamış Türkiye de dâhil dünya genelinde özellikle akademi ve dış politikada çokça konuşulmuştur. Çin başta olmak üzere devletlerin yumuşak güç için yüksek miktarda pay ayırmalarına sebep olmuştur (Demirtepe vd., 2013: 101-102).

2.2.2. Yumuşak Gücün Faydaları

Tarihe bakacak olursak gücün doğasındaki değişmeler Soğuk Savaş ve 11 Eylül saldırıları sonucunda ön plana çıkmış olsa da devletler sert güç yöntemlerini kullandıklarında özellikle dünya savaşları olmak üzere maddi kayıpları çok yüksek olmaktadır. Günümüzde askeri ürünlerin teknoloji ile birleşmesi maliyet kar hesabında halkın refahını da düşüreceğinden güvenlik söz konusu olmadığı sürece yumuşak gücün kullanımını daha faydalı görmektedirler.

Günümüzde bilgi çağı ile beraber uluslararası alanda kamuoyu etkinliğinin artması ile iç ve dış kamuoyunu ikna etmeden sert güç kullanan devletler meşruiyet sorunları ile baş başa kalmaktadır (Demirtepe vd., 2013: 98-99). Devletlerin yumuşak gücünün artması meşruiyet sorunlarını çözecek nitelikte görülmektedir (Cavlak ve Topaloğlu, 2019: 1037-1064). Aynı zamanda sert güçten kaynaklı zor kullanan devletlerin yumuşak güce göre amacına ulaşmada alınacak sonuçlar daha geçici nitelik taşımaktadır (Özkan ve Boylu, 2020: 343-363). Dolayısıyla yumuşak güç kullanımının faydalarından biri de sert güce göre daha kalıcı ve uzun ömürlü olmasıdır (Çavuş, 2012: 26).

Yumuşak güç kullanan devletler kendi hikâyeleriyle karşı tarafta hayranlık uyandıracak bir amaç üzerine hareket ettikleri için ne kadar çok kişiyi etkilerlerse yumuşak gücüne o kadar fazla katkı sağlayacaklarını düşünürler. Dolayısıyla sert güce göre daha fazla kitleyi olumlu yönde etkilemek yumuşak gücün faydaları arasındadır (Çavuş, 2012: 26). Sonuç olarak yumuşak güç, devletler için daha maliyetsiz ve meşruiyet sorunu olmayan, daha kalıcı ve daha fazla kitleyi kendi adına olumlu yönde etkileyen faydaları bulunmaktadır.

2.2.3. Yumuşak Gücün Kaynakları

Yumuşak gücün, başkalarının davranışlarını etkileyecek çekiciliğe dayanan kültür, siyasi değerler, dış politika kaynaklarının yumuşak güce katkısına ve dış politikada yaratacağı etkiye bakılarak ölçülmesi açısından önemli görülmektedir. Nye'a göre yumuşak gücün kaynakları kültür, siyasi değerler, dış politika olmak üzere 3'e ayrılmaktadır (Nye, 2004: 11).

Nye'a göre kültür, bir yanını daha çok seçkin kitleye hitap eden özellikle eğitim olmak üzere, sanat, edebiyat gibi üst/yüksek kültür, diğer yanını ise iletişim araçlarının yaygınlaşması ile beraber geniş halk kitlesi tarafından takip edilen daha çok eğlenceye dayalı ve Soğuk Savaş'ın ABD lehine sonuçlanmasına da katkı sağladığı düşünülen popüler kültür olmak üzere iki türden oluşmaktadır (Yılmaz, 2011: 35). Nye'a göre günümüzde Çin'in olimpiyatlarda gösterdiği başarı yumuşak gücünü olumlu yönde etkilemiştir (Aldemir, 2013: 5).

Siyasi değerler, yurt içinde ve dışında başkalarına cazip gelebilecek demokrasi, insan hakları vb. şekilde tutarlı bir politika ile desteklenmesi sonucunda bir ülkenin yumuşak gücüne katkı yapabilmektedir (Karaoğlu, 2018: 14). Bunlara ilave olarak devletlerin oluşturduğu dış politikanın başkaları tarafından cazip gelebilecek meşru ve ahlaki bir zeminde kurulan ve evrensel kabul edilen siyasi değerlerle tutarlı olması da bir ülkenin yumuşak gücüne katkı yapabilmektedir (Karaoğlu, 2018: 14).

2.3. Kamu Diplomasisi

2.3.1. Kamu Diplomasisi Tanımı ve Yumuşak Güç ile İlişkileri

Kamu diplomasisi, İngilizce Public Diplomacy kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. Kamu diplomasisi terimi ilk olarak 1960'lı yıllarda ABD tarafından bir ulusun kendi çıkarlarını ve etkisini artırmak amacıyla diğer devletlerin vatandaşları ile kurmuş olduğu ilişkiyi ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bağçe, 2003: 63). İngilizce'den Türkçe'ye çevrilen Public, kamu iktisadi teşebbüslerinde devlet anlamında kullanılmaktadır. Halkla ilişkilerde ise Public, kamuoyu anlamında kullanılan bir kelime iken, kamu diplomasisi anlamında açıklık ve şeffaflık olarak farklı bir anlama bürünmüştür. Diplomasi ise devlet adamlarının ve diplomatların yürüttüğü, devletin daha çok sivilleri ve sivil kurumları kullanarak gerçekleştirdiği, amacı zihinleri ve gönülleri fethetmek olan hedef kitlenin ilgisini çeken, hayranlığını uyandıran, takdirini kazanan faaliyetleri ifade etmektedir (Oran, 2013: 138).

Kamu diplomasisi için birçok tanım yapılmıştır. Türk Dil Kurumuna göre kamu diplomasisi bir ulusun düşüncelerini, hedeflerini, ideallerini, güncel politikalarını, kurumlarını ve kültürünü yabancı ülkelerin kamuoylarına anlatmak amacıyla uygulanan politika şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Oran'a göre, devletlerin belirlemiş olduğu ulusal çıkarlarını, uluslararası alanda geliştirmek amacıyla yabancı devletlerin kamuoylarını kullanarak gerçekleştirdiği faaliyetlerin tamamına kamu diplomasisi denir. (Oran, 2013: 138)

Kamu diplomasisi 1965 yılında Edmund Gullion tarafından Edward R. Murrow kamu diplomasi merkezinin çıkarmış olduğu el kitabından ortaya atılmış bir kavramdır. Bu kitapçığa göre kamu diplomasisi, bir ülkenin dış politika yapımı ve yürütülmesinde diğer devletlerde oluşan kamuoyunun alacağı pozisyonu etki altında tutmak olarak tanımlamıştır (Oktay 2012: 125-149).

Edmund Gullion'un diğer bir kamu diplomasisi tanımına göre devleti yönetenlerin diğer ülkelerde kamuoyu oluşturmaları, lobicilik faaliyetleri gibi özel ve çıkar faaliyetleri ile uğraşanların farklı ülkelerde etkileşim halinde olması, dış politika yapımcıların bunları rapor haline getirip dış politikadaki etkisinin araştırılması, iletişimde uzmanlaşmış kişiler ile diplomasi muhabirleri ve diplomatların kültürlerarası iletişimini sağlayan faaliyetlerdir (Bahçacı, 2019: 12-31). İlk tanımlara göre kamu diplomasisi, hükümetlerin maddi olarak desteklediği diğer devletlerin kamuoyunda etkin olmayı sağlayan ve daha çok bilgilendirmeyi kapsayan bir süreçtir (Ergaşbayev, 2022: 157).

Bu tanımlamalarda kamu diplomasisi, geleneksel diplomasi dışında kalan, diğer devlet ve halklarla köklü ilişkiler kuran, kendi ulusal çıkarlarını tanıtan, hükümetlerin iletişim politikasını oluşturan, dış politikayı yönlendiren, kültürel diyalog zeminini oluşturan, ülkelerin imajını şekillendiren, fikirlerin dolaşımını sağlayan ve doğru bilgiyi yayan uluslararası ortamı ve algıları yönetme sanatı olarak tanımlamıştır.

(Kamu Diplomasisi Enstitüsü, t.y.) Bir takım araştırmacılar kamu diplomasisi için yüz elli tanım yapıldığını, bu tanımlardan yola çıkılarak henüz kavramsal bir çerçeve oluşturulamadığını ve yeni bir kavram olmasından dolayı tanımlardaki değişikliğe dikkat çekmiştir (Parim ve Çetin, 2021: 29).

Nye, devletlerin uluslararası alanda yumuşak güç kaynaklarını kullanarak çekici bir güç elde etmek istiyorsa etkili bir kamu diplomasisine ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Nye, kamu diplomasisi ile yumuşak güç arasındaki ilişkiyi toplumlararası etkileşim, işbirliği ve dostluk kurabilecek, olumlu bir imaj oluşturabilecek yumuşak gücün bir aracı olarak tanımlamıştır (Nye , 2005: 2).

Nye'a göre kamu diplomasisi olmadan yumuşak güç elde etmek kolay değildir. Demokrasi ile yönetilen hükümet sistemlerinin en önemli parçalarından biri olan yumuşak güç, kamu diplomasisi ile birlikte devletlerin ve toplumların diğerleriyle ilişkilerini güçlendirebilmektedir. Ekonomik, kültürel, siyasi vb. bağlarını canlı tutmakta, kendisini cazibe merkezi olarak dünyaya daha iyi anlatabilmektedir. Kendisi ile işbirliği kurulabilecek güvenilir yapıya sahip olarak kendi dış politikasını ve diğer devletlerin kamuoyunda, aynı zamanda uluslararası alanda önemli bir konuma yükseltebilecektir (Kömür, 2020: 91).

2.3.2. Kamu Diplomasisinin Tarihi

Doğrudan kamu diplomasisi faaliyeti gerçekleştirmek için kurumsal ilk adım 1883 yılında Fransız dili, edebiyatı ve kültürünün uluslararası ülkelerde yayılması amacıyla kurulan Fransız İttifakı Alliance Française olmuştur (Abdurahmanlı ve Bağış, 2021: 142). Uluslararası alandaki değişimler, dış politika ve yeni diplomasi arayışları 1. Dünya Savaşı ile beraber diğer alanlardaki değişimleri de açığa çıkarmaya başlamıştır. Bu durum diplomasiyi geleneksel hale getirmiş ve diplomasinin zayıflamasına sebebiyet vermiştir.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişen iletişim ve ulaşım araçları dış politikada devlet başkanları nezdinde diplomatik ilişkileri kolaylaştırırken, diplomatların elinde gizli yürütülen diplomasinin de gerilemesine sebep olmuştur. Buna paralel olarak uluslararası alanda, dış politikada ve diplomaside kamuoyunun etkisi ve halkın düşüncesi daha güçlü konuma gelmiştir (Köksoy, 2021: 631-684).

Geleneksel diplomasinin, barışın aksine uluslararası ortamı daha büyük krize soktuğu düşüncesi diplomasinin diplomatlara bırakılmayacak kadar önemli bir alan kabul edilmesine sebep olmuştur. Ahlaki bir diplomatik ortamın olmadığı kanısının yaygın olarak benimsendiği, en önemli sebebin ise diplomaside aristokratların halen güçlü bir yer tutması ve eski gelenekleri olan diplomasinin gizlilik içinde yapılması ilkesi bu unsurlardan bazılarıdır (Morgenthau, 1970: 693-700). Bu gelişmeler neticesinde yeni diplomasi arayışları eski ABD başkanı Woodrow Wilson'un da etkisi ile ortaya çıkmıştır. Kamuoyunun etkinliği daha da artmıştır, açık diplomasi, şeffaflık, kamuya açıklık, devletlerin kendi menfaatleri doğrultusunda özel ve gizli saydıkları toplantılar ve pazarlıklar hariç tamamıyla diplomasinin bir parçası haline gelmiştir (Acar, 2006: 424).

Geleneksel diplomasinin aksine iletişim araçlarının gelişmeye başlaması devletleri ve toplumları da 20. yüzyıldan itibaren önemli anlamda etkilemiştir. Devlet-devlet

merkezli geleneksel diplomasiye artık devletlerin kamuoyu etkisini ve halkın düşüncesini de göz önüne alarak devlet-halk merkezli kamuoyunu önceleyen bir dış politika belirlemek zorundadır. Devletlerin, belirlemiş olduğu dış politikada başarılı olmaları, diğer ulusların halklarını etkilemek ve dostane ilişkiler geliştirmek, siyasal sistemlerin halk yararına daha güçlü kılınması ve devletlerin menfaatleri söz konusu olduğunda kamuoyunun daha önemli bir pozisyona gelmesi devletlerin iletişim, imaj, itibar kaygısı kamu diplomasisini bağımsız bir alan olarak ortaya çıkarmıştır (Köksoy, 2021: 632-684).

Wilson, Almanya'nın 1. Dünya Savaşı'nda yapmış olduğu propaganda karşısında ABD içinde ve dışındaki kamuoyuna bilgi vermek amacıyla Creel Committee ya da Comitte On Public Information Kamuyu Bilgilendirme Komitesi'ni kurmuştur. Ayrıca bu komite ülkenin ilk büyük resmi bilgilendirme organı olmuştur. Ancak zamanla bu organın kendisi propagandaya karşı oluşmuşsa da gerçek dışı bilgiler verip propagandayı benimsemiş ve bu sebeple kapanmıştır (Özkan vd., 2012: 35-38). Propaganda, 20. yüzyıl psikolojik savaşının bir bağlantısı olarak kendi iç ve dış politikasına yardımcı olmak amacıyla yabancı kamuoyunu etkileyen bir araç olarak görülmüştür (Karaağaç, 2019: 1-16). Özellikle 1. ve 2. Dünya Savaşları esnasında ve Soğuk Savaş döneminde çokça kullanılmıştır. Ancak propagandanın Soğuk Savaş döneminde iyimser bir yaklaşım olmadığı kanısı kamuoyunda güçlenince literatüre kamu diplomasisinin ilk evresi olarak girmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş yıllarında bilgilendirme ajansı USIA, propaganda ve psikolojik savaşın iyimser görülmediğini fark edince kendi çalışmalarının içeriğini değiştirerek kamu diplomasisi adı altında Amerikan değerlerini kültür vb. diğer ülkelere daha iyimser biçimde sunma imkânı elde etmiştir (Köksoy, 2021: 632-684).

İlgili bazı araştırmacılar propagandayı katı yaklaşım ve kamu diplomasisini de esnek yaklaşım olarak birbirinden ayırıp arasındaki farkları belirtmişlerdir. Kısaca propaganda ile kamu diplomasisi arasındaki önemli farklar olsa da propaganda, bilginin doğrululuğunun bilinmediği tek yanlı bir iletişim süreci iken, kamu diplomasisinde, bilginin yoğun bir şekilde aktığı etkili iletişim ve karşılıklı etkileşim söz konusudur (Karaağaç, 2019: 1-16). Propaganda, devletlerin kontrolünde kısa zamanda sonuç elde edilmesi gereken bir yöntem izlerken, kamu diplomasisi özellikle NGO sivil toplum örgütleriyle orta ve uzun vadeli bir sonuç bekler ve ona göre bir çıkarım elde etmek ister (Karaağaç, 2019: 1-16).

Dünya kamuoyunda şekillenen barış yanlısı tutumlar, uluslararası örgütler ve ulusal STK'ların güçlenmesi ve dünyada iki kutuplu düzenin Soğuk Savaş'ın sona

ermesiyle yeni dünya düzeni diplomasiside artık küreselleşme, teknoloji, yeni iletişim araçları eklenerek propagandanın yerini karşılıklı anlayışa dayalı iletişim ve etkileşime, açık kamu diplomasisine devretmiştir. Özellikle ABD'nin yaşadığı 11 Eylül saldırıları kamu diplomasisi açısından milat kabul edilmektedir.

Nye, devletlerin başarısını bütçelerinden kamu diplomasisine ne kadar pay ayırdıkları ile değil, diğer devletlerin halkları üzerinde yaratmış olduğu olumlu değişim ve etki ile ölçüleceğini belirtmiştir (Özkan vd., 2012: 35-38). ABD'ye yönelik saldırılar sonucunda kamu diplomasisi bütün ülkeler tarafından öncelik olarak ele alınmıştır.

Yaşadığımız dönem itibarıyla kamu diplomasisi, iletişim çağıyla beraber bilginin önem kazanması ve yoğun bilgi akışının getirmiş olduğu toplumsal bilgi karmaşası, hem demokratik siyasal yaşamda oluşabilecek olumsuz bilgi akışlarını önlemek hem de doğru bilgiyi değil ilgiyi de çekebilecek, kamuoyu oluşturmada etkili ve doğru bilgiyi üretmek önem kazanmıştır (Nye, 2005: 106). Bu dönemde sadece bilgi ile ilgiyi çekebilecek siyasal gücün değil ülkesine ve kendisine itibar ve güven kazandırabilecek gücün de önem kazandığı bir kamu diplomasisi anlayışı hakim olmuştur (Kömür, 2020: 89-115).

Zamanla teknoloji alanında ilerlemeler ve küreselleşen dünyanın yapısı sadece uluslararası ilişkilerde devletlerin kamuoyunu etkilemek değil halk-halk merkezli diğer aktörleri de yani hükümet dışı kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, kitle iletişim araçları vb. aktörleri de hükümetlerle birlikte düşünerek diplomasinin bir parçası haline getirmek ihtiyacı kamu diplomasisini ortaya çıkarmıştır.

2.3.3. Kamu Diplomasisinin Kaynakları

Kamu diplomasisi, tarihte ilk ortaya çıkışıyla tek kaynağı hükümet olan bir iletişim faaliyetiydi (Özkan, 2015: 28-30). Günümüzde ise gelişen iletişim teknolojileriyle hedef kitleye ulaşmanın daha da kolaylaşması ve küreselleşmeye bağlı olarak çok uluslu şirketlerin dolaylı da olsa kamu diplomasisini kullanarak diğer devletlerle işbirliği içinde hareket etme ihtiyacının doğmasıyla kamu diplomasisinde kaynaklar çoğalmaya başlamıştır (Özkan, 2015: 28-30). Kamu diplomasisinde kaynaklar çoğalırken bu kaynakların hükümetlerle birlikte kamu diplomasisi iletişim faaliyetlerine girmesi de azalmıştır (Özkan, 2015: 28-30). Kamu diplomasisi kaynakları ise bir ülkenin kültürü, siyasi değerleri, dış politikası, ekonomisi, eğitim kalitesi, medya, tanıtım ve tanıma faaliyetleri, bilinir markaların ve uluslararası şirketlerin etkin çalışma faaliyetleri olarak sıralanmıştır (Aydoğan, 2011: 27-28).

Devletler kamu diplomasisi kaynaklarından en fazla kültüre önem vermiştir ve kültürlerini tanıtmak amacıyla birçok kurum açmıştır. Kültürel alanda kullanılan kamu diplomasisinde bir ülkenin kültür, tarih, sanat, spor gibi birçok alanı bulunmaktadır. Kültürlerarası iletişim, işbirliği, dostluk ve etkileşim sunmasının, ülkelerin imajına uluslararası alanda olumlu yönde katkı yapmasının yanı sıra dış politikada etkisini artırması açısından yumuşak gücün de en önemli aracı olarak görülmektedir. Ülkeler tarafından uluslararası kabul edilen demokrasi ve insan hakları gibi siyasi değerlerin yurt içinde ve dışında benimsenmesi ve bu değerlerin ülkelerin dış politikası ile uyumlu olması da ülkelerin diğer devletlerle olan ilişkileri açısından kendisini daha iyi anlatabilmesi, kendi kültür ve değerleriyle tutarlı ve inandırıcı olması açısından kamu diplomasisi kaynakları arasında sayılmıştır (Karaoğlu, 2018: 14).

Ülke ekonomisi güçlü olan, dünyaca ünlü uluslararası şirketleri ve uluslararası bilinir markaları elinde tutan devletler, diğer ülkeler tarafından refah seviyesi yüksek, fırsatları daha geniş olmasıyla cazibe yaratabilmektedir ve kamu diplomasisi açısından daha avantajlı konumda olmaktadır. Medya, kamu diplomasisinin önemli stratejik iletişim kaynağı olarak devletlerin uluslararası yayın yapan kuruluşları kültür vb. faaliyetlerinin tanıtımında önemli hale gelmiştir. Örneğin 43 dilde yayınlanan BBC World İngiltere'nin kültürel değerlerini dünyada 150 Milyon kişiyle paylaşmaktadır (Kamu Diplomasisi Enstitüsü, t.y.). Tanıma ve tanıtma faaliyetleri olarak uluslararası kamuoyu takip edilerek dış politika yapımına tanıma faaliyetinde bulunan devletler kendini daha iyi tanıtabilecekleri stratejiler belirlemektedir (Aydoğan, 2011: 27-28). Ülkeler, kamu diplomasisi içinde bulunan eğitim, dil ve inanç diplomasisini kamu diplomasisinin en önemli kaynakları olarak kabul etmektedir. Çünkü eğitim, dil ve inanç diplomasisi ülkelerin vermiş olduğu eğitim ve değişim programlarıyla ve burslarıyla kamu diplomasisine destek vermektedir. Eğitim, dil ve inanç aracılığı ile halklar birbirleriyle iletişime geçerek kültürlerini tanıtırılar uzun süre zarfında, eğitim gördükleri ülkelerle daha çok işbirliğine katkı yapmaya çalışırlar. (Kamu Diplomasisi Enstitüsü, t.y.)

2.3.4. Kamu Diplomasisi Araçları ve Kullanım Alanları

Kamu diplomasisi araçları ve kullanım alanlarını birlikte düşündüğümüzde geleneksel iletişim araçları ve günümüzde internet ağlarının oluşturmuş olduğu yeni iletişim araçları kamu diplomasisinde çok fazla kullanılan araçlar olmak üzere iki kısımda incelenmiştir (Altıncık ve Koçak, 2022: 142-143). Geleneksel iletişim araçlarından ilki radyodur. Geçmişte birçok ülkede yayın yapan radyonun, savaşlarda da

kullanıldığı ve kendi ulusal çıkarları için uygulanan propagandanın aracı haline geldiği bilinmektedir. 1942 yılında devlet kontrolünde kurulan ve dünyanın birçok ülkesinde yayın yapan ABD resmi radyosu yıllardır ABD'nin kamu diplomasisi aracı olarak görülmüştür. Radyo ve televizyon halkların düşüncelerini istediği ölçüde şekillendirebilme gücüne sahip araçlar olarak bilinmektedir (Parim ve Çetin, 2021: 25-55).

Devletlerin diğer devletlere radyo aracılığı ile uyguladığı kamu diplomasisi faaliyetleri günümüzde televizyon ve internet yayınları aracılığı ile uygulanmaktadır. Uluslararası alanda çok fazla izleyici kitlesine sahip olmuş BBC, El-Cezire, CNN gibi televizyon kanallarının yapmış olduğu yayınlar haber, dizi ve filmler dünyada birçok izleyici tarafından ilgiyle takip edilmektedir (Yanardağoglu, 2014: 117). Devletler ise Kamu diplomasisi anlayışıyla hareket ederek küresel televizyon yayınlarının etkisiyle çok fazla kişiye ulaşabilecek, kendini daha iyi ifade edebilecek, kültürünü v.b değerlerini daha iyi tanıtabilecek bir güce sahip olmaktadır.

Dünya üzerinde çokça okunan uluslararası New York Times, Le Monde Diplomatique gibi gazetelerde ve Time gibi dergilerde yayınlanan mülakatlar, haberler dünyada birçok kişi tarafından okunmaktadır (İletişim Başkanlığı, 2022: 29-35). Dolayısıyla geleneksel kamu diplomasisi için önemli araçlar kabul edilmektedir. Aynı zamanda gazete ve dergi yayınlarıyla ülkeler kamu diplomasisi kullanım alanı olarak kendi kültürünü ve değerlerini tanıtabilmektedir. Çekici bir haberle o ülkenin imajına olumlu katkıda bulunabilmektedir.

Sinema sektöründe dünya genelinde çok fazla izlenen filmler kamu diplomasisi açısından ülkelerin tanıtımına olumlu imajlar sunmaktadır. Aynı zamanda geleneksel kamu diplomasisi araçları ve kullanım alanları olarak kabul edilmektedir. Örneğin Hollywood filmleri, ABD kamu diplomasisinin en önemli araçları olmuştur. Yayınlanan bu filmlerde ABD dünyaya güçlü bir Amerikan imajı sunmuştur, kendi dış politikasını savunmuştur. Hollywood filmleriyle ABD kültürünü dünyaya tanıtmıştır, yaşamı, tarihi, askeri olaylarını kendi lehine başka ülke vatandaşlarına çekici bir şekilde sunmuştur (Erzen, 2014: 136-137).

Yeni iletişim araçlarını dijital diplomaside denilen internet ve sosyal medya araçlarını kamu diplomasisi yeni iletişim araçları olarak sayabiliriz. Geleneksel iletişim araçlarından farklı olarak geri bildirimin daha hızlı olduğunu ve daha fazla kişiye ulaşılabilirlik sağladığını ancak daha çok bilgi kirliliği ve manipülasyona yol açtığını, daha ucuz olduğunu söyleyebiliriz (Aydemir, 2019: 122). Günümüzde kamu diplomasisi yeni iletişim araçları kullanılarak devletler kendi ülkesindeki toplumun

kültürünü ve politikasını başka ülkelere aktarmışlardır. Ulusal ve uluslararası alanda toplumları etkileme gücüne sahip olmuşlardır. Örneğin sosyal medya Facebook ve Twitter aracılığıyla birçok ülkede Arap Baharı gibi siyasi krizler yaşanmış ve önemli siyasi değişimlere sebep olmuştur (Kırık, 2012: 90-91).

2.4. İnanç Diplomasisi

Türk Dil Kurumuna göre inanç, bir düşünceye gönülden bağlı olma, birine duyulan güven ve inanma duygusu ve inanılan şey, öğreti, görüş anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Din ise inanılıp çok bağlanan düşünce anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Uluslararası ilişkilerde ise dinî diplomasi veya inanç diplomasisi olarak da kullanılan bir kavramdır. Bazı çalışmalar, inanç diplomasisinin uluslararası ilişkilerde ve dış politikadaki gücünü anlatmak için dinin ruhu sözcüğü kullanılmıştır (Hamilton, 2003: 16).

İnanç diplomasisinin amacı, uluslararası barışın korunması, dini alanda bir güç politikası oluşturmak ve oluşturulan bu politikayı diğer toplumlarla ve örgütlerle karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve izlenen dış politikanın etkisini artırmak olarak tanımlanmıştır (Aydemir, 2016: 124). Bir diğer tanıma göre, uluslararası ilişkilerde barış ve çatışma arasında uzlaşmayı bütünleştiren, resmi diplomasinin dışında kalan bir diplomasi türü olarak da bilinmektedir (Hamilton, 2003: 16). Hamilton'a göre inanç diplomasisi modelinde rasyonel aktör değil manevi düşünce ön plandadır. Araçları kutsal kitaplar ve dini referanslardır. Faaliyet alanları resmi kurumlar değil dini otoriteler veya dini liderlerdir. Kendi dini yapısını muhafaza etmekle birlikte diğer dinlerin özünü anlayarak onlara saygı gösteren ve bu sayede onları ortak paydada buluşturduğuna inanan bir düşünceyle hareket eder. Resmi diplomaside, devletler insanın doğası gereği saldırgan bir tutumla yaklaşırken inanç diplomasisinde dini manevi boyutunu ele alarak barışçıl diplomasi yoluna gidilir (Hamilton, 2003: 17-19).

Nye, inanç diplomasisini yumuşak güç kaynağı olarak iki ucu keskin kılıca benzeterek, asıl sorunun kılıcı kimin ve nasıl kullanabileceğine dikkat çekmiştir (Nye, 2004.a: 94). İnanç diplomasisini bir terör örgütü de kullanabilir. ABD kendi inanç diplomasisine sahip olarak çatışmayı artırabileceği gibi azaltabilir de (Nye, 2004.a: 94). Nye, İslam'ın, Protestanlığın ve Budizm'in dini anlamda yumuşak gücü olduğunu savunmaktadır ancak din konusunda daha fazla içeriğe girmemektedir (Nye, 2004.a: 94).

London Metropolitan üniversitesi Profesörü Haynes, uluslararası ilişkilerde dinin gönülleri fethetmede önemli bir rol oynadığını, topluluklara yönelik etkili bir güce sahip

olduğunu ve bu yüzden yumuşak gücün bir unsuru olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Haynes, 2007: 42). İnanç ve kültür arasında tarihten günümüze kadar gelen önemli bağlar vardır. Din, sadece yaratıcının varlığı, sıfatları, âlemin yaratılışı vb. konularla değil, kültürü oluşturan öğelerin içinde uluslararası ilişkiler, siyaset, diplomasi, dış politika, ahlak, hukuk vb. kurallara yön veren en önemli dinî topluluklara yönelik unsur olarak da görülmektedir (Tanrıverdi, 2018: 595). İnanç diplomasisini de amacı siyasi ve dinî alanlar arasında bir köprü oluşturulması, din ya da mezhep mensupları arasındaki iletişim kopukluğunu gidermek üzere başkalarına cazip gelebilecek programların uygulamaya konulması ve yürütülmesi için yapılan faaliyetler bütünü olarak tanımlayabiliriz.

İnanç diplomasisi, geçmişten günümüze kadar bütün alanları etkilediği gibi uluslararası, ulusal, dış politika alanlarında da devletlerin yumuşak gücünde etkili olmuştur. 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin dini kullanarak tek yanlı saldırgan politikasına girişmesi sonucunda küresel dünyada yaşanan olumsuz durumların farkına varan araştırmacılar ve siyasiler uluslararası ilişkilerde inanç diplomasisini öne çıkarmaya çalışmışlardır. Bunlardan biride 9 yıl ABD meclisinde senatörlük yapan ve daha sonra ABD'nin Dış İşleri Bakanlığını üstlenen John Kerry'dir. Ona göre, dinin küresel etkisi görmezden gelinmiştir. Din çok etkili bir güçtür. Çeşitli dini kültürlerin dış ilişkilerde önemli etkilerine karşılık onları anlamaya ve katılmaya ihtiyaç olduğunu belirterek bugün üniversiteye devam edebilsen siyaset bilimi yerine karşılaştırmalı dinler tarihinde uzmanlaşacağımı anlamış oldum sözüyle inanç diplomasisinin önemini vurgulamıştır (Kerry, 2015). Nedenini ise günümüzde artık dini aktörler ve kurumlar küresel dünyanın bütün bölgelerinde ve ABD dış politikasının merkezi konumunda yer almaktadır diyerek açıklamıştır (Kerry, 2015). Bu sebeple ABD'nin dini lider ve inanç toplumu stratejisine uygun olarak, dinî dinamiklerle ve aktörlerle ilişkilerini geliştirmek amacıyla Dış İşleri Bakanlığına bağlı Din ve Küresel İlişkiler Ofisi kurulmuştur (Kerry, 2015). Ofisin başına ise din konusunda çokça araştırması olan Shaun Casey getirilmiştir (Kerry, 2015). Din ve küresel ilişkiler ofisi devletler arasındaki ilişkilerde daha fazla dini anlayışa sahip olma becerisini geliştirmeye yardımcı bir kurum olarak çalışacaktır (Kerry, 2015). Türkiye'de bir inanç diplomasisi kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı olarak Türkiye Diyanet Vakfı başta Balkan ülkeleri olmak üzere yurt dışında faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu çalışmalarla Türkiye, yurt dışı faaliyetlerini ve faaliyet alanlarını genişleterek kapasitesini artırmıştır (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2016: 140).

3. İNANÇ DİPLOMASİSİ KAVRAMI VE TÜRKİYE’NİN İNANÇ DİPLOMASİSİ POLİTİKASI

3.1. Türkiye’nin Yumuşak Güç Potansiyeli

2000’li yıllardan önce yumuşak güç çok fazla konuşulmasa da içinde Türkiye’nin de bulunduğu birçok devlet yumuşak gücün önemini anlayarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde sadece sert güç değil yumuşak güç uygulamalarına da yönelmeye başlamışlardır (Boztaş, 2019: 31). Türkiye’nin geçmişten gelen yumuşak gücünün varlığı kabul edilse de Soğuk Savaş sonrası dönemde iki kutuplu dünyanın dağılmasıyla Türkiye dış politikasında kendi kimliği çerçevesinde hareket edebilecek yumuşak güç stratejisi geliştirmeye çalışmıştır (Akıllı, 2013: 190). Buna verilebilecek ilk ve en önemli örnek ise Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ortaya çıkan bağımsız devletlerin ekonomik, sosyal, kültürel açıdan desteklenmesi amacıyla 1992 yılında kurulan ve Ak Parti döneminde geliştirilen Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı’dır (Gökbayrakagaçdan, 2018: 785). Türkiye, özellikle Ak Parti döneminde şekillenen dış politikayla beraber coğrafyasıyla, kültürü, medeniyeti ve tarihiyle, turizmi ve sporuyla, sinema ve dizi sektörüyle, ekonomi ve ticaretiyle, yardımlarıyla, dernek ve vakıflarıyla, eğitim vb. öğrenci değişim programlarıyla değişen ve dönüşen dünyanın küresel yapısı içinde yumuşak gücünü etkin kullanmaya başlamıştır (Boztaş, 2019: 31).

Türkiye, coğrafi konumu gereği Ortadoğu, Kafkasya, Karadeniz, Akdeniz ve Avrupa ile komşu olup köprü vazifesi görmektedir. Dolayısıyla her zaman diğer ülkelerle iletişim ve etkileşim halinde yaşamaktadır. Türkiye’nin köprü vazifesi yanında devletler arasında çıkan uyuşmazlıklarda da çoğunlukla arabuluculuk rolü üstlenen bir ülke haline gelerek coğrafi konumunun sağlamış olduğu yumuşak güç potansiyelini çok iyi değerlendirdiği söylenebilir. Türkiye, tarihte komşu olduğu birçok devletin topraklarına sahip olmuş bir ülkedir. Özellikle Balkanlar olmak üzere geçmişte aynı tarihi paylaşan devletlerle arasındaki iyi ilişkiler Türkiye’nin yumuşak güç potansiyelinin varlığı için önemlidir (Bayraktar, 2012: 181). Türkiye, medeniyetlerin kalbinde yer almasıyla diğer ülkelerle sürekli etkileşim halinde yaşamıştır. Dolayısıyla Türkiye ile geçmişte sürekli etkileşim halinde yaşayan halklar aynı veya benzer kültürlerle sahip olmuşlardır. Bu süreçte Türkiye’nin kültürel açıdan önemli görülen yumuşak güç potansiyelinden bahsedebiliriz. Türkiye, turizm ile her yıl milyonlarca yabancı turisti misafir etmektedir. Özellikle tarihi, kültürel ve dini mekânların turistler

için cezbediciliği Türkiye'nin tanıtımı açısından önemli bir yumuşak güç kaynağına sahip olduğunu göstermektedir (Gür, 2014: 1-5).

Türkiye'nin geçmişte Selçuklu ve Osmanlı dönemleriyle bağlantılı olarak halkın çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle İslam ve liderlik misyonu, Türkiye'nin laik ve demokratik bir devlet olmasıyla ve hilafeti kaldırmasıyla son bulmamıştır (Boztaş, 2019: 160). Sonuç olarak Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması ve geçmişte dini lider olarak birçok devleti yönetmesi ve hilafeti elinde bulundurması, diğer Müslüman ülkelerle ve vatandaşlarıyla olan olumlu ilişkilerde inancın etkisinin olmasıyla önemli bir yumuşak güç potansiyeline sahip olduğundan bahsedebiliriz (Bilgiç ve Akyürek, 2012: 11-79). Türkiye'nin bir diğer yumuşak güç potansiyeli de Türkçe'dir. Kendisi ile aynı coğrafyada bulunan birçok ülkede, değişik lehçelerde olsa bile dünya genelinde farklı coğrafyalarda yaşayan 200 milyon insanın konuştuğu tahmin edilen Türk dili, Türkiye için önemli bir yumuşak güç potansiyelidir (9lib.net, 2022).

Türkiye'nin hızla gelişen ekonomisi ve ticareti, uluslararası şirketlerinin dünyada tanınır bir marka olarak artış göstermesiyle, dizi ve filmlerinin diğer ülkelerde izlenme sayısının yükselmesiyle, uluslararası yarışmalarda başarı gösteren Türk sporcuların çoğalmasıyla, uluslararası yardım yapan derneklerin, vakıfların ve yapmış olduğu yardımları ve bursları dünyada daha fazla kişiye ulaştırmasıyla, eğitim ve değişim programlarının daha fazla açılmasıyla ve uluslararası öğrencilere daha fazla kontenjan ayırmasıyla yumuşak güç potansiyelini artırdığını söyleyebiliriz (Köse, 2019).

3.2. Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Politikası

Türkiye geçmişten gelen tarihi birikimi, coğrafi konumu, medeniyet ve kültür birikimi bakımından kamu diplomasisi politikaları üretebilecek zenginlikte bir ülkedir. Türkiye, ilk kamu diplomasisi politikasını 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını kazanan devletler için uygulamaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nden ayrılan devletlerin Türkiye ile birçok bağı bulunması sebebiyle Türkiye, kamu diplomasisi politikasına ağırlık vererek onların beklentilerini karşılamak ve işbirliği ile yakın temaslarda bulunmak istemiştir. (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996) Türkiye, kamu diplomasisi politikasını Türkiye Diyanet Vakfı gibi kuruluşların ilk defa uluslararası boyutta işbirliğine girişmeye başlaması ve Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın kurulmasıyla oluşturmaya çalışmıştır (Akpınar, 2021: 27). Ancak Türkiye'nin iç siyasi durumu, aktif dış politika yürütememesi, iç politikada kamuoyunu kamu diplomasisi konusunda bilinçlendirememesi (Özkan, 2015: 517) gibi nedenlerle, Türkiye'nin kamu diplomasisi politikaları uygulaması gecikmiştir. Çünkü kamu diplomasisi kısa sürede

sonuç alınabilecek bir politika değildir (Akpınar, 2021: 27). 2002 yılından sonra Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte daha aktif, kültürüyle uyumlu dış politikasıyla (Yılmaz, 2017: 141), kamu diplomasisi politikasının kurumsal yapılanmasıyla ve stratejik programlarla yönlendirebilen, yeni kamu diplomasisi alanlarını oluşturan ve kendisinden önce kurulan kamu diplomasisi kuruluşları daha da geliştiren politikalar Türkiye'ye kazandırılmıştır.

Türkiye, kamu diplomasisi alanında kurumsal yapılanmasına 2010 yılında enformasyonla mücadele, uluslararası ve yerel kamuoyunu bilgilendirme ve tanıtım faaliyetlerini yürütmek, daha önce kurulan kamu diplomasisi kuruluşlarını geliştirmek üzere başbakanlığa bağlı olarak Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün kurulmasıyla başlamıştır (Çetin, 2022: 242). Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçilmesiyle Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü görevi cumhurbaşkanına bağlı İletişim Başkanlığına devredilmiştir. Kültür diplomasisi kurumları Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanırken, medya kurum ve kuruluşları İletişim Başkanlığı ile ilişkilendirilmiştir (Kocabıyık, 2019: 172). Türkiye'nin kamu diplomasisi politikalarını ikiye ayırabiliriz. Birincisi uluslararası alanda Türkiye'ye karşı ön yargıları kırmak, dezenformasyon ve kara propagandayla mücadele etmektir (Altun, 2021). Türkiye kamu diplomasisi politikası üretebilecek zenginlikte bir ülke olmasına rağmen 2000 yılından önce yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal bunalımlar ve terörle mücadele sebebiyle uluslararası alanda Türkiye algısı olumlu olmamıştır (Özkan, 2015: 517). Uluslararası alanda Türkiye ile ilgili dezenformasyon ve kara propaganda faaliyetleri ciddi anlamda artış göstermiştir (Altun, 2021). İkincisi ise Türkiye'ye marka ve itibar kazandırabilecek kısa, orta ve uzun vadeli programlar, faaliyetler ve kampanyalar düzenlemektir (Altun, 2021).

Türkiye'de kamu diplomasisi politikasını yürüten birçok kamu kurum ve kuruluşları vardır. Bunlardan en önemlileri 1992 yılında ilk kamu diplomasisi kuruluşu olan Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'dır. Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, dünya genelinde olmak üzere özellikle Türkiye ile tarihi, kültürel vb. yakın ilişkileri bulunan ülkelerin proje bazlı faaliyetlerle kalkınmasına destek olmak amacıyla kurulmuştur (Yazar, 2020). Yunus Emre Enstitüsü, 2007 yılında Türk kültürünü, dilini, tarihini ve sanatını tanıtmak, Türk dilini öğrenmek isteyenlere yurt dışında eğitimler vermek, diğer devletlerle kültürel işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur. (Yunus Emre Enstitüsü t.y.) Türkiye Diyanet Vakfı, dünyanın farklı coğrafyalarında, eğitim, kültür, sosyal, hayri ve dini hizmetleri desteklemek ve uluslararası yardım faaliyetlerinde bulunmak üzere kurulmuştur (Türkiye Diyanet Vakfı, t.y.).

3.3. Türkiye'nin İnanç Diplomasisi

Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber bağımsızlığını kazanan ülkelerle bağıını sadece ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerle değil inanç diplomasisi faaliyetleriyle de güçlendirmek istemiştir. Bir yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan devletler diğer yandan Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar uzanan ve demokrasiye geçmeye başlayan soydaşımız ve dindaşımız olan devletler, dini kapsamda ülkemizle sıkı bir şekilde artan temas ve işbirliğiyle hareket etmeye başlamışlardır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996). Diyanet İşleri Başkanlığı, 1971 yılından itibaren sadece yurt dışında yaşayan Türk gurbetçilere hizmet vermekte iken Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla hizmet alanını genişletmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Sadece Türkiye ve Türk vatandaşlarına hizmet sunan bir kurum olmaktan çıkmıştır ve uluslararası boyutta birçok coğrafyada yaşayan Müslüman topluluklara hizmet götürmeye başlamıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996).

1990'lı yıllarda Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde aktif dış politika anlayışı gelişmiştir. Ancak Türkiye'nin o dönemde yaşadığı istikrarsız koalisyon hükümetlerinden ve yaşadığı iç siyasi karışıklıktan dolayı inanç diplomasisi alanındaki çalışmaları yeterince aktif olamamıştır. Türkiye'nin 2002 yılından sonra Ak Parti dönemi ile istikrarlı dış politika anlayışı özellikle inanç diplomasisi etrafında şekillenmesini sağlamıştır. Türkiye'nin Ak Parti dönemi ile dini diplomaside daha fazla aktif bir rol alması ve güçlenmesi sağlanmıştır (Kalaycı ve Koca, 2015: 180). Genellikle Ak Parti dış politikasına zemin hazırlayan Davutoğlu'na göre Türkiye, uluslararası alanda aktif olmak istiyorsa, dini ve tarihi unsurları içinde kendi siyasi kültürünü, kimliğini ve psikolojisini tekrar dizayn etmesi gerekmektedir (Balcı, 2017: 288). Türkiye, bulunduğu coğrafyanın etkisi ve çok kimlikli tarihsel serüveniyle birçok devlete ulaşabilecek bir geçmişe sahiptir. Böyle bir devlet bölgesel değil aynı zamanda küresel güç olarak merkez güç olma yolundadır (Oran, 2013: 138). Türkiye bunun için merkez güçlerin bölgede uyguladıkları politikalar yerine kendini merkez güç olarak Osmanlı Devleti'nden gelen tarihsel ve coğrafi geçmişiyle aktif politikalar geliştirerek yumuşak gücünü kullanmalıdır (Oran, 2013: 139).

Türkiye, uluslararası alanda tarihsel geçmişi ve coğrafi konumu ile bölgesel güç olması, dini anlamda geçmişte birlikte yaşamaları sebebiyle Yahudi ve Hristiyan kültürünü aynı zamanda dini geleneklerini daha iyi kavrayabilen bir tecrübesi olduğu anlamına gelmektedir (TASAM, 2020). Fakat diğer coğrafyalarda yaşayan halkların da dini ve kültürel değerleri bilinmeli ve iyi ilişkiler kurulup inanç diplomasisi kanalları oluşturulmalıdır (TASAM, 2020). Günümüzde Türkiye başta inanç diplomasisi olmak

üzere diğer kamu diplomasisi alanlarında daha verimli, hızlı ve etkili olabilecek çalışmalar yapmaktadır. Bunlardan biri de kamu diplomasisi alanında yürütülen faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak üzere kurulan Kamu Diplomasisi Koordinasyon Sistemi KADİS'dir (Anadolu Ajansı, 2021).

Türkiye'nin yumuşak gücüne katkı sağlayacağı düşünülen kamu diplomasisi unsuru içinde dini diplomasi aktörü ve inanç diplomasisi kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı olan Türkiye Diyanet Vakfı gösterilmektedir (Okumuş, 2021: 158).

3.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı

Türkiye'de din hizmeti sunan en üst kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduğu günden bugüne kadar dini hizmetlerini bir kamu hizmeti olarak yerine getirmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.). Osmanlı Devleti'nde din hizmetleri şeyhülislam adı verilen bir devlet görevlisi eliyle yürütülürken, bakanlıkların kurulmasıyla beraber kabine sistemi içinde şeyhülislamlık makamı şer'îye ve evkaf nazırı ismiyle kabine üyeleri arasında yer almıştır. Daha sonra şer'îye ve evkaf vekaleti adında bir bakanlık oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.).

Diyanet İşleri Başkanlığı 1970'lerden sonra ilk defa yurt dışı teşkilatını kurmaya başlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının yurt dışı teşkilatı yurt dışında bulunan Türk göçmenlere hizmet etmekteyken 1990 yılından sonra uluslararası alanda bir çok Müslüman coğrafyada kendini yayayabilecek pozisyona gelmiştir. Ak Parti dönemiyle yurt dışı faaliyet alanını daha fazla genişleten Diyanet İşleri Başkanlığının dünyada inanç diplomasisi alanında en etkili kurum olarak bilinen Vatikan'la kıyaslanacak kadar güçlendiği yorumu yapılmıştır (Özkan, 2014: 227). Ak Parti dönemi dış politikasında güçlü bir isim olan Davutoğlu'nun başbakanlık görevine geldiğinde ilk icraatlerinden biri de Diyanet İşleri Başkanlığını başbakan yardımcısına bağlı bir kurum iken doğrudan başbakan'a bağlaması olmuştur. Günümüzde ise cumhurbaşkanlığına bağlıdır (Sözcü, 2022). Diyanet İşleri Başkanlığı yurt dışı faaliyetleri için bütçeden daha fazla pay ayırmaya başlamıştır (DW, 2021). Ak Parti döneminde sadece yurt dışında inanç diplomasisini geniş bir coğrafyaya yayan politikalar değil kendi iç dinamiklerinden kaynaklı sorunların çözülmesiyle ve bütçeden alacağı payların genişlemesiyle beraber Diyanet İşleri Başkanlığının inanç diplomasisinde daha fazla güçlendiği görülmektedir.

Tablo 3. Diyanet İşleri Başkanlığı 2018-2019-2020 Bütçeleri, Yurt Dışına Yapılan Cari Transfer ve Ödenekler

	2018	2019	2020
Bütçe	7.944.811.633	10.445.979.000	11.519.609.000
Yurt dışına yapılan cari transferler	562.710	781.087	1.021.340
Yurt dışına ayrılan ödenek	-	41.763.000	46.017.000

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Diyanet İşleri Başkanlığına merkezi yönetim bütçesinden ayrılan pay artarken yurt dışına yapılan cari transferler ve ödenekler artmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının 2018 yılı itibarıyla yurt dışında görevli 16 din hizmetleri müşavirliği, 27 din hizmetleri ateşesi, 757 din görevlisi varken, 2020 yılında 52 din hizmetleri müşavirliği, 38 din hizmetleri ateşeliği yaklaşık olarak 2000 din görevlisi yurt dışında görev yapmaya başlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmetlerinin yanında eğitim, seminer, toplantı, Kardeş Şehir projeleri, Uluslararası İyilik Ödülleri gibi bir çok uluslararası faaliyetlerde bulunmaktadır. Uluslararası ilahiyat programı kapsamında 2018 yılında 102 öğrenci eğitime katılırken, 2020 yılında bu sayı 115'e çıkmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020).

3.3.2. Türkiye Diyanet Vakfı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber dini hizmetlerle vakıfların ayrılması, Diyanet İşleri Başkanlığının merkezi yönetim bütçesinin yetersiz kalması ve bir vakıf aracılığı olmadan devlet kurumlarının bağış kabul edemediği dönemde, Diyanet İşleri Başkanlığının hizmetlerini desteklemek amacıyla eski Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan, Başkan yardımcıları Tayyar Altıkulaç ve Yakup Üstün, Hukuk müşaviri Ahmet Uzunoğlu tarafından 1975 yılında kurulmuştur (Türkiye Diyanet Vakfı, 1994: 460-461).

Türkiye Diyanet Vakfının ilk kurulduğunda amacı Diyanet İşleri Başkanlığının hizmetlerini desteklemek olmuştur. 1970'li yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığının yurt dışındaki Türk vatandaşlar için açılıma gitmesiyle Türkiye Diyanet Vakfı yurt dışında faaliyetlere başlamıştır. Vakıf öncelikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber 1990 yılından sonra bağımsızlığını kazanan Müslüman ülkeler başta olmak üzere diğer coğrafyalardaki faaliyetlerini artırarak devam ettirmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı dünyanın farklı coğrafyalarında toplam 149 ülkede eğitim, kültür, sosyal ve hayri hizmetlerde, dini hizmetlerin desteklenmesinde, uluslararası yardım faaliyetleri olmak

üzere çok geniş bir ağı ulaşılan sivil toplum hareketine dönüşmüştür (Türkiye Diyanet Vakfı, t.y.).

Dünyada uluslararası ilişkilerin yumuşak güç anlayışıyla şekillenmeye başladığı zaman diliminde Türkiye'deki birçok kurum ve kuruluşla beraber Türkiye Diyanet Vakfı'da başta inanç diplomasisi faaliyetleri olmak üzere kamu diplomasisi faaliyetlerini hızlandırmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, t.y.). Türkiye Diyanet Vakfının 2020 yılı genel bütçesi 56.684.953 TL olmuştur. Bütçeden 39.700.000 TL ile en fazla kaynağı Diyanet İşleri Başkanlığı projelerine ayırmış olmakla beraber vakıf yatırıma 11.000.000 TL, mülteci bağışlarına 3,1 Milyon TL, eğitim yardımlarına 4 Milyon TL, cami yardımlarına 4 Milyon TL kaynak ayırmıştır. (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020)

Uluslararası anadolu imam hatip liseleri, Türkiye Diyanet Vakfı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında yapılan anlaşmayla Türkiye'deki imam hatip liseleri müfredatına göre hazırlanan, dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen eğitim faaliyeti kapsamında 2019-2020 öğrenim yılları arasında 80 ülkeden toplam 1.359 öğrenci Türkiye'de eğitim almıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020). Uluslararası ilahiyat eğitimi, yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları ile Müslüman toplulukları arasından din hizmetleri ve diğer alanlarda nitelikli kişilerin yetiştirilmesi amacıyla 2019-2020 yılları arasında 86 ülkeden toplam 1.164 öğrenci Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinden eğitim almıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

Uluslararası ilahiyat lisansüstü eğitimi, yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları ile Müslüman topluluklar arasında ilahiyat alanında yükseköğretim kurumlarında akademik personel yetiştirmek amacıyla 2019-2020 yılları arasında 36 ülkeden 79 yüksek lisans ve doktora öğrencisi eğitim görmüştür (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

Uluslararası imam hatip liseleri mezunlarını destekleme faaliyetleri kapsamında, Türkiye Diyanet Vakfının yurt dışında açmış olduğu veya desteklediği liseler ile uluslararası imam hatip liselerinden mezun olup ilahiyat fakülteleri haricinde diğer alanlarda eğitim gören öğrenciler için açılan program kapsamında 53 ülkeden toplamda 210 öğrenci eğitim almıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020). Uluslararası Kur'an kursu eğitimi, yurt dışında yaşayan Müslüman ülke toplulukları içinde Kur'an kursu öğreticisi ve hafız yetiştirmek amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye'de eğitim veren Kur'an kurslarında gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerdir. Öğrencilerin tüm giderleri Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmaktadır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

Diyanet İşleri Başkanlığı uluslararası dini yüksek ihtisas merkezleri kursiyer destek faaliyetleri, yurt dışında yaşayan Müslüman ülke toplulukları içinde din görevlisi, vaiz, müftü vb. personel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla Türkiye'de Diyanet

İşleri Başkanlığına bağlı dini yüksek ihtisas merkezlerinde 17 ülkeden toplam 125 kişi eğitim almıştır ve tüm ihtiyaçları Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmaktadır. (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020) Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımız ve Müslüman topluluklara yönelik 2020 yılı itibariyle 8.193 öğrenciye eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. 2020 Yılında TDV Tarafından İnşa Edilen Eğitim Kurumları, Ülke, Eğitim Düzeyi ve Öğrencisi Sayısını Gösterir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020)

Kurum Adı	Ülkesi	Eğitim Düzeyi	Öğrenci Sayısı
Tdv Bakü Türk Lisesi	Azerbaycan	Ortaöğretim	880
Uluslararası Chittagong İslam Üniversitesi	Bangladeş	Lisans	47
Uluslararası Co'xs Bazar Üniversitesi	Bangladeş	Lisans	94
Arakan Kampı İyilik Okulları	Bangladeş	İlköğretim	240
Sofya Yüksek İslam Enstitüsü	Bulgaristan	Lisans	65
Ruşuk İlahiyat Lisesi	Bulgaristan	Ortaöğretim	31
Şumnu İlahiyat Lisesi	Bulgaristan	Ortaöğretim	118
Metanlı İlahiyat Lisesi	Bulgaristan	Ortaöğretim	140
Boukman Buhara Umudun Çocukları Okulu	Haiti	İlköğretim	150
Gazze İslam Üniversitesi	Filistin	Lisans	60
Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi	Kazakistan	Lisans	20
Hala Sultan Öğrenci Yurdu	Kıbrıs	Ortaöğretim	96
Oş Devlet Üniversitesi	Kırgızistan	Lisans	159
Oş İmam Hatip Lisesi	Kırgızistan	Ortaöğretim	182
Uluslararası Malezya İslam Üniversitesi	Malezya	Lisans	8
Moğolistan Öğrenci Yurdu	Moğolistan	Lisans	100
Al-Hijrah School	Pakistan	Ortaöğretim	304
Kemal Atatürk Ulusal Koleji	Romanya	Ortaöğretim	430
Tdv Mogadishu Şeyh Sufi İmam Hatip Lisesi	Somali	Ortaöğretim	287
Hikma İslami İlimler Fakültesi	Somali	Lisans	120
Fatih Sultan Mehmet Lisesi	Somali	Lisans	250
Türk Maarif Vakfı Benadir Lisesi	Somali	Ortaöğretim	105
Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi	Kazakistan	Lisans	20
Mogadishu Üniversitesi	Somali	Ortaöğretim	69

Yukarıdaki Tablo 4'e göre 2020 yılında Türkiye Diyanet Vakfının işbirliği ile yapılan veya desteklenen okullardan toplam 3.975 öğrenciye eğitim, yardım vb. faaliyetler gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında Türkiye Diyanet Vakfına bağışlanan 483.111 kurban hissesi yurt dışında 74 ülke 308 bölgede yaklaşık 20 milyon ihtiyaç sahibine aktarılmıştır. 2020 yılı Ramazan Bayramı'nda yurt dışına 39 ülke 183 bölgede iyilik, iftar, bayramlık yardım paketler adında toplam 97.207 paket dağıtmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı 34 ülkede faaliyet gösteren müşavirlik, ateşelik, koordinatör ve yöneticilere 535.845 dolar, yurt dışındaki camilerin tefrişatı için 75.000 dolar yardım yapılmıştır. Yurt dışında birçok ülkede 150'den fazla su kuyusu açılmış, Kardeş Şehir projesi kapsamında 2020 yılında Bulgaristan'a 13.590 €, Tataristan'a 6.000 TL, Gürcistan ve Ukrayna'ya 12.709 \$ yardım yapılmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

Tablo 5. 2020 Yılında TDV Tarafından Yurt Dışında Yapımı Devam Eden Camilerin Bulunduğu Ülke,Camilerin İsmi ve Maliyetini Gösterir. Kaynak; (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020)

Ülke	Cami	Maliyet
Kırgızistan	İmam Serahsi Cami ve Müştemilatı	2020 öngörülen maliyet 1.295.000 USD
Arnavutluk	Tiran Namazgah Cami ve Külliyesi	2020 öngörülen maliyet 24.230.500 EURO
Makedonya	Üsküp Cami	2020 öngörülen maliyet 15.468.800 EURO
Kosova	Priştine Cami	Yaklaşık maliyeti 40.000.000 EURO olduğu tahmin edilmektedir.
Bosna- Hersek	Ahi Evran-ı Veli Cami	2017 yılında temelleri atılmış, yapımı devam etmekle birlikte maliyeti bilinmiyor.

Türkiye Diyanet Vakfı kurulduğu günden bugüne kadar yurt dışında 25 ülkede toplam 100 cami ve eğitim kurumu inşa etmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı 2020 yılında cami inşaatı için 4.000.000 TL ayırmıştır ve 5 cami inşaatı devam etmektedir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

4. TÜRKİYE’NİN BOSNA HERSEK’TE YÜRÜTTÜĞÜ İNANÇ DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ

4.1. Bosna Hersek

Bosna Hersek, Balkan bölgesinin kuzey tarafında yer alan diğer Balkan bölgelerine göre coğrafi olarak oldukça dağlık ve engebeli bir arazi üstüne kurulmuş Sava ve Drina adında iki büyük ırmakla sınırları çizilen, kuzey batısında Hırvatistan doğusunda Sırbistan kuzey doğusunda Karadağ’a komşu bir ülke olarak toplam 51.159 km² yüzölçümüne sahip bir ülkedir (Eliaçık, 2014: 17). Bosna ismi kelime olarak Bosna Hersek’ten Sava nehrine dökülen Bosna ırmağından adını almıştır. Hersek ise Orta çağ zamanında bu ülke topraklarında yaşamış Hersek’in toprağı anlamına gelen Herzegovina Dükaliğı’ndan kalmış bir isimdir (Eliaçık, 2014: 17).

Tarihte 10. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu’nun sınırları içinde bulunan Bosna Hersek, Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra birçok devlet kendi topraklarına katmıştır. Bosna Hersek halkı en fazla Macarlar ve Sırlarla savaşarak bağımsızlık mücadelesi vermiştir. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’na bağlanan Bosna Hersek, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti altında özerk bir cumhuriyet olmuştur (Ekinci, 2014: 16). 1991 yılında Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti’nin dağılmasıyla beraber Bosna Hersek parlamentosunda Müslüman Demokrat Hareket partisinin çoğunlukta olduğu zamanda bağımsızlık kararı alınmıştır (Dalar, 2008, s. 95). 1992 yılında yapılan referandumla beraber Müslüman ve Hırvatların büyük çoğunluğunun oyuyla bağımsızlık kabul edilirken Sırlar referanduma karşı çıkmışlardır (Dalar, 2008: 95). Yapılan referandumdan sonra Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri dahil olmak üzere birçok ülke tarafından Bosna Hersek bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır (Dalar, 2008: 95). Ancak tarihte hiç unutulmayacak Sırlar ve Sırbistan’ın öncülüğünde Bosna Hersek ülkesi içinde 3 yıl sürecek Bosna Hersek Savaşı’nı başlatmıştır (Semercioğlu, 2017, s. 1340). Bosna Hersek Savaş’ında Müslümanlara yönelik ağır işkenceler uygulanmış etnik temizlik ve soykırım kavramlarıyla anılır olmuştur (Dalar, 2008: 95). Savaş 1995 yılında imzalanan Dayton Antlaşmasıyla son bulmuş olsa da günümüzde halen devam eden siyasi, etnik ve bölgesel kırımları engelleyememiştir (Mulalic, 2015: 5299).

Bosna Hersek’in demografik yapısına bakacak olursak 2013 yılında yapılan nüfus sayımı verilerine göre Bosna Hersek toplam 3 milyon 531 bin 138 kişi yaşamaktadır.

Bunlardan % 50,94'ü kadın ve % 49,06'sını erkek nüfus oluşturmaktadır (Anadolu Ajansı, 2016). Bosna Hersek'te yaşayan kişilerin % 50,11'i Boşnak iken %30,78'ini Sırp, % 15,43'ünü Hırvatlar ve diğer kalanlarını Bosna Hersek'te yaşayan diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Bosna hersek'te yaşayan halkın 50,7'si Müslüman, % 30,75'i Ortodoks, %15,19'u ise Katolikler'den oluşmaktadır (Anadolu Ajansı: 2016). Ülkede konuşulan diller ise Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça'dır.

Bosna Hersek'in siyasi yapısı Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere 2 entite ve Brcko bölgesi denilen özerk statüye sahip 1 bölge olmak üzere 3'e ayrılmaktadır ve kendine ait meclisi olan 10 kantondan oluşmaktadır.

Şekil 2. Bosna Hersek Parlamento Yapısı (T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 9)

Brcko özerk bölgesi, merkezi hükümetin yetkisi altında özerk bir yönetimle kendi kurdukları hükümet tarafından yönetilir. Yargısı, bağımsız mahkemeler tarafından yerine getirilmektedir. Kaynak: (T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 9).

Bosna Hersek'in ekonomik yapısı Bosna Hersek Savaşı'ndan önce ağır sanayi üretimine dayanmaktaydı. Sanayi sektörü temel istihdamın ve üretimin yarısını karşılayacak bir güce sahipti ancak günümüzde sektör toparlanma aşamasındadır (DEİK, 2008, s. 13). 2018 yılı itibariyle en yüksek payı %55'le hizmetler sektörü alırken, sanayi sektörü %24,5 olarak gerçekleşmiştir, tarım ise %5,5 oranında kalmıştır (T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 11).

Tablo 6. 2018 Yılında Bosna'daki Sektörel Dağılımlar

Hizmetler	%55
Sanayi	%24,5
Tarım	%5,5

Ekonomide görülen en önemli sorunlar cari açık, işsizlik ve halkın gelir seviyesinin düşüklüğüdür (Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2019). 2018 yılı işsizlik oranı verilerine göre Bosna Hersek'te işsizlik oranı %25,1 iken 15-24 yaş arası genç işsizlik oranı % 67,8 ile dünya ülkeleri arasında işsizlik oranı olarak ilk sırada yer almaktadır (Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2019). Bosna Hersek, para birimi olarak Konvertibl Mark adını verdikleri sabit fiyatlı Euro'yu kullanmaktadır.

Bosna Hersek'in sosyal yapısı, Bosna Hersek oldukça karışık çok hassas ve tehlikeli bir sosyal yapı içinde yüzyıllardır beraber yaşayan toplulukların ülkesidir. Bosna Hersek'te bu durum çoğu zaman şiddetli çatışmalara kadar dönüşebilmektedir. Din ve kültür bakımından Bosna Hersek'te çoğunluklu olarak Sünni Müslüman, Ortodoks ve Katolik olmak üzere farklı dini ve kültürel topluluklar bir arada yaşamaktadır (Uygun, 1998: 141). Sebebi ise Bosna Hersek'in tarihsel olarak bir çok imparatorluğun ve devletin bu topraklarda hakimiyet kurmasından kaynaklanmaktadır (Uygun, 1998: 141). Farklı dini ve etnik toplulukların bir arada yaşaması Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da cami, kilise ve sinagogun yan yana gelmesini sağlamıştır. Bu yüzden Saraybosna şehrine Avrupa'nın Kudüs'ü de denilmektedir.

4.2. Türkiye Bosna Hersek İlişkileri

Bosna Hersek ile geçmişten aldığı dini, tarihi, kültürel vb. birçok bağları bulunan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1992 yılında Bosna Hersek'in bağımsızlığını kazanması sonucunda Osmanlı Devleti zamanında oluşan ve gittikçe zayıflayan bağları kuvvetlendirmek için birçok faaliyet yürütmeye başlamıştır (TİKA, 2016: 225). Türkiye Bosna Hersek siyasi ilişkileri, Bosna Hersek Savaşı'nı bitiren Dayton Antlaşması öncesi ve sonrası olmak üzere ayrı ayrı incelenmiştir. 1992 yılında

bağımsızlık kararı veren Bosna Hersek'i devlet olarak tanıyan ilk ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye aynı zamanda Bosna Hersek Savaşı'nda barışın korunması için aktif olarak çalışmıştır ve savaş sonucunda imzalanan Dayton Antlaşması'nın devamı için gerekli girişimlerde bulunmuştur (Erkan, 2015: 84). Bunlardan en önemlisi ise Ak Parti dönemi dış politikasına şekil veren Davutoğlu'nun girişimleriyle Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar'dan oluşan 3'lü danışma mekanizması ile arabulucuk rolünün üstlenilmesidir (Erkan, 2015, s. 84). Davutoğlu'na göre, Bosna Hersek'in Balkanlarda güçlü olması Türkiye'nin Avrupa'ya uzanan siyasi, ekonomik ve kültürel sahasında bir köprüünün olması ve içeride Doğu Trakya ve Anadolu'nun huzurlu olmasının teminatı anlamına gelmektedir (Davutoğlu 2014: 303).

Bosna Hersek, coğrafi konumuyla Türkiye'nin Avrupa ülkelerine ticari geçiş kapısı konumunda stratejik öneme sahiptir. Bu yüzden Türkiye, Bosna Hersek ile ekonomik ilişkilerin gelişmesini amaçlayarak 2003 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma 2007 yılında revize edilerek karşılıklı olarak gümrük vergileri vb. diğer vergilerin alınmaması kararına varılmıştır. Aynı zamanda Bosna Hersek, Türk vatandaşlarına vize muafiyeti uygulama kararı almıştır (DEİK, 2016). 2007 yılında Türkiye'nin Bosna Hersek ile ekonomik ilişkilerinde toplam ticaret hacmi 543 milyon dolarken sonrasında 1 milyar dolarlık ticaret hacmi hedeflenmiştir (DEİK, 2016). Ancak 2019 yılı itibarıyla ticaret hacmi az da olsa artmasına rağmen halen 1 milyar doların altında kalarak 661 milyon dolar olmuş yani ekonomik ilişkiler siyasi ilişkiler kadar gelişme gösterememiştir (İstanbul Ticaret Odası, 2019).

13. yüzyıldan itibaren özellikle Hacı Bektaş-ı Veli'nin öğrencilerinden Sarı Saltuk gibi dini alimlerin Balkanlar genelinde ve Bosna Hersek'te İslam dinini etkin kılma çabaları yüzbinlerce kişinin Müslümanlığa girmesini sağlamıştır. Bosna Hersek'te hakim olan Bogomilizm inancının İslam dinine yakın bir inanç olması ve bölgede yaşayan Hristiyanların, Bogomilizmi sapık mezhep kabul edip baskı ve işkence uygulaması sonucunda İslam dinini seçerek 1463 yılında Sancak'ın kurulması ile Osmanlı Devleti Bosna Hersek ülkesini hiçbir direnme görmeden fethetmiştir. 1878 Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline kadar toplam 415 yıl Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşamışlardır (TİKA, 2016: 225). Bu durum Türkiye - Bosna Hersek ilişkilerinin hem dini hem de tarihi boyutunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1992 yılında Bosna Hersek ile gelişmeye başlanan ilişkiler, 2002 yılından sonra Ak Parti dönemi politikalarıyla beraber artmıştır. 1990 yılından sonra Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'dan ayrılıp bağımsızlığını kazanan devletlerin ve demokratik düzene geçmeye başlayan diğer

Müslüman ve Türk devletlerin Türkiye ile yoğun bir temas içine girdiği dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından işbirliği sağlanmıştır. Bu amaçla din görevlileri göndermek, dini yayın ihtiyaçlarını karşılamak, din görevlilerini eğitmek ve öğrencilere Türkiye’de eğitim imkânı sunmak için 1995 yılında Avrasya İslam Şurası adında bir şura kurulmasına karar verilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996). 1995 yılında kurulan Avrasya İslam Şurası içlerinde Bosna Hersek olmak üzere 32 ülkenin katılımıyla 4 yılda bir yapılması uygun görülmüştür. 2000 yılında 4. Avrasya İslam Şurası Bosna Hersek’in başkenti Saraybosna’da gerçekleşmiştir. En son Avrasya İslam Şurası 2016 yılında İstanbul’da yapılmıştır. Ancak Avrasya İslam Şuralarında alınan kararlar yerel değil çoğunlukla bölgesel olarak kalmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Bosna Hersek arasında inanç diplomasisi alanındaki ilişkiler Bosna Hersek’in bağımsızlık kazandığı 1992 yılında başlamışsa da 2015 yılına kadar resmi olarak herhangi bir işbirliği anlaşması yapılmamıştır (Diyanet Haber, 2015). Eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, 2015 yılında yapılan işbirliği anlaşması töreninde yaptığı konuşmada Türkiye ile Bosna Hersekli Müslümanlar arasında sadece yazılı belgelerde değil gönüller arasında da protokoller imzalandı demiştir (Diyanet Haber, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığı ile Bosna Hersek’in dini olarak en üst resmi kurumu Bosna Hersek İslam Birliği arasında 2015 yılında 13 maddelik imzalanan işbirliği anlaşması ile Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek’te gerçekleştireceği inanç diplomasisi faaliyetleri resmileşmiştir. 13 maddelik protokole göre, iki kurum arasında kurumsal ilişkiler geliştirilecek, eğitim, öğretim, üniversite kurumlarının birbirleriyle ilişkilerinin gelişmesi amacıyla sempozyum, seminer, çalıştay vb. akademik çalışmalar yapılacaktır. İmam hatip liselerindeki öğrencilerin mesleki tecrübelerini geliştirmek için ortak kurslar açılması, uzman personel gönderilmesi düşünülmüştür (Bedir Haber, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek’e göndereceği Boşnakça, Türkçe ve Arapça dini yayınların Bosna Hersek’te dağıtılması, tercümesi, gönderilmesi, kitap, dergi, CD’lerin basımı, çoğaltılması ve mesleki, maddi ve teknik desteğin sağlanması konusunda işbirliğini kapsamaktadır (Bedir Haber, 2015).

4.3. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek’te Yürüttüğü İnanç Diplomasisi Faaliyetleri

Bosna Hersek bağımsızlığını kazanarak kendi dış politikasını belirleyebilecek bir güce sahip olmuştur ve birçok devletle temas halinde ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu devletlerden biri de geçmişle ortak bağları bulunan Türkiye’dir. Sonuç itibarıyla yeniden şekillenen Bosna Hersek ilişkileri Türkiye için tarihi bir fırsat ve

önemli bir gelişmedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı bu gelişmeler neticesinde Bosna Hersek'te inanç diplomasisi kapsamında değerlendirebileceğimiz birçok faaliyette bulunmaktadır.

4.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Eğitimlerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri

1993 yılında Türkiye Diyanet Vakfı ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliğiyle başta Hollanda olmak üzere sadece Batı Avrupa'da yaşayan Türk öğrencilerinin faydalanması ve milli kimliklerinin korunması amacıyla Mersin ili Bozyazı ilçesinde bir anadolu imam hatip lisesi kurulmuştur. 1999 yılından sonra Hollanda'da yaşayan Türk öğrencilerle beraber Balkan ülkeleri ve Kırım'da yaşayan soydaşlarımızı İslamı kötü amaçlı kullanan kişi ve kurumlardan korumak, din adamı ihtiyaçlarını karşılamak, bu ülkelerle kalıcı ilişkiler geliştirmek ve dostluk köprüleri oluşturmak amacıyla ilk defa uluslararası sayılabilecek bir öğrenci hareketliliği başlamıştır. (MEB, 2021) Erişim: (06.05.2022) Ancak kurulan imam hatip lisesinde öğrenci azlığı sebebiyle eğitim gören öğrenciler Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesine nakledilmiştir. 2004 yılından sonra Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı arasında yapılan işbirliğiyle uluslararası anadolu imam hatip lisesi kurulmaya başlanmıştır. Günümüzde uluslararası anadolu imam hatip liselerinin sayısı 17'ye ulaşırken 2021 yılı itibarıyla yaklaşık 100 farklı ülkeden öğrenci eğitimlerine devam etmektedir. (MEB, 2021) Erişim: (06.05.2022).

Tablo 7. 2015-2016, 2017-2018 Ve 2018-2019 Yılları Arasında Toplam Uluslararası İmam Hatip Liseleri ve Öğrencisi Sayısı ile Bosna Hersek'ten Mevcut Okuyan Öğrenci Sayısı. Kaynak; TDV 2016-2017-2018-2019 faaliyet raporları, MEB http://dogm.meb.gov.tr/pdf/AIHL_Program_Cesitliligi.pdf, (Doğan, 2020: 52)

Yıllara göre uluslararası imam hatip liseleri	Toplam uluslararası imam hatip liseleri sayısı	Toplam öğrenci sayısı	Bosna Hersek'ten uluslararası imam hatip liselerinde okuyan toplam öğrenci sayısı
2015-2016	8	1068	7
2017-2018	9	1121	8
2018-2019	13	1185	13

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 2015-2016 eğitim döneminde Türkiye'de faaliyet gösteren uluslararası imam hatip lisesi sayısı 8 iken toplam öğrenci sayısı 1068 olmuştur. Bosna Hersek'ten gelen öğrenci sayısı ise 7 olmuştur. 2017-2018 yıllarında

uluslararası imam hatip liselerinin sayısı 9 iken toplam öğrenci sayısı 1121 olmuştur. Bosna Hersekli 8 öğrenciyse bu okullarda eğitim görmektedir. 2018- 2019 yılları arasında ise uluslararası imam hatip liselerinin sayısı 13'e çıkarken toplam öğrenci sayısı da 1185 olmuştur. Bosna Hersekli 13 öğrenci ise bu okullarda eğitimine devam etmektedir. 2015-2019 yıllarında Türkiye'de uluslararası imam hatip lisesi sayısı artarken okuyan öğrenci sayısı da artmıştır. Bosna Hersek'ten gelen öğrenci sayısı ise yüzde % 50 den fazla artmıştır. Bu tablo gösteriyor ki Diyanet İşleri Başkanlığının eğitim faaliyetleri uluslararası imam hatip liseleri boyutunda artarken, Türkiye'de okumak isteyen Bosna Hersekli öğrenciler arasında uluslararası imam hatip liselerine ilginin arttığını, Türkiye'nin kültürünü vb. değerlerini tanıtabilecek dostluk ve işbirliğine katkı sunabilecek gönül elçilerinin de arttığını söylemek mümkündür.

Uluslararası ilahiyat fakülteleri, 11 Eylül saldırıları ve sonrasında yaşanan olaylardan sonra olumsuz Müslüman algısına karşılık Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2006 yılında kurulmuştur. Uluslararası ilahiyat fakülteleri, özellikle Avrupa ülkeleri olmak üzere yurt dışında yaşayan vatandaşlarımıza dini, milli, kültürel, sosyal, psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri amaçlanmıştır. (Erşahin, 2015: 132).

Öğrencilerin çoğunluğu Almanya'da olmak üzere 14 Avrupa ülkesinde 2022 yılı itibariyle 935 kişi mezun olmuştur. 449 kişinin eğitimi halen devam etmektedir. 2006 yılından bugüne kadar 1.384 kişi uluslararası ilahiyat fakültelerinden eğitim almıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022). Ancak herhangi bir Balkan ülkesinden uluslararası ilahiyat fakültelerinde eğitim alan öğrenci bulunmamaktadır. Bununla birlikte 2004 yılında açılmaya başlanan uluslararası anadolu imam hatip liseleri kurulmadan önce 1999 yılında Balkan ülkelerinden de anadolu imam hatip liselerine öğrenci alınmaya başlanmıştır (MEB, 2021). Anadolu imam hatip liselerinden mezun olan öğrenciler henüz uluslararası ilahiyat fakülteleri kurulmadan önce masrafları Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmak üzere Türkiye'deki ilahiyat fakültelerine yönlendirilmiştir (Diyanet TV, 2020). Türkiye'deki anadolu imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerini bitiren öğrenciler ülkelere dönerek kendi ülkelerinde önemli kurumlarda görev yapmaktadırlar (Diyanet TV, 2020). İyilik elçileri, gönül elçileri veya ilim elçileri olarak adlandırılan bu kişiler Türkiye'nin kültürel köprüsü olmaktadır. Türkiye'nin tanıtımını yaparak inanç diplomasisi faaliyetleri yürütmektedirler. Kendi ülkeleri ile Türkiye arasında dostluk ve işbirliği bağlarını kuvvetlendirmektedirler (Türkiye Diyanet Vakfı, 2022). Bosna Hersek'ten Türkiye'ye gelerek anadolu imam hatip liselerinden ve ilahiyat fakültelerinden mezun olup kendi

ülkesinde önemli görevlerde bulunan Diyanet İşleri Başkanlığının inanç diplomasisi faaliyetlerini yürüten Bosna Hersek gönül elçileri de vardır (Diyanet TV, 2020).

1999 yılından itibaren Bosna Hersek'ten gelen ve eğitim ihtiyaçlarının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından karşılandığı öğrencilerin Türkiye'deki anadolu imam hatip liselerini bitirip ilahiyat fakültelerini tamamlayan kişiler ülkelerine dönmüşlerdir (Diyanet Tv, 2020). Günümüzde bu kişiler genelde Türkiye'nin Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliklerinde ve Bosna Hersek dini kurumlarında önemli görevlerde yer alırlar (Diyanet Tv, 2020). Türkiye'den mezun olan gönül elçileri Türkiye ile Bosna Hersek arasında kültürel köprü vazifesi görürken Türkiye'nin Bosna Hersek'te tanıtımını yapmaktadırlar, dostluk ve işbirliğini güçlendirmektedirler. (Diyanet Tv, 2020) Ayrıca Bosna Hersek'in bağımsız resmi en üst din işleri kurumu olarak görev yapan Bosna Hersek İslam Birliği ile Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki ilişkilerini de sağlıklı bir şekilde yürütmek için aracılık ederler. (Diyanet Tv, 2020).

Remzi Pitiç, Bosna Hersek Gorajde Müftüsü olarak görev yapmaktadır. Bosna Hersek Savaşı'nda hastalanarak tedavi olacak bir ülke arayan Pitiç Türkiye'ye gelerek tedavi olmak istemiştir (Diyanet Tv, 2020). 36 ay sürecinde İzmir'de bir hastanede tedavi olmuştur. Bosna Hersek'te imam hatip lisesini tamamlayarak Bosna Hersek Savaş'ı sebebiyle ilahiyat fakültesini yarıda kesmek zorunda kalmıştır. Pitiç İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bölümüne kaydını yaptırarak tedavi gördüğü sürede mezun olmuştur ve Bosna Hersek'e geri dönmüştür (Diyanet Tv, 2020). Pitiç, her ne kadar Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'ndan burs alarak Türkiye'de okumasa da kendisi Diyanet İşleri Başkanlığının bir gönül elçisi olduğunu söylemektedir. Türkiye'nin tanıtımını yaparak dostluk ve işbirliğine katkı sunmaktadır. Kültürel anlamda Türkiye ile işbirliğine girişerek Diyanet İşleri Başkanlığının üstlendiği Gorajde şehrine Kütahya Cami'nin yapılmasına ve yanı başına kültür merkezi açılmasına aracılık ederek birçok faaliyet gerçekleştirmektedir. Günümüzde halen Bosna Hersek İslam Birliğinin Gorajde Müftüsü olarak görevine devam etmektedir (Diyanet Tv, 2020).

Samed Ömerdiç, Türkiye'nin Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği'nde din görevlisi olarak çalışmaktadır. 2002 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'nca masrafları karşılanmak üzere Mersin Bozyazı ilçesinde bulunan Türkiye'de ilk defa yabancı uyruklu öğrencilerin kabul edildiği anadolu imam hatip lisesinde 2 yıl okumuştur. Bozyazı Anadolu İmam Hatip Lisesinden öğrenci azlığı sebebiyle 2014 yılında Balıkesir İmam Hatip Lisesine gönderilen Ömerdiç diğer 2 yılı da Balıkesir'de tamamlayarak mezun olmuştur. Bursa İlahiyat Fakültesini de okuyan

Ömerdiç aynı yerde yüksek lisansı da tamamlayarak Bosna Hersek’e geri dönmüştür (Diyanet Tv, 2020). Ömerdiç halen Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği’nde din görevlisi olarak çalışmakta ve Türkiye ile Bosna Hersek arasında kültürel köprü vazifesi görürken inanç diplomasisi alanında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Bosna Hersek İslam Birliği arasındaki işbirliğinin koordinasyonunu sağlamaktadır (Diyanet Tv, 2020).

Samir Vildiç, Bosna Hersek’te şirket yöneticisi olarak çalışmaktadır. 2001 yılında masraflarının Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmak üzere Mersin ili Bozyazı ilçesindeki anadolu imam hatip lisesinde eğitim hayatına başlayan Vildiç öğrenci azlığı sebebiyle Balıkesir İmam Hatip Lisesinde eğitimine devam etmiştir. Bursa İlahiyat Fakültesini de bitirerek Bosna Hersek’e dönmüştür. Günümüzde halen Bosna Hersek’te bir şirketin yöneticiliğini yapan Vildiç daha çok gençlerle irtibat kurarak, seminer ve konferanslar düzenlemektedir (Diyanet Tv, 2020). Yapmış olduğu çalışmalarda Türkiye’nin bir gönül elçisi olarak kültürünü ve tanıtımını yapmakta, inanç diplomasisi bağlamında Bosna Hersek ile dostluk ve işbirliği bağlarını güçlendirmektedir (Diyanet Tv, 2020).

Diyanet İşleri Başkanlığı Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği ile Bosna Hersek Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 2014 yılında yapılan bir faaliyet kapsamında Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersekli din görevlilerine Osmanlı usulü ezan ve Kur’an-ı Kerim kursu açılmasına karar vermiştir (Anadolu Ajansı, 2014). 2014 yılında masrafları Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından karşılanmak üzere Türkiye’den giden bir öğretici tarafından Bosna Hersekli 50 din görevlisine Bosna Hersek’te unutulmaya yüz tutmuş Osmanlı usulü ezan ve Kur’an-ı Kerim dersleri verilmiştir (Anadolu Ajansı, 2014).

2018 yılında Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek’teki faaliyetleri kapsamında Bosna Hersek’in Kakanj şehrinde Bosna Hersekli öğrencilere Türk usulü hafızlık eğitimleri Türkiye’den gelen Kur’an kursu öğreticisi tarafından verilmeye başlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilen Türk usulü hafızlık eğitimlerine başlangıçta 30 öğrenci katılırken 2021 yılında 17 öğrenciye kadar düşmüştür (Balkan News, 2021). 2021 yılında devam eden Türk usulü hafızlık Kur’an kursunu bitirerek 2 öğrenci hafızlık eğitimini tamamlamıştır (Balkan News, 2021). 2022 yılında ise 1 öğrenci daha hafızlık eğitimin tamamlayarak mezun olmuştur. 14 öğrenci Türk usulü hafızlık Kur’an kursuna devam etmektedir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2022).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2017 yılında Bosna Hersek’in Sarajevo şehrinde bulunan kimsesiz çocuklar yurdunda kalan çocuklara yönelik 1 yıl sürecek

sosyal, kültürel ve dini eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Sayabosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 yılında Bosna Hersek'te yaşayan vatandaş ve soydaşların çocuklarına yönelik yaz Kur'an kursu eğitim etkinliği düzenlemiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2018). Diyanet İşleri Başkanlığının görevlendirdiği Kur'an kursu öğreticisi tarafından düzenlenen Kur'an kursu Sarajevo Kültür Merkezinde yaklaşık 1 ay süren bir eğitim faaliyeti yerine getirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2018).

Diyanet İşleri Başkanlığınca Bosna Hersek'te görevlendirilen Kur'an kursu öğretmenleri tarafından 2018 yılında Bosna Hersek'in Sarajevo Kültür Merkezinde Bosna Hersek vatandaşlarının çocuklarına yönelik 13 Ekim- 31 Mayıs tarihleri arasında yaklaşık 8 ay sürecek dini bilgiler ve Kur'an kursu eğitim faaliyeti düzenlenmiştir (Saraybosna MEB, 2018). Diyanet İşleri Başkanlığı 2019 yılında Bosna Hersekli çocuklara yönelik Kur'an kursu eğitim etkinliği düzenlemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an kursu öğretmenleri tarafından Bosna Hersek'te düzenlenen Kur'an kursu eğitim faaliyeti toplam 8 ay süreyle Türkiye tarafından açılan Saraybosna Yunus Emre Kültür Merkezinde gerçekleştirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2019).

Eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından 2018 yılında Bosna Hersek'te bulunan Saraybosna Üniversitesi İslam bilimleri fakültesinde öğretim gören öğrencilere etkinlik kapsamında 1 hafta ders verilmiştir (Mynet, 2018). Derslerde öncelikle Türkiye ve Bosna Hersek'in geçmişte birlikte hareket ederek İslami değerlere yön veren anlayışların anlatılacağı vurgulanmıştır. Saraybosna üniversitesi İslami bilimler fakültesi dekanı Prof. Dr. Zuhdaja Hasanović ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen bu etkinliklerin Türkiye'deki akademisyenlerle ile Bosna Hersek'teki akademisyenlerin birbiriyle dostane ilişkiler kurmasına yardımcı olacağını açıklamıştır (Mynet, 2018).

4.3.2. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Dini Yayınlarla İnanç Diplomasisi Faaliyetleri

2010 yılında yapılan bir kanun değişikliğiyle Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı dini yayınlar genel müdürlüğü kurulmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016). Dini yayınlar genel müdürlüğünün en önemli görevli arasında ise yurt dışında yaşayan vatandaşlara, soydaşlara ve İslam dinine mensup diğer kişilere yönelik farklı dil ve lehçelerde yayınlar sunmak ve bunları gerekirse ücretsiz dağıtmak olarak açıklanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığı yabancı dil ve lehçelerde ücretsiz dağıtmak için hazırladığı eserlerinde ağırlıklı olarak çocuklar, gençler, halk ve

aydınlar olmak üzere toplumun tüm kesimlerine hitap edecek şekilde sunmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığı dini yayınlar genel müdürlüğü tarafından 2010 yılında Bosna Hersek’e ücretsiz dağıtılmak üzere Boşnakça ilk eserler basılmaya başlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2010 yılında Kitabımı Öğreniyorum adında eser Boşnakçaya çevrilerek 1.500 adet basılmıştır ve Bosna Hersek’te dağıtılmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010: 45).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014 yılında Bosna Hersek’teki Kur’an kursuna giden çocuklar için diyanet yayınlarına ait temel dini bilgiler içeren kitaplar Boşnakçaya çevrilerek 12.000 tane basılmıştır ve Bosna Hersek’teki Kur’an kurslarına ücretsiz dağıtılmıştır (Haberler, 2014). Diyanet İşleri Başkanlığınca 2017 yılında Kitabımı Öğreniyorum eserinden 5.000 adet, İncim eserinden 5.000 adet, İbadetim eserinden 5.000 adet, Peygamberim eserinden 5.000 adet, Ahlakım eserinden 5.000 adet olmak üzere toplamda 25.000 eser Boşnakça basılarak Bosna Hersek’e dağıtımı yapılmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017: 72-73). Diyanet İşleri Başkanlığınca 2018 yılında Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı adında eserden Boşnakça 5.000 adet basılarak Bosna Hersek’e dağıtılmıştır.

Tablo 8. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından 2019-2020 Yıllarında Ücretsiz Dağıtılmak Üzere Boşnakça Basılan Dini Eserler (DİB.2019-2020 faaliyet raporu)

2019	Toplam basılan eser sayısı	2020	Toplam basılan eser sayısı
Deaş dehşete dayalı din istismarı	1.500	Kur’an-ı Kerim meali	3.000
Fetö din istismarının arkasına gizlenen terör örgütü	3.000	İncim	2.000
Elif-Ba kitabı	1.000	İbadetim	2.000
		Ahlakım	2.000
		Peygamberim	2.000

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2019 yılında 5.500 eser ve 2020 yılında 7.000 olmak üzere toplamda 12.500 eser ücretsiz dağıtımı yapılmak üzere Boşnakçaya çevrilerek basımı yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla 2019 yılında 400 ve 2020 yılında 400 olmak üzere toplamda 800 diyanet takvimi Bosna Hersek’te dağıtılmak üzere ücretsiz gönderilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019) (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). 2021 yılında Diyanet İşleri Başkanlığının eserlerinden biri olan Resimli Namaz Hocası kitabı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek’te ücretsiz dağıtılmak üzere Boşnakça basılmasına karar verilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022: 46).

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı işbirliğiyle 2015 yılında başlatılan Hediye Kur'an Olsun kampanyasıyla çalışmalar yürütülmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı dini yayınlar genel müdürlüğü tarafından 2016 yılında 2000 adet Boşnakça Kur'an-ı Kerim mealinin 1. baskısı hazırlanarak, Bosna Hersek'te dağıtılmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016: 60). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da 2019 yılında Boşnakça Kur'an-ı Kerim mealinin tanıtımına başlanmıştır (Anadolu Ajansı, 2010).

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının Hediye Kur'an Olsun faaliyetleri kapsamında 2017 yılında 50 bin Boşnakça Kur'an-ı Kerim mealinin basımı yapılarak Bosna Hersek'e dağıtılmıştır. 2019 yılında ise 20.000 Boşnakça Kur'an-ı Kerim mealinin dağıtımı Bosna Hersek ülkesinde gerçekleşmiştir (Diyanet Haber, 2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek'te Hediye Kur'an Olsun faaliyetleri kapsamında 2015 yılından 2019 yılına kadar toplamda 72 Bin Boşnakçaya çevrilen Kur'an-ı Kerim'i ücretsiz olarak dağıtmıştır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2010 ve 2020 yılları arasında 56 bin Boşnakçaya çevrilen çeşitli eserler ve 800 diyanet takvimini ücretsiz olarak Bosna Hersek'te dağıtmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı görüldüğü üzere Boşnakçaya çevrilen ve Bosna Hersek'te halkın tüm kesimlerine hitap eden eserleri ücretsiz bir şekilde dağıtmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, dini yayınları inanç diplomasisi kapsamında değerlendirdiğimizde Bosna Hersek ile dostluk ve işbirliği sağlamak, Türkiye'yi dini anlamda kültürel bir cazibe merkezi olarak tanıtmak amacıyla inanç diplomasisi faaliyeti gerçekleştirmiştir. (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004: 555)

4.3.3. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Dini Gün ve Gecelerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1993 yılında başlanılan Kurban Bayramı'nda kurban yardımlarına günümüzde de devam edilmektedir. Her sene Kurban Bayramı'nda vekâletle kurban kesilip yurt içi ve yurt dışında dağıtılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla 1993 yılından 2022 yılına kadar yurt dışına 3 milyon 916 bin 723 hisse kurbanı 82 ülke ve 375 bölgeye dağıtmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2022). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bosna Hersek'e 1993 yılında başlanan kurban yardımları devam etmektedir. 2014 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafında Bosna Hersek'e 420 hisse kurban ayırarak ihtiyaç sahibi vatandaşlara dağıtılmıştır (Dünya Bülteni, 2014). Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bosna Hersek'e 2015 yılında

vekâletle kurban kesiminden 420 hissesini Saraybosna'da keserek Bosna Hersek'in çeşitli şehirlerindeki ihtiyaç sahiplerine dağıtımını gerçekleştirmiştir (Beyaz Gazete, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla 2016 yılında Bosna Hersek'te Kurban Bayramı faaliyetleri sebebiyle 420 vekâletle kurban hissesi kesilerek Bosna Hersek'in farklı şehirlerinde ihtiyaç sahibi kişilere dağıtımını gerçekleştirmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla vekâletle kurban bağışından 2017 yılında 3 bin 220 hissesini Bosna Hersek'te kestirerek çeşitli şehirlerde yaşayan ihtiyaç sahibi ailelere dağıtımını gerçekleştirmiştir (Son Dakika Haber, 2017). Türkiye Diyanet Vakfı 2018 yılında Bosna Hersek'te 70 hisse kurban dağıtırken 2019 yılında ise yine 70 hisse kurbanı Bosna Hersek ülkesinde ihtiyaç sahibi ailelere dağıtmıştır (Memleket, 2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Kurban Bayramı günlerinde yürütülen kurban faaliyeti kapsamında 2014 yılından 2019 yılına kadar toplamda 4620 hisse kurbanı Bosna Hersek'e dağıtmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla her sene yurt içinde ve yurt dışında ihtiyaç sahibi ailelere Ramazan Bayramı'nda yardım paketleri dağıtmaktadır. Bosna Hersek'e 1993 yılında ihtiyaç sahibi ailelere ramazan paketleri dağıtımına başlanmıştır. 2020 yılında Bosna Hersek'te toplam 300 aileye ramazan paketi dağıtılırken (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020). 2022 yılında ise Almanya Diyanet İşleri Türk İslam Birliği ve Türkiye Diyanet Vakfı aracılığı ile 1000 civarı yardım paketini Bosna Hersek'teki ihtiyaç sahibi ailelere dağıtmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı , 2022).

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı 2014 yılında başlatmış olduğu iyilik sofrası faaliyetleri kapsamında Ramazan Bayramı içerisinde her sene yurt içinde ve yurt dışında ücretsiz olarak iftar yemeği vermektedir. Bosna Hersek'te iyilik sofrası adında birçok şehirde iftar yemekleri verilmeye devam etmektedir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2019). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2014 yılında Bosna Hersek halkı için Maglay şehrinde bulunan Vali Recep Yazıcı cami önünde 5 gün boyunca her gün 150 kişiye iyilik sofrası faaliyeti kapsamında iftar yemeği verilmiştir (Haberler, 2014).

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından masrafları karşılanmak üzere 2015 yılında Bosna Hersek'in Gorajde şehrinin belli bölgelerinde iyilik sofrası etkinlikleri kapsamında Ramazan Bayramı içinde 5 gün boyunca iftar sofraları kurulmuştur (Dini Haberler, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye

Diyanet Vakfı tarafından masrafları karşılanmak üzere 2016 yılında iyilik sofrası etkinlikleri kapsamında Bosna Hersek'in Gorajde şehrindeki Gorajde cami önünde ve Saraybosna şehrindeki Gazi Hüsrev Paşa medresesinde 5 gün boyunca iftar yemeği verilmiştir (Medya Radar, 2016).

1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Bosna Hersek'i fethetmesinin ardından Fransisken Rahiplerine ibadet özgürlüğünün verildiği, Ahidname'nin okunduğu yer olarak bilinen Milodraz köyü sakinlerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2018 yılında iyilik sofrası etkinlikleri kapsamında iftar yemeği verilmiştir (Hukuki Haber, 2018). Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla 2019 yılında Bosna Hersek'te iyilik sofrası etkinlikleri kapsamında Ahidname köyü olarak bilinen Milodraz köyünde iftar yemeği vermiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği , 2019).

Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla iyilik sofrası etkinlikleri kapsamında 2019 yılında Bosna Hersek'te Uluslararası Saraybosna üniversitesi öğrencilerine yönelik iftar yemeği programı düzenlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı iyilik sofrası etkinlikleri kapsamında 2019 yılında Bosna Hersek Sarajevo İslam Birliği meclisinde ve Kakanj İslam Birliği meclisinde ücretsiz iftar yemeği programları düzenlemiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2019). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından masrafları karşılanan iyilik sofrası etkinlikleri kapsamında 2019 yılında Bosna Hersek'in Kakanj şehrinde bulunun bir hafızlık kursunda öğrenci ve ailelerine yönelik iftar yemeği verilmiştir (Diyanet Haber, 2019).

Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmeti faaliyetinde bulunmak amacıyla her sene Ramazan Bayramı'nda yurt dışına din görevlisi göndermektedir (Milli Gazete, 2021). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1990 yılında başlanan Ramazan Bayramı'nda din görevlisi gönderme faaliyetleri çerçevesinde 2015 yılında Ramazan Bayramı içinde Bosna Hersek'teki camilerde görev yapmak üzere 17 din görevlisi gönderilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2015). 2016 yılında ise Ramazan Bayramı içerisinde görev yapmak üzere 23 din görevlisi gönderilmiştir (Memleket , 2016). 2017 yılında Ramazan Bayramı etkinlikleri çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek'te dini faaliyetlerde bulunmak üzere 20 din görevlisi göndererek Bosna Hersek'teki camilerde görevlendirmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 yılında Ramazan Bayramı'nda Bosna Hersek'teki camilerde görev yapmak üzere 16 din görevlisi göndermiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2018). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2021 yılında

Ramazan Bayramı içerisinde Bosna Hersek'teki camilerde görev yapacak 15 din görevlisi gönderilmiştir. 2022 yılına gelindiğinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı Ramazan Bayramı'nda Bosna Hersek'teki camilerde görev yapacak din görevlisi sayısını 18'e çıkarmıştır (Balkannews, 2022),

Diyanet İşleri Başkanlığı Ramazan Bayramı günlerinde Bosna Hersek'teki faaliyetleri kapsamında 2020-2022 yılları arasında toplam maliyeti bilinmeyen 1700 yardım paketini Bosna Hersek'e dağıtmıştır. Bosna Hersek'in çeşitli şehirlerinde 2014-2022 yılları arasında toplam maliyeti bilinmeyen iftar sofrası kapsamında iftar yemeği vermiştir. 2014-2022 yılları arasında Ramazan Bayramı günlerinde Bosna Hersek'teki camilerde toplam 109 din görevlisi personel görev yapmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1989 yılında başlanan Kutlu Doğum haftası etkinlikleri kapsamında her sene 14-20 Nisan tarihleri arasında yurt içinde ve yurt dışında çeşitli faaliyetlerle kutlanılmaktadır (Mynet, 2022). 2018 yılından önce Diyanet İşleri Başkanlığınca Kutlu Doğum etkinlikleri 14-20 Nisan tarihleri arasında yapılırken 2018 yılından sonra tarihler ve isimler değiştirilerek her iki etkinlik de Mevlit Kandili günlerinde kutlanılmaya başlanılmıştır (Posta, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2012 yılından beri Mevlit Kandili ve Kutlu Doğum etkinlikleri sebebiyle Bosna Hersek'e her sene personel görevlendirilmektedir ve çeşitli faaliyetler yapılmaktadır (Memleket, 2017).

Tablo 9. Diyanet İşleri Başkanlığının 2012 Yılında Bosna Hersek'te Kutlu Doğum Haftası Sebebiyle Gerçekleştirdiği Faaliyetler (Diyanet İşleri Başkanlığı , 2012: 48-55)

2012 yılında Bosna Hersek'te Kutlu Doğum haftası sebebiyle gerçekleştirilen faaliyetler	Faaliyetlerin Sayısı
Konferans verilmiştir.	1
Camilerde vaaz verilmiştir.	2
Hatim ve Mevlit programı yapılmıştır.	3
Gül dağıtımı gerçekleştirilmiştir.	300 adet
Esnaf ziyareti yapılmıştır.	6
Hadis kartelası dağıtılmıştır.	500 adet
Kitap, defter, kalem, çocuklara oyuncak vb. dağıtılmıştır.	500 adet

2012 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Kutlu Doğum haftası etkinlikleri kapsamında Bosna Hersek'te birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı , 2012: 48-55). 2012 yılında Hz. Peygamber ve Kardeşlik Ahlakı ve Hukuku temasının işlendiği Kutlu Doğum etkinliğinin teması üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek'te bir konferans düzenlemiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı , 2012: 48-55). Bosna Hersek'in çeşitli bölgelerinde iki cami de Kutlu Doğum etkinliği teması

konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı personellerince vaaz programı yapılmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012: 48-55). Diyanet İşleri Başkanlığı personellerince Bosna Hersek'in farklı bölgesinde 3 hatim yapılmış ve mevlit programı düzenlenmiştir. Kutlu Doğum etkinliklerinde Bosna Hersek halkına 300 adet gül dağıtımı gerçekleştirilmiştir ve 6 esnaf ziyareti yapılmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı , 2012: 48-55). 500 adet hadis kartelası ve 500 adet kitap, defter, kalem, çocuklara oyuncak vb. Bosna Hersek'te dağıtılmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı , 2012: 48-55) .

2015 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Mevlit Kandili etkinlikleri için Bosna Hersek'e 5 din görevlisi personel göndermiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015: 82). 2015 yılında Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı adlı konu etkinlikler kapsamında tema olarak seçilerek Bosna Hersek'te konferanslar gerçekleştirilmiştir. (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015: 85). Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlendiği etkinlikler Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna şehrindeki Gazi Hüsrev Bey camisinde, Fatih Sultan Mehmet camisinde, İstiklal camisinde, Banja Luka şehrindeki Ferhadiye camisinde, mevlid, ilahiler ve Kur'an-ı Kerim tilavetleriyle gerçekleştirilmiştir. (Time Türk, 2015) Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen personeller ve musiki sanatçıları tarafından Saraybosna'da bulunan Dom Mlahid salonunda tasavvuf musiki konseri düzenlenmiştir (Trt Haber, 2015). Saraybosna din hizmetleri müşaviri Hasan Atlı tarafından Saraybosna Üniversitesi konferans salonunda Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı konulu konferans vermiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 11-12 Aralık 2016 yılında Bosna Hersek'in Saraybosna ve Kakanj şehirlerinde düzenlenecek Mevlid Kandili faaliyetleri için Bosna Hersek'e din görevlisi personel görevlendirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri Saraybosna Fatih Sultan Mehmet cami, Gazi Hüsrev Bey cami, Buca Potok cami, Grbavica Ürdün camilerinde, Kakanj şehrinde bulunan Merkez camisinde Mevlid'i Nebi programı gerçekleştirerek Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2016). Ayrıca Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet konulu konferans düzenlenerek tasavvuf musiki konseri verilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2016).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2017 yılında 14-20 Nisan tarihlerinde Hz Peygamber ve Güven temasıyla işlenen program kapsamında Bosna Hersek'in Sanski, Most ve Cazin şehirlerinde bir dizi etkinlik faaliyetleri yürütmüştür (Memleket, 2017). Mevlid, ilahi ve kasidelerin okunduğu programda Hz Peygamber ve Güven temasında Bosna Hersek halkına konferans verilmiştir (Memleket, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığınca Bosna

Hersek'te Mevlid Kandili etkinlikleri sebebiyle tasavvuf musiki korusu görevlendirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). Tasavvuf musiki korusu Bosna Hersek'in Dom Mladih şehrinde konser düzenleyerek ilahi ve kasideler seslendirmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığınca Bosna Hersek'te Mevlid Kandili faaliyetlerinde görevlendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı eğitim hizmetleri genel müdürü Kadir Dinç Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde konferans düzenlemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığınca görevlendirilen din görevlileri Saraybosna'da bulunan Sarajevo Fatih Sultan Mehmed Hünkâr camisinde ve Gazi Hüsrev Bey camisinde Mevlid'i Nebi programları düzenlemişlerdir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığınca 2018 yılında Bosna Hersek'te Mevlid Kandili etkinliği kapsamında din görevlisi personel görevlendirilmiştir (Time Balkan, 2018). Bosna Hersek'in Saraybosna şehrinde bulunan Gazi Hüsrev Bey camisinde Kur'an-ı Kerim tilaveti gerçekleştirilmiştir, mevlid ve ilahilerin okunduğu bir program düzenlenmiştir. Bosna Hersek'te bulunan Uluslararası Saraybosna üniversitesi, Tuzla Behram Bey medresesi ve Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde konferans etkinlikleri düzenlenmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2018).

2019 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek'te Mevlid Kandili etkinlikleri kapsamında din görevlisi personel görevlendirilmiştir. Bosna Hersek'in Saraybosna şehrindeki Gazi Hüsrev Bey camisinde Kur'an-ı Kerim tilaveti gerçekleştirilmiştir, mevlitler ve ilahilerin okunduğu bir program düzenlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı 2020 yılında Bosna Hersek'te Mevlid Kandili etkinliğine katılarak din görevlisi personel görevlendirmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2020). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlisi personeller Saraybosna'da bulunan Fatih Sultan Mehmed Han camisinde Kur'an-ı Kerim tilaveti gerçekleştirmiştir ve mevlid okumuşlardır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2020).

2021 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek'te düzenlenen Mevlit Kandili etkinlikleri kapsamında Bosna Hersek'e Avrasya din hizmetleri uzmanı İbrahim Cuşan ile beraber din görevlisi ve personel göndermiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlisi ve personeller Bosna Hersek'in Kakanj şehrinde bulunan Kakanj İslam Birliği Varda camisinde mevlid programı faaliyeti gerçekleştirmiştir. 2021 yılında Mevlit Kandili etkinlikleri kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri ve personeller Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Bey camisinde ve Başçarşı'da mevlid programı faaliyeti

düzenlemiştir. Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirilerek ilahiler seslendirilmiştir. Mevlid programına katılan Bosna Hersekli vatandaşlara Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından Hz. Peygamber ve Evrensel Mesajı adlı eserin Boşnakça çevirisi ücretsiz dağıtılmıştır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2021). 2021 yılı Mevlid Kandili etkinlikleri kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlisi ve personeller Saraybosna kültür merkezinde Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlediği Kur'an kurslarını ziyaret ederek öğrencilere ilahi programı faaliyeti gerçekleştirmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2021).

Diyanet İşleri Başkanlığı dini özel gün ve gecelerde yurt dışında da dini etkinlik düzenlemektedir ve birçok faaliyet gerçekleştirmektedir. Gerçekleştirilen faaliyetlerin düzenlendiği bu ülkelerden biri de Bosna Hersek'tir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2022 yılında gerçekleştirilen Miraç etkinlikleri sebebiyle Bosna Hersek'te bulunan Uluslararası Saraybosna üniversitesi mescidinde Miraç Gecesi sohbet programı düzenlenmiştir. Programın ana teması Uzay Çağında Miracı Düşünmek iken faaliyeti gerçekleştiren kişi Saraybosna din hizmetleri müşaviri Dr. Yunus Keleş' dir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2022).

Hicri Yılbaşı, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği günü İslam dini Hicri Yılbaşı olarak kutlamaktadır ve çeşitli programlar düzenlenmektedir. 2022 yılında Diyanet İşleri başkanlığı tarafında Saraybosna Gazi Hüsrev Bey camisinde Hicri Yılbaşı kutlama programı gerçekleştirmek için personel gönderilmiştir. Program kapsamında gönderilen Diyanet İşleri Başkanlığı personelleri Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek ve ilahiler seslendirerek Hicri Yılbaşı faaliyetinde bulunmuşlardır (Saraybosna Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği, 2022).

1999 yılından beri Bosna Hersek'in birçok şehrinde geleneksel hale gelmiş Kur'an Gecesi adında dini etkinlikler yapılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı 2015 yılından günümüze kadar Bosna Hersek'te geleneksel olarak düzenlenen Kur'an Gecesi programlarına katılmaktadır ve personel din görevlisi göndermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri Bosna Hersek'in çeşitli şehirlerinde faaliyetler yürütmektedir. Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirmektedir ve ilahiler seslendirmektedir (TRT Haber, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2015 yılında Bosna Hersek'in Kakanj şehrinde bir kapalı spor salonunda düzenlenen geleneksel Kur'an Gecesine katılmıştır ve çeşitli faaliyetlerde bulunmak üzere din görevlisi personel görevlendirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2015 yılında Bosna Hersek'te gerçekleştirilen Kur'an Gecesi programına Furkan Tıraşçı ve İbrahim Çakıllı adında 2 din görevlisi personeli

görevlendirmiştir. Din görevlisi personeller çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur, Kur'an-ı Kerim tilaveti ve ilahiler seslendirmişlerdir (Ajans Haber, 2015),

Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 yılında Bosna Hersek'in Kakanj şehrinde geleneksel olarak düzenlenen Kur'an Gecesine katılım sağlayarak din görevlisi personel görevlendirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlisi personeller Kur'an Gecesi programında çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Kur'an-ı Kerim tilaveti sunmuşlardır ve ilahiler seslendirmişlerdir (İqna, Uluslararası Kur'an Haber Ajansı, 2018).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2020 yılında Bosna Hersek'te 20.si düzenlenen geleneksel Kur'an Gecesine din görevlisi personel göndermiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri Bosna Hersek'te Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek ilahiler seslendirmişlerdir ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2020).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2022 yılında Bosna Hersek'in Teşanj şehrinde düzenlenen Kur'an Gecesine katılmıştır ve çeşitli faaliyetlerde bulunmak üzere din görevlisi personel görevlendirmiştir. Kur'an Gecesi programı kapsamında Bosna Hersek'e gönderilen din görevlileri birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Kur'an-ı Kerim tilaveti sunmuşlardır ve ilahiler okumuşlardır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2022).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek'te dini gün ve gecelerde yürütülen faaliyetler belirli dini gün ve gecelerde, genellikle toplu şekilde camiler vb. mekânlarda yapılan faaliyetlerdir. Diyanet İşleri Başkanlığı personelleri tarafından gerçekleştirilen faaliyetlere Bosna Hersek halkı yoğun ilgi göstermektedir. İnanç diplomasisi açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye'nin tanıtımını yapmaktadır, dostluk ve işbirliğine katkıda bulunmaktadır.

4.3.4. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Yenileme, İnşa ve Diğer Yardımlarla İnanç Diplomasisi Faaliyetleri

Bosna Hersek halkı 2014 yılında aşırı yağmur sebebiyle nehirlerin taşmasıyla son 120 yılın en büyük sel felaketini yaşamıştır (Anadolu Ajansı, 2014). Bu felaketten 1,5 milyon kişi etkilenmiştir, sel felaketinde 20 kişi hayatını kaybederken birçok ev sular altında kalmıştır ve tarım arazileri olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Halk gıda ve su bulmakta zorluk çekmeye başlamıştır (Birlik Eğitim Sen, 2014).

2014 yılında yaşanan sel felaketinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 300 bin Euro yardım toplanarak Bosna Hersek halkına yardım faaliyetinde bulunulmuştur.

Yapılan 300 bin Euro yardımın 150 bin Euro'luk kısmı zarar gören camilerin restorasyon işlerinde kullanılmak amacıyla diğer bir kısmı ise Bosna Hersek'teki imamların 1 yıllık maaşlarının ödenmesi amacıyla verilmiştir (Star, 2014). Geri kalan 150 bin Euro'luk kısmıyla da selden etkilenen Bosna Hersek İslam Birliği yapılarını tekrar eski haline getirmek amacıyla yardım yapılmıştır (Star, 2014).

Tablo 10. 2014 Yılı Sel Felaketinde Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'e Yardımları

Yardımlar	
150 bin Euro	Selde zarar gören camilerin onarılması ve Bosna Hersek'teki camilerde görevli imamların 1 yıllık maaşının karşılanması için yardım yapılmıştır.
150 bin Euro	Selde zarar gören Bosna Hersek İslam Birliğine ait yapıları tekrar eski haline getirilmesi yardım yapılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı 1975 yılından sonra kurulan Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla yurt dışı faaliyetlerine başladığı günden beri 25 ülkede 100 den fazla cami ve eğitim kurumu inşa etmiştir. Bosna Hersek ile Türkiye'nin ilişkilerinin normale döndüğü zamandan günümüze kadar geçen süre içinde biri yapım aşamasında 3 caminin inşa faaliyetine Bosna Hersek'te girilmiştir. Bu camilerden yapımı tamamlanıp hizmete açılan Gorajde şehrindeki Kayseri camisi, Teşanj şehrindeki Kütahya camisidir. Yapımı halen devam eden Olovo şehrindeki Ahi Evran-ı Veli Kırşehir camisi ve külliyesi açılmayı beklemektedir (Anadolu Ajansı, 2017).

Gorajde Kayseri camisi, Diyanet İşleri Başkanlığının 2006 yılında Balkan bölgesinde bir şehirle Türkiye'deki il müftülüklerden birinin kardeş şehir olarak ilan edilip oradaki dini ihtiyaçlarının karşılanması dostluk ve işbirliğinin sağlanması için Kardeş Şehir projesi adında bir faaliyet başlatılmıştır. Bu ilk şehirlerden biri de Bosna Hersek'in Gorajde şehri ile Kayseri müftülüğü arasında ilan edilen kardeş şehir ve kardeş müftülük olmuştur (Wow Turkey, 2009). Bosna Hersek'in Gorajde şehri ile Kayseri İl Müftülüğü kardeş şehir ilan edilerek 2007 yılında Kayseri il müftülüğü tarafında Gorajde şehrinde Gorajde Kayseri isiminde bir cami yapılmasına karar verilmiştir. Cami şehrin en büyük camisi olarak bin kişi kapasiteli ve tamamıyla Osmanlı mimarisiyle hazırlanmıştır (Risale Haber, 2009). Yaklaşık 2 yıl süren Gorajde Kayseri camisi maliyet olarak 950 bin Euro ile tamamlanarak 2009 yılında ibadete açılmıştır (Wow Turkey, 2009).

Kütahya Camisi, Diyanet İşleri Başkanlığının 2006 yılında başlattığı Kardeş Şehir projesi kapsamında Bosna Hersek'in Teşanj şehri ile Kütahya Müftülüğünün kardeş ilan edilmesinin ardından Teşanj şehrine Kütahya cami adında bir cami yapılmasına karar

verilmiştir (Yenişafak, 2012). 2012 yılında yapımı tamamlanıp ibadete açılan caminin bin kişi kapasiteli olarak maliyeti 300 bin liradır (Kütahya Yaşam, 2012). Ahi Evran-ı Veli Kırşehir camisi, 2013 yılında Bosna Hersek'in Olovo şehri ile kardeş belediye ilan edilen Kırşehir Belediyesi ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2017 yılında başlanılan Ahi Evran-ı Veli Kırşehir Cami ve Külliye inşasına kaynak yetersizliği nedeniyle bir süre ara verilmiştir (Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2017). 2021 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından cami ve külliye inşaatı devralınarak yapımına günümüzde halen devam edilmektedir. Olovo şehrinde yapılan cami ve külliye şehir merkezinde ilk cami olma özelliğini taşıırken, Osmanlı mimarisiyle yapılan cami 1520 metrekare bir alanda kurulmuş ve yapıldığında 400 kişinin ibadet edebileceği bir kapasiteye sahiptir. Caminin yanındaki külliye misafirhane, nikâh salonu, yöresel mimari ile şadırvan ve havuz olarak tasarlanmıştır (Balkannews, 2021). Olovo şehrinde yapımı devam eden cami ve külliyenin maliyetinin ne olacağı bilinmemektedir.

Bosna Hersek'in Dobojjuk şehri ile Gaziemir ve Küçükçekmece müftülükleri kardeş şehir ilan edildikten sonra Dobojjuk şehrine 2015 yılında temelleri atılan İslam kültür merkezi inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Toplam 1.425 metre kare alan üzerinde inşa edilen kültür merkezinin içerisinde kütüphane ve okuma salonları da bulunmaktadır (Diyanet Haber, 2020). 2020 yılında hizmete giren kültür merkezi için 12 bin Euro ve 240 bin TL harcanmıştır. Bosna Hersek'in Dobojjuk şehriyle İzmir'in Gaziemir Müftülüğü arasında kardeş şehir ve kardeş müftülük ilan edilmesinin ardından Dobojjuk şehrinde Bosna Hersek Savaşı'ndan olumsuz etkilenen vatandaşlara yönelik tedavi ve rehabilitasyon merkezi kurulmuştur. Kurulan merkezin ihtiyaçlarının gidermesi için 2013 yılında Gaziemir müftülüğü tarafından toplam 26 tonluk gıda malzemesi, temizlik ürünleri ve hasta yatağı olmak üzere 1 tır malzeme yardımı yapılmıştır (Yeni Asır, 2013). Bosna Hersek'in Saraybosna şehri ile Tokat müftülüğü arasında, kardeş şehir kardeş müftülük ilan edildikten sonra Tokat Müftülüğü tarafından 16 bin Euro'ya 2015 yılında Bosna Hersek Milli Savunma Bakanlığına 9 mescit ve kütüphane yapılmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2015: 39).

Kardeş Şehir Kardeş Müftülük projesi kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Fatih Belediyesi tarafından 2016 yılında Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna şehrinde bulunan Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'te inşa ettiği en büyük cami özelliğine sahip Gazi Hüsrev Bey camisinin halıları Osmanlı mimarisine uygun olarak değiştirilmiştir (TRT Avaz, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Din Hizmetleri Müşavirliği ile Bosna Askeri Müftülükleri arasında Kardeş Şehir Kardeş Müftülük projesi kapsamında 2016 yılında Bosna Hersek Askeri müftülüğüne bağlı askeri birliklerin içinde bulunan

camilere kütüphane yapılmıştır. Kitap, bilgisayar araç ve gereç yardım faaliyeti gerçekleştirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2016).Kardeş Şehir Kardeş Müftülük faaliyetlerinin başladığı 2006 yılından 2021 yılına kadar Bosna Hersek'te yenileme, inşa ve diğer yardımlar kapsamında 2 şehirde 2 cami, 1 şehirde 9 mescit ve kütüphane ve 1 şehirde kültür merkezi yapılmıştır. Bu projelerin toplam maliyeti 978 bin Euro ve 542 bin Türk Lirası harcanmıştır. Toplam maliyetinin hesaplanamadığı 1 tır yardım malzemesi gönderilmiştir, 1 caminin halıları yenilenmiştir, 1 kütüphane yapılmıştır ve bilgisayar araç gereç malzemesi gönderilmiştir.

Bosna Hersek İslam Birliği ve Vakıflar Genel Müdürlüğü işbirliği ile 2017 yılında riyaset hizmet binası yapımına karar verilmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022). 2022 yılında hizmete açılan riyaset hizmet binası Saraybosna'da bulunup 5 bin metre kare içinde konferans salonları, ofisler vb. alanlardan oluşmaktadır (Anadolu Ajansı , 2022). Riyaset Hizmet Binasının inşası için Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 400 bin Euro yardımda bulunmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2016 yılında Bosna Hersek'in Zenica bölgesinde bulunan 7 adet Kur'an kursuna ihtiyaçları için eğitim araç ve gereç yardımı yapılmıştır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2015 yılında Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde yapılan törenle Bosna Hersek'te eğitim faaliyeti yürüten bazı medrese ve lise düzeyindeki okullara akıllı tahta ve diz üstü bilgisayar hediye edilmiştir (Haberler, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek İslam Birliğinin resmi radyo yayınlarını yapan Radyo Bir'e 2015 yılında teknik donanım ve kapasitesini artırmak amacıyla 100 bin Euro yardım yapılmıştır. (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Radyo Bir'e Yapılan yardımlarla modern anlamda yeni bir stüdyo inşa edilmiştir (Düşünce Mektebi, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı İşbirliği ile 2016 yılında Bosna Hersek'teki faaliyetler çerçevesinde Bosna Hersekli 147 yetim çocuğa ihtiyaçları için yardım paketi dağıtılmıştır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Hollanda Diyanet Vakfı İyilik Hareketi adını verdikleri faaliyetler kapsamında 2018 yılında Bosna Hersek'in Bugojno şehrinde yaşayan 80 yetim çocuğun ihtiyaçları giderilmiştir (Hollanda Diyanet Vakfı, 2018). Türkiye Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği aracılığıyla 2022 yılında Bosna Hersek'te okuyan başarılı 40 öğrenciye 100'er Euro olmak üzere toplam 4.000 Euro harçlık olarak dağıtılmıştır (Baran Dergisi, 2022). Türkiye Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Türk İslam

Birliği aracılığıyla Bosna Hersek'te hafızlık eğitime devam eden 400 öğrenciye 2022 yılında harçlık olarak nakdi yardım yapılmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2022).

2022 yılında Türkiye Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliğinin birlikte yürüttüğü kampanya kapsamında Bosna Hersek'te bulunan Visoko Osman Efendi Redzoviç medresesi ve Zenica İslami pedagoji fakültesinde okuyan öğrencilere maddi destek sağlanmıştır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2022). Türkiye diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği tarafından 2022 yılında Bosna Hersek'in Kakanj ve Vareş bölgelerinde hafızlık eğitime devam eden öğrencilere yönelik nakdi yardım desteği verilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla 2022 yılında Bosna Hersek'in Saraybosna şehrinde bulunan Gazi Hüsrev Bey medresesinde eğitim gören öğrencilere yönelik nakdi yardım yapılmıştır (Saraybosna Din hizmetleri Müşavirliği, 2022). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından diğer yardım faaliyetleri kapsamında 2015 yılından 2022 yılına kadar toplamda 504 bin Euro yardım yapılmıştır. Ayrıca toplam maliyeti bilinmeyen, nakdi yardım, eğitim malzemeleri, akıllı tahta, bilgisayar vb. yardımlar yapılmıştır.

4.3.5. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Kültürel Etkinliklerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri

Ayvaz Dede, Bosna Hersek halkı için ne kadar önemli ise Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının Ayvaz Dede etkinlikleri için bir faaliyet alanı oluşturması da Türkiye'nin Bosna Hersek ilişkilerinde inanç diplomasisi faaliyetleri için o kadar önemlidir. Çünkü Bosna Hersek'in İslam'la ve Türkiye ile tanışmasında Ayvaz Dede gibi bu bölgeyi yurt edinen dervişlerin rolü büyüktür. Ayvaz Dede Horasan erenlerinden olup Manisa Akhisarlı olduğu düşünülmektedir. Ayvaz Dede Bosna Hersek topraklarına İslam'ı yaymak amacıyla yerleşmiş bir âlimdir (BosnaHersek Ba, 2013). Bundan 512 yıl önce yoğun kuraklık ve susuzluğun yaşandığı ve hayvanların telef olduğu bir zamanda Prusac kasabasındaki bir dağa yerleşen Ayvaz Dede 40 gün 40 gece ibadet ederek su gelmesi için dua etmiştir (BosnaHersek Ba, 2013). Bir gece rüyasında iki koçun birbiriyle çarpıştığını görür ve boynuz sesiyle uyandığında dağ yarılmış ve içinden akan bir ırmakla karşılaşır. Anlatılan rivayete göre bu olaya şahit olarak etkilenen Bosna Hersek'te yaşayan bölge halkı Müslüman olmaya karar vermiştir (BosnaHersek Ba, 2013). Bosna Hersek halkının İslam'ı seçtiğı gün olarak kutladığı Ayvaz Dede şenlikleri 1990 yılından itibaren her yıl düzenlenmektedir (Son Dakika Haber, 2016).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2011 yılında 501. Ayvaz Dede şenliklerine Bosna Hersek'te katılmıştır ve din görevlisi göndermiştir. 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Ayvaz Dede şenliklerinde görevlendirilen hafız Ömer Faruk Güney ve beraberindeki din görevlileri şenliklerde yapılan dini faaliyetlere katılarak ilahiler seslendirmişlerdir ve Kur'an-ı Kerim okumuşlardır (Yeni Asya, 2011). Diyanet İşleri Başkanlığı 2014 yılında 504. Ayvaz Dede şenliklerine katılmak üzere Bosna Hersek'e tasavvuf musiki korusu ve din görevlisi personel görevlendirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen tasavvuf musiki korusu Bosna Hersek'te konser vermiştir. Din görevlileri Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek ilahiler seslendirmişlerdir (Anadolu Ajansı, 2014).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2015 yılında 505. Ayvaz Dede şenliklerine katılmak üzere Bosna Hersek'e İzmir il müftülüğü din görevlisi personel ile tasavvuf musiki korosunu görevlendirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen tasavvuf musiki korusu Bosna Hersek'te dini musiki konseri vermiştir. Din görevlileri Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek ilahiler seslendirmişlerdir (Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2015). Bosna Hersek'in Donyi Vakuf şehrinin Prusac kasabasında her sene kutlanan Ayvaz Dede şenlikleri için Diyanet İşleri Başkanlığı 2016 yılında Bosna Hersek'e din görevlisi personel görevlendirmiştir ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yaklaşık 3 bin 238 Euro yardım yapılmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2016: 62). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek ilahiler seslendirilmiştir ayrıca yapılan yardımlarla 506. Ayvaz Dede şenliklerinin yapılmasına önemli katkıları olmuştur (Diyanet Tv, 2016).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2017 yılında Bosna Hersek'te düzenlenen 507. Ayvaz Dede şenliklerinde birçok etkinlik faaliyeti gerçekleştirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek'e gönderilen din görevlileri dini faaliyetlerde bulunmuştur. Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek ilahiler seslendirmişlerdir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 yılında Bosna Hersek'te kutlanan 508. Ayvaz Dede etkinliklerine din görevlisi görevlendirerek katılım sağlamıştır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2018). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri Bosna Hersek'te dini faaliyetlerde bulunarak Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirmişlerdir ve ilahiler seslendirmişlerdir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2018).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2019 yılında Bosna Hersek'te kutlanan 509. Ayvaz Dede etkinliğine din görevlisi personel görevlendirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek

ilahiler seslendirmişlerdir ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği , 2019). Diyanet İşleri Başkanlığı 2021 yılında Bosna Hersek'te kutlanan 511. Ayvaz Dede şenliklerine katılmak üzere din görevlisi personel görevlendirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlisi personel Ayvaz Dede şenliklerinde Kur'an-ı Kerim tilaveti gerçekleştirmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2021).

Fatih Sultan Mehmet'in 1463 yılında Bosna Hersek'i fethederken Bosna Hersek'in Sanski Most şehrinde askerlerine cuma namazı kıldırıldığı bilinmektedir (Yeni Akit, 2018). Sanski Most şehrinde namaz kılınan yerin Osmanlı Devleti'nin Batı'da hakim olduğu en uç toprak olmasıyla Türkiye açısından tarihi bir önemi vardır (Balkan Günlüğü, 2011). Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyetinin izlerini günümüzde halen Bosna Hersek'te görülmesinin simgesi olarak kutlandığı için Türkiye ve Bosna Hersek ilişkileri açısından kültürel anlamda önemli bir etkinliktir. Bosna Hersek'in Bihac müftüsü Hasan Makiç 2018 yılındaki Fetih Şenlikleri kapsamında cuma hutbesinde konuşurken Osmanlı kültür ve medeniyetinin Bosna Hersek için bir hediye olduğunu dile getirmektedir (Hukuki Haber, 2018). İnanç diplomasisi açısından Fatih Sultan Mehmet'in Bosna Hersek'i fethederek askerlerine cuma namazı kıldırıldığı yere musalla yaptırması ve Bosna Hersek halkının İslam diniyle ilk buluşması olarak kabul edilerek İslam'ın Bosna Hersek'te yayılması anlamına gelmektedir. Fetih Şenlikleri, bu sebeple Türkiye için Bosna Hersek ile ilişkilerde inanç diplomasisi açısından önemli görülmektedir. Bosna Hersek'te neredeyse 600 yıldır geleneksel olarak kutlanan Fetih Şenlikleri Fatih Sultan Mehmet'in cuma namazı için yaptırdığı namazgâh ile beraber musallanın bulunduğu yerde gerçekleştiği için Musalla Şenlikleri de denilmektedir (Saraybosna Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği, 2022).

Diyanet İşleri Başkanlığı, Bosna Hersek'te inanç diplomasisi açısında önemli görülen ve geleneksel olarak kutlanan Fetih Şenliklerine 2010 yılından bugüne kadar her sene Türkiye'den din görevlisi göndererek katılım sağlanmıştır. Bosna Hersek'e gelen din görevlileri program kapsamında Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirmiştir, ilahiler okunmuştur vb. faaliyetlerde bulunmuştur (Balkan Günlüğü, 2011). Diyanet İşleri Başkanlığı 2010 yılındaki Fetih Şenlikleri kutlamalarına katılarak hafız Abdurrahman Bozan ile hafız Osman Soymaz'ı din görevlisi olarak görevlendirerek Bosna Hersek'e göndermiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olarak görevlendirilen 2 din görevlisi çeşitli faaliyetlerde bulunarak Kur'an-ı Kerim tilaveti gerçekleştirmiştir ve birçok ilahi seslendirmiştir (Balkan Günlüğü, 2010).

Diyanet İşleri başkanlığı 2011 yılında geleneksel olarak kutlanan Fetih Şenliklerine Serbilent Arpa ile hafız Ömer Faruk Güney adında 2 din görevlisi Bosna Hersek'e göndermiştir. Diyaneti İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri musallada Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirilmiştir ve birçok ilahi seslendirerek çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır (Balkan Günlüğü, 2011). Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 yılında kutlanan Fetih Şenliklerine katılarak Bosna Hersek'e din görevlileri göndermiştir (Yeni Asya, 2012). Diyanet İşleri Başkanlığı Fetih Şenlikleri programı kapsamında musallada Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirmiştir ve çeşitli ilahiler söylenerek belirli faaliyetlerde bulunulmuştur (Haber 7, 2012).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2013 yılında Bosna Hersek'te gerçekleştirilen Fetih Şenliklerine din görevlisi göndererek katılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri fetih programı kapsamında çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır ve Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek birçok ilahi seslendirmişlerdir (Yeni Asya, 2013). Diyanet İşleri Başkanlığı 2015 yılında Bosna Hersek'te düzenlenen Fetih Şenliklerinde birçok faaliyet gerçekleştirmek amacıyla din görevlisi göndererek katılım sağlamıştır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirerek ilahiler seslendirmişlerdir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2017 yılında Bosna Hersek'te düzenlenen Fetih Şenliklerine katılmıştır ve birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri tarafından Kur'an-ı Kerim tilaveti gerçekleştirilmiştir ve ilahiler seslendirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). 2019 yılı Fetih Şenlikleri kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek'e din görevlisi göndererek katılım sağlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek'e gönderilen din görevlileri Fetih Şenlikleri programı düzenlerken musallada çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Kur'an-ı Kerim tilaveti ve ilahiler seslendirmiştir (Beyaz Gazete, 2019). 2022 yılında Bosna Hersek'te düzenlenen Fetih Şenliklerine Diyanet İşleri Başkanlığı din görevlileri göndererek katılmıştır (Haberler, 2022). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek'e gönderilen din görevlileri Fetih Şenlikleri programı kapsamında çeşitli faaliyetler icra ederken ilahiler seslendirmiştir ve Kur'an-ı Kerim tilaveti yerine getirmiştir. (Haberler, 2022).

1351-1422 yılları arasında yaşayan Süleyman Çelebi Türkiye, Balkanlar ve Orta Asya coğrafyaları olmak üzere halk dilinde Mevlid olarak bilinen Vesiletü'n Necat adlı eseriyle tanınmıştır (Milliyet, 2022). Süleyman Çelebi'nin vefatının 600' üncü yıl

dönümünde ilk defa 2022 yılında Türkiye'nin önerisi ve 31855 sayılı Cumhurbaşkanlığı genelgesi ve Bosna Hersek'in de desteklediği Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından anma ve kutlama yıl dönümü kapsamına alınmıştır (UNESCO, 2022). Türkiye'de önemli dini gün ve gecelerde, doğum, ölüm, sünnet, asker uğurlama vb. dini törenlerde sıklıkla okunan Mevlid'i Şerif, Bosna Hersek'te camiler, tekkeler ve evlerde de okunmaktadır. Bosna Hersek'te Türkçe okunan Mevlid sayesinde Türkçe'nin ikame bir dil olarak görülmesini sağlamıştır (Bursa Belediyesi, 2022).

2022 yılında yayımlanan 31855 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesiyle Diyanet İşleri Başkanlığından 2022 yılında Bosna Hersek'te birtakım faaliyetlerin gerçekleştirilmesi istenmiştir (Resmi Gazete, 2022). Türkiye için önemli bir kültürel ve tarihi değeri bulunan Süleyman Çelebi'nin inanç diplomasisi alanında da dini bir değere sahip olduğu vurgulanmaktadır (Bursa Kültür, 2022). Diyanet İşleri Başkanlığı 2022 yılında Bosna Hersek'te ilk defa anılacak olan Süleyman Çelebi etkinlikleri için Bursa Orhan Cami imam hatibi Orhan Demirarslan'ı Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Bey Camisinde çeşitli faaliyetlerde bulunmak ve Mevlid'i Şerif seslendirmek için görevlendirmiştir (16 Haber, 2022). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen bir diğer faaliyet ise Saraybosna'da bulunan Yunus Emre Enstitüsü'nde düzenlenen Mevlid'i Şerif ve Süleyman Çelebi'yi anma paneline katılmak olmuştur. Gerçekleştiren panele katılan Saraybosna din hizmetleri müşaviri Dr. Yunus Keleş konuşmacı olarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (16 Haber, 2022).

Sarı Saltuk, Ayvaz Dede gibi horasan erenlerinden biri olup Bosna Hersek bölgesini ilk defa yurt edinerek Bosna Hersek'in İslamiyet, Türkiye ve Türk kültürü ile tanışmasını sağlayan önemli dervişlerden biridir ve Türkiye için dini ve tarihi öneme sahip bir kişidir (Akpınar Aytaç , 2019: 247). Yaptığım araştırmalarda inanç diplomasisi açısından Diyanet İşleri Başkanlığının Ayvaz Dede ve Fetih etkinlikleri gibi kültürel faaliyetlerin Sarı Saltuk'un tanıtılması noktasında 2015 yılı hariç gerçekleştirilmediğini söyleyebiliriz. Anadolu dervişleri tarafından 600 yıl önce kurulan Sarı Saltuk tekkesinde her yıl geleneksel olarak Mostar müftülüğü ve tekkeler merkezi tarafından program düzenlenmektedir. 2015 yılında düzenlenen programa Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından mushafları inceleme kıraat kurulu üyesi Yaşar Çuhadar ve Hacı Bayram-ı Veli cami müezzini Mehmedi Fevzi Ünal Bosna Hersek'e gönderilerek çeşitli dini faaliyetler yerine getirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bosna Hersek ile ilişkileri artırmak ve Türkiye'nin tanıtımına katkı yapmak amacıyla ve 2015 yılından

itibaren her sene Bosna Hersek'te öğrenim gören öğrenci ve öğretmenler Türkiye'de bir süre misafir edilmektedir (Boşnak Haber, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kültürel gezi faaliyeti kapsamında 2015 yılından Bosna Hersek İslam Birliğince Bosna Hersek'te okuyan ilköğretim 8 ve 9. sınıflar ile lise 1 öğrencileri arasında düzenlenen dini bilgiler yarışmasında başarı gösteren 45 öğrenciye ödül olarak 6 günlük İstanbul gezisi gerçekleştirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kültürel gezi kapsamında Bosna Hersek İslam Birliğince her yıl Bosna Hersek'te ortaöğretim öğrencilerine düzenlenen Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hayatı adlı yarışmada 2015 yılında derece alan 45 öğrenci ile öğretmenlerine yönelik kültürel gezi düzenlenmiştir. Kültürel gezi ödül mahiyetinde olup amacı Türkiye'nin tarihi mekânlarını ve doğal güzelliklerini tanıtmaktır. Kültürel gezinin masrafları Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmak üzere İstanbul'da 6 gün süreyle kültür gezisi tertiplenmiştir (Haberler, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından masrafları Türkiye Diyanet Vakfınca karşılanan kültür gezisi etkinliği kapsamında 2016 yılında Bosna Hersek'te Kur'an kurslarını başarı ile bitiren ve ardından yapılan sınavda derece alan 25 öğrenci ile birlikte 11 öğretmen ve diğer çalışanlar olmak üzere toplam 36 kişiye 7 günlük kültürel gezi faaliyeti düzenlenmiştir (Boşnak Haber, 2016). Ayrıca 2016 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bütün giderleri karşılanmak üzere Bosna Hersek İslam Birliğinin düzenlediği dini bilgiler yarışmasında başarı gösteren ilk 45 öğrenciye İstanbul'da 7 gün süreyle kültürel gezi faaliyeti düzenlemiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2016). Düzenlenen kültürel gezi faaliyetleri ödül mahiyetinde olup asıl amacı Türkiye'nin tarihi mekânlarını ve doğal güzelliklerini tanıtmaktır (Boşnak Haber, 2016).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından masraflarını Türkiye Diyanet Vakfının karşıladığı kültür gezisi etkinlikleri kapsamında 2017 yılında Bosna Hersek İslam Birliğinin düzenlediği Kur'an kurslarında başarı gösteren 45 Bosna Hersekli öğrenci ve öğretmenlerine yönelik 5 günlük İstanbul, Bursa ve Çanakkale'de kültür gezisi faaliyeti düzenlenmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2017). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından masrafları Türkiye Diyanet Vakfı aracılığı ile karşılanmak üzere Bosna Hersek İslam Birliğinin her sene ortaöğretim öğrencilerine yönelik gerçekleştirmiş olduğu Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hayatı adlı yarışmada 2017 senesinde dereceye giren Bosna Hersekli 65 öğrenci ve öğretmenlerini Bursa ve İstanbul'da 6 gün süreyle kültürel geziye çıkarmıştır (Bosna hersek ve Balkan Turları, 2017).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek İslam Birliğinin her sene ortaöğretim öğrencileri için gerçekleştirmiş olduğu Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hayatı

adlı yarışmada 2018 yılında derece alan öğrenciler ve öğretmenlerine yönelik Türkiye’de kültür gezisi düzenlenmiştir. Bu kapsamda 2018 yılında derece alan 65 öğrenci ve öğretmene masrafları Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmak üzere 5 günlük İstanbul ve Çanakkale kültür gezileri tertiplenmiştir (Diyanet Haber, 2018). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kültürel gezi programı kapsamında masrafları Türkiye Diyanet Vakfınca karşılanmak üzere 2018 yılında Bosna Hersek’te Kur’an kursu eğitimi görmüş ve eğitim sonunda dini bilgiler yarışmasını başarı ile tamamlamış 45 öğrenci ve öğretmenlerine yönelik İstanbul ve Çanakkale’de 5 gün boyunca kültür gezileri düzenlenmiştir (Diyanet Haber, 2018).

2019 yılında kültürel gezi programı kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Bosna Hersek İslam Birliğince Bosna Hersek’teki ortaöğretim öğrencilerine düzenlenen Hz. Muhammed’in (s.a.s) Hayatı adlı yarışmada başarı gösteren 65 öğrenci ve öğretmenlere kültürel gezi düzenlenmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2019). Kültürel gezi ödül mahiyetinde olup amacı Türkiye’nin tarihi yerlerini ve doğal güzelliklerini tanıtmaktır. Kültürel gezinin bütün masrafları Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmak üzere 6 günlük İstanbul kültür gezisi programı gerçekleştirilmiştir (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2019). 2019 yılında kültürel gezi programı kapsamında Saraybosna Üniversitesi islami ilimler fakültesinden lisans mezunu olan Bosna Hersekli 28 erkek 22 bayan olmak üzere 50 öğrenciye masrafları Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmak üzere İstanbul ve Edirne’de 5 gün boyunca kültürel gezi düzenlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019: 131). Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla 2015 yılından 2019 yılına kadar toplamda 386 Bosna Hersekli öğrenci ve öğretmeni kültür gezisi kapsamında Türkiye’de ağırlamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından ilk olarak 2015 yılında gerçekleştirilen Uluslararası İyilik Ödülleri projesinin en önemli amaçları, Türkiye Diyanet Vakfının ulusal ve uluslararası alanda iyilik kavramıyla bütünleştirici bir imaj edinmesini sağlamaktır. Türkiye Diyanet Vakfının faaliyetlerini tanıtmak ve markasını güçlendirmektir. Beklenen sonuç ise gönülleri fethetmek, ulusal ve uluslararası alanda gündem oluşturmak en önemli sonuçları arasındadır (Türkiye Diyanet Vakfı). Uluslararası İyilik Ödülleri projesinin amaç ve sonuçları arasında görüldüğü üzere Nye’in yumuşak güç davranışlarından gündem yaratmaya ve Haynes’in inanç diplomasisi kavramındaki gönülleri fethetmeye benzer kavramlar kullanılmaktadır. Uluslararası İyilik Ödülleri projesinin başladığı 2015 yılından günümüze kadar toplamda 6 Uluslararası İyilik Ödülleri programı düzenlenmiştir. 2019

yılında yapılan 5. Uluslararası İyilik Ödülleri programında Bosna Hersek ülkesinden Zilha Teyze olarak bilinen Bosna Hersek Savaşı'nda kurduğu aşeviyle yemek dağıtan Zilha Seta'ya 2019 yılında Uluslararası İyilik Ödülü verilmiştir (Star Haber, 2019). Günümüzde halen ihtiyaç sahipleri için aşevinde yemek dağıtılmaya devam edilmektedir. Zilha Seta ödül törenindeki konuşmasının bir kısmında Türkiye'yi dünyanın gönlü en zengin ülkesi olarak tarif etmiştir (Star Haber, 2019).

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılan Türkçe ve diğer dillere çevrilen dini eserlerin tanıtımı ve satışının yapıldığı dünyanın birçok ülkesinde yürütülen uluslararası kitap fuarlarına Diyanet İşleri Başkanlığı personelleri katılarak kitap stantları açmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının yurt dışına personel göndererek uluslararası kitap fuarına katılmasındaki asıl amacı kitapları tanıtımını ve satışını yapmak değildir (Yeni Şafak, 2015). Türkiye'nin diğer ülkelerde dini alanda yapılan kültürel faaliyetlerin tanıtımını yapmak ve iki ülke arasında yakınlaştıracak dini alanda kültürel bir köprü oluşmasını sağlamaktır (Yeni Şafak, 2015). Türkiye ilk defa Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına 2013 yılında katılmıştır ve bu fuarlara dostluk ve işbirliğinin tanıtımı olarak bakılmıştır (Dünya, 2014). Diyanet İşleri Başkanlığı olarak 2013 yılında Bosna Hersek'te Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına personel göndererek bir stant açmıştır ve kendi eserlerini bu stantta tanıtmaya başlamıştır (Dünya, 2014).

2014 yılında yapılan 26. Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çeşitli Türkçe ve çevirisi yapılan Boşnakça dini eserin tanıtımı yapılmak üzere personel göndererek kitap standı açmıştır. 2015 yılında 27. Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına da katılan Diyanet İşleri Başkanlığı Saraybosna'ya personel göndererek Türkçe ve Boşnakça çevirisi yapılan eserlerin tanıtımını yapmak üzere stant kurmuştur. 2015 yılında açılan Saraybosna kitap fuarını 50 binden daha fazla kişinin ziyaret ettiği tahmin edilmektedir (Bosna Hersek Ba, 2015).

20-25 Nisan 2016 tarihinde yapılan 28. Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına katılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı Saraybosna'ya personel göndererek kitap tanıtım faaliyetinde bulunmuştur. 28. Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına Türkiye onur konuğu olarak seçilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek'in birçok yerinde kitap standı açmıştır (Haberler, 2016). 19-24 Nisan 2017 yılında düzenlenen 29. Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına Diyanet İşleri Başkanlığı personel göndererek dini kitapların tanıtım faaliyetinde bulunmuştur. Fuara Bosna Hersek'ten 50 bin kişinin ziyaret ettiği tahmin edilmektedir (Anadolu Ajansı, 2017). Sonuç olarak 2013 yılından 2022 yılına kadar her sene düzenlenen Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarına Diyanet

İşleri Başkanlığı personel göndererek stantlar açmıştır (Dünya, 2014). Diyanet İşleri Başkanlığı, Boşnakça ve Türkçe eserlerin tanıtımını yaparak kültürel alanda dini faaliyetlerde bulunmuştur (Yeni Şafak, 2015).

Türkiye'nin Saraybosna Büyükelçiliği askeri ataşeliği tarafından 2021 yılında düzenlenen Türkiye Bosna Hersek Dostluk Günü etkinliği kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı personel göndererek çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Bosna Hersek Dostluk Günü etkinliğinde kendi dini yayınlarını tanıtmak üzere kitap standı açmıştır ve etkinliğe katılan Bosna Hersek vatandaşlarına ücretsiz hediye kitaplar dağıtmıştır (Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği, 2021).

4.3.6. Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'te Yürüttüğü Dini Törenler ve Resmi Ziyaretlerle İnanç Diplomasisi Faaliyetleri

Menşure, Osmanlı Devleti zamanında Bosna Hersek ülkesinden ayrılırken 1882 yılında dini lider olan kişiye oradaki Müslümanları bir arada tutması için vermiş olduğu yetkiye denilmektedir (Haberler, 2012). Bosna Hersek'te Osmanlı Devleti'nden kalma menşureyi (yetkiyi) devreden dini lider ve devralan dini lider arasında menşure töreni yapılarak yeni dini lidere cübbe giydirilir ve yeni dini lider göreve başlar. 2012 yılına kadar yaklaşık 20 yıldır Bosna Hersek'te dini liderlik görevini yürüten Mustafa Ceric'in yerini Hüseyin Kazoviç'e bırakması için menşure töreni yapılmıştır (En Son Haber, 2012).

2012 yılında yapılan menşure töreni kapsamında yeni seçilen dini lidere cübbesini Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüten Prof. Dr. Mehmet Görmez giydirmiştir. Dolayısıyla Bosna Hersek'te Osmanlı Devleti zamanında verilen dini yetkiyi günümüzde Türkiye'nin verdiği iddia edilmektedir (En Son Haber, 2012). 2012 yılında Bosna Hersek'te başlayan menşure törenlerinde Türkiye, Diyanet İşleri Başkanının menşur verme yetkisinden sonra Balkanlardaki birçok Müslüman ülkede menşure törenlerine menşur verme yetkisinin Diyanet İşleri Başkanı tarafından kullanıldığı söylenebilir (Milliyet, 2022).

2012 yılında eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez Bosna Hersek'te yeni seçilen dini lidere cübbesini giydirmek ve bir konuşma yapmak amacıyla menşure törenine katılmak için bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Son Dakika Haber, 2012). 2015 yılında eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından Bosna Hersek'te yaşanan Srebrenitsa Soykırımının 20. yılı münasebetiyle Bosna Hersek'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Koviçe Şehitliğinde bulunan merhum Aliye İzzetbegoviç'in mezarını

da ziyaret eden Görmez, öğle namazını Osmanlı mirası Gazi Hüsrev Bey Camisinde kılarak ziyaretini tamamlamıştır (Pusula Haber, 2015).

2017 yılında eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından Bosna Hersek'e bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bosna Hersek İslam Birliğine gerçekleşen ziyarette Diyanet İşleri Başkanlığının Bosna Hersek'e yapabileceği dini faaliyetler konuşulmuştur (Diyanet Tv, 2017). 2017 yılında Diyanet İşleri Başkanı olan Prof. Dr. Ali Erbaş 2018 yılında Bosna Hersek ülkesine resmi ziyaretlere başlamıştır. 2018 yılında Bosna Hersek ülkesini ziyaret eden Erbaş öncelikle Saraybosna'da bulunan İslam Birliği Başkanlığını ziyaret ederek Bosna Hersek ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki dini faaliyetlerin artırılması konusunda istişarelerde bulunmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018). Resmi ziyaretlerin ardından Saraybosna Üniversitesi'nde öğrenci ve öğretim üyeleriyle görüşmüştür (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018).

2019 yılında Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş resmi temaslar kapsamında Bosna Hersek'e bir kez daha ziyaret gerçekleştirmiştir. (Diyanet Tv, 2019) Erbaş öncelikle Kovaçi Şehitliğinde mezarı bulunan Bosna Hersek'in kurucusu Aliya İzzetbegoviç'in kabrine giderek dua etmiştir (Diyanet Tv, 2019). Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş 2022 yılında Bosna Hersek'i tekrar ziyaret etmiştir. Erbaş, Saraybosna'daki Osmanlı mirası Gazi Hüsrev Bey camisine giderek Bosna Hersek'te çok eski bir gelenek olan caminin minaresinde ezan okumuştur ve namaz kıldırmıştır (Memurlar Net, 2022).

Diyanet İşleri Başkanları tarafından 2012 yılından 2022 yılları arasını da kapsayan 10 yıllık süre zarfı içinde Bosna Hersek'e toplamda 6 resmi ziyaret gerçekleştirilmiştir ve gerçekleştirilmeye devam edilmektedir. Diyanet İşleri Başkanının Bosna Hersek'i ziyaret etmediği yıllarda çoğunlukla Bosna Hersek İslam Birliği Başkanı dini liderleri Diyanet İşleri Başkanlığını ziyarete gelmişlerdir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Güç, insanlığın varlığından itibaren hayatın her alanında olgunlaşan bir kavramdır. Uluslararası ilişkilerde ise güç devletlerin varlığından itibaren olgunlaşan bir kavramdır. Yumuşak güç kavramını literatüre sokan Nye kavramı açıklamak için kaynaklarında genellikle ABD üzerinden diğer devletlerle ve halklarıyla ilişkilerini incelemiştir. ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin sert güç mücadelesini din üzerinden yürütmesi siyasi iradenin ülke içinde kamuoyunun tepkisini almasına sebep olmuştur. Diğer devletlere ve halklarına da yansıyan tepkiler yurtdışında ABD’nin imajını olumsuz etkilemiştir. ABD’de yaşanan olumsuz gelişmeler Nye’ın yumuşak güç ve inanç diplomasisi kavramının uluslararası ilişkilerde konuşulması gereken tek konu olmasını sağlamıştır. Bu tarihe kadar dünyada önemsiz görünen yumuşak güç ve inanç diplomasisini bugün birçok devlet kendi dış politikasından ayrılmaz bir parça olarak görmektedir. İnanç diplomasisi siyasi ve dini alanlar arasında bir köprü vazifesi gördüğü için diğer kamu diplomasisi faaliyetlerine göre uygulanması daha zordur. Ancak devletler öncelikle dini, tarihi ve kültürel bağları bulunan ve mezhepsel farklılıklar gibi çatışmaların yaşanmadığı devletlerle ve halklarıyla inanç diplomasisi faaliyetlerinin uygulanması diğer kamu diplomasisi faaliyetlerine göre daha kolaydır. İnanç diplomasisinin zor olan yönleri ülkelerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı sorunlar ve dış dinamiklerden kaynaklı din ve mezhep farklılıkları, tarihi ve kültürel bağların olmayışı gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkiye’nin İran ile inanç diplomasisi faaliyet alanları mezhepsel farklılıktan dolayı çok kısıtlıdır. İnanç diplomasisinin olumlu tarafları da bulunmaktadır. Din, tarihte savaş ve çatışmaların en önemli unsuru iken günümüzde inanç diplomasisi ile barış ve uzlaşımın unsuru kabul edilmektedir. Ancak inanç diplomasisi dinler arası diyalog değildir. Dinler arası diyalogun temelinde din yatarken inanç diplomasisinin temelinde gücün yumuşak yüzü vardır. Dolayısıyla Vatikan’ı inanç diplomasisini en iyi kullanan merkez Papa’yı da inanç diplomasisini en iyi kullanan kişi olarak göstermek bir yanılgıdan ibarettir. İnanç diplomasisinin en belirgin olumlu yönü bir devletin başka bir devlete inanç boyutunda oluşturduğu kara propagandayı inanç diplomasisi faaliyetleriyle bertaraf etmek, kendisini halklara çok iyi bir şekilde tanıtarak gönülleri fethetmek, her alanda dostluk ve işbirliği kurmaktır.

Türkiye’nin inanç diplomasisi faaliyetleri, zamanla kendi iç politikalarından kaynaklı sorunların ve dış politikalarından kaynaklı sorunların çözülmesiyle son 20 yıl

içinde hızlı bir şekilde artırdığını görmekteyiz. İç politikadan kaynaklı sorunlar siyasi sorunlar ve iç kamuoyunun olumsuz etkisinden kaynaklanmaktadır. Dış politikadan kaynaklı sorunlar ise siyasi sorunlar, güçlü ve bağımsız bir dış politikanın olmayışı, dış kamuoyunun Türkiye'ye olumsuz etkisinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerden kaynaklı özel sorunlar dışında genel sorunların çözümlendiğini görmekteyiz. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve şuan kurulan birçok devletle dini, tarihi ve kültürel bağlarının olması inanç diplomasisi açısından en önemli avantajlarıdır.

. Türkiye'nin Bosna Hersek ile dini, tarihi ve kültürel bağlarının bulunması ve jeopolitik konumu nedeniyle Bosna Hersek'i inanç diplomasisi alanında iyi ilişkiler kurulması gereken bir ülke yapmıştır. Türkiye'nin Bosna Hersek ile inanç diplomasisi ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bazı unsurlar da göz ardı edilmemelidir. Bosna Hersek'in Balkanlar'da en kırılgan yapıya sahip iki dini ve üç etnik kültürüyle bir arada yaşamaya çalışan bir ülke olması inanç diplomasisini olumsuz etkilemektedir. Bosna Hersek'in çoğunluğunun Müslüman ve Sünni olması Türkiye için önemli bir avantajken Sırpların Müslümanlara ve Türklere bakışları Türkiye için dezavantajdır. Türkiye'nin Bosna Hersek ile inanç diplomasisi ilişkilerini dezavantajlı durumlar ne kadar etkilemektedir bilinmemekle beraber bölgede Türkiye'nin resmi inanç diplomasisi faaliyetlerini yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı yetkilileri ve Türkiye adına inanç diplomasisi faaliyeti yürüten diğer kamu tüzel kişilerinin görüşleri de önemlidir.

. Türkiye'nin inanç diplomasisi faaliyetlerinin yürütülmesindeki amaçları, Türkiye'nin Osmanlı devletinden üstlendiği İslam'ın merkezi konumunu Bosna Hersek'te muhafaza etmektir. Bosna Hersek ve Türkiye'nin dini, tarihi ve kültürel bağlarını inanç diplomasisi ile tekrar güçlendirmektir. Türkiye'nin tanıtımını, dostluk ve işbirliğini kurmaktır. Gündem yaratmak ve gönülleri fethetmektir. Türkiye'nin inanç diplomasisi bağlamında Bosna Hersek'te yürüttüğü faaliyetler değerlendirildiğinde dini eğitimini Türkiye'de almak isteyen öğrenciler Bosna Hersek'te gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye'de dini eğitimini tamamlayan kişiler Bosna Hersek'te Türkiye için gönül elçisi olarak çalışmaktadır. Bosna Hersekli din görevlilerine Türkiye'den gelen öğretici tarafından Osmanlı usulü ezan ve Kur'an-ı kerim dersi, Türk usulü hafızlık eğitimi verilmektedir. Türkiye Bosna Hersek'li kimsesiz çocuklara ve diğer çocuklara Kur'an-ı kerim ve dini bilgiler eğitimi vermektedir. Saraybosna üniversitesinde dini eğitim gören öğrencilere ders, konferans vb. vaazlar yapılmaktadır. Türkiye Bosna Hersek'te Yenileme, inşa ve diğer yardımlarla özellikle inşa edilen camilerle adeta

Osmanlı kültürü canlandırılmaktadır. Bosna Hersek dini otoriteleri Türkiye tarafından yalnız bırakılmamıştır. Özellikle Türkiye'nin yardımlarıyla kurulan Bosna Hersek resmi ve dini radyo kanalında dini otoriteler, Osmanlı Devleti ve Türkiye'den övgü ile bahsetmektedir. Kültürel faaliyetlerle Bosna Hersek'in dini, tarihi ve kültürel açıdan etkilenebilmesine sebep olan ve halen Bosna Hersek halkının unutamadığı Osmanlı Devleti'nin padişahları ve dini alimleri her yıl Türkiye'nin yardımlarıyla ve katılımıyla Bosna Hersek'te anılmaktadır. Bosna Hersek İslam Birliği tarafından Bosna Hersek'te lise ve ortaöğretim öğrencilerine düzenlenen dini bilgiler yarışmasında başarı gösteren öğrencilere ödül olarak her yıl ücretsiz bir şekilde Türkiye'ye gezi düzenlenmektedir. Bosna Hersek için önemli olan şahsiyetler Diyanet İşleri Başkanlığınca ödüllendirilmektedir. Türkiye tarafından hazırlanan Boşnakça dini yayınlar Bosna Hersek'te tanıtılmaktadır. Sembolikte olsa Osmanlı devletinde dini yetkiyi vermek anlamına gelen menşure yetkisini Bosna Hersek'te Türkiye Diyanet İşleri başkanı kullanır ve Türkiye ve Bosna Hersek Diyanet İşleri Başkanları mutlaka her sene en az bir defa bir araya gelirler.

Sonuç olarak Bosna Hersek'in en yüksek dini temsilcilerinden yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki Türkiye halen Bosna Hersek'te İslam'ın merkezi konumundadır. Türkiye'nin dini, tarihi ve kültürel bağları Bosna Hersek'te güçlenmiştir. Bosna Hersek'te Türkiye'nin tanıtımı yapılmıştır, dostluk ve işbirliği kurulmuştur. Gündem yaratılmış ve gönüller fethedilmiştir. Bosna Hersek'te Türkiye adına faaliyet gösteren diğer inanç diplomasisi kuruluşlarının da yapmış olduğu faaliyetler incelenmelidir. Bosna Hersek dini temsilcilerinin görüşleri alınmalıdır ve Türkiye'nin yürüttüğü inanç diplomasisi faaliyetlerinde eksiklikler de giderilmelidir. Tez'de belirtilen inanç diplomasisi faaliyetleri planlı bir şekilde yapılmalıdır. Geçici inanç diplomasisi faaliyetleri yapılmamalıdır. Yapılan faaliyetler Bosna Hersek'te ilgi görmelidir. Ulusal ve uluslararası kaynaklarda inanç diplomasisine çok kısıtlı değinilmektedir. İnanç diplomasisi faaliyetlerine neredeyse hiç değinilmemektedir. İnanç diplomasisini inanç temelli diplomasi olarak nitelendirmek, dinler arası diyalog veya misyonerlik faaliyeti gibi görmek doğru bir yaklaşım değildir. Kaynaklarda sunulan birçok örneğin temelinde inanç vardır, inanç diplomasisinin temelinde ise gücün yumuşak yüzü vardır.

KAYNAKÇA

- A.Dahl, R. (1957). The Concept Of Power, Behavioral Science 3/2. (2), 202-203.
- Abdurahmanlı, E. ve Bağış, E. (2021). Diploması Tanımı ve Uluslararası Konjoktürde Mevcut Olan Diploması Türleri. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler*, 3(1), 141-160.
- Acar, D. Ş. (2006). Küreselleşen Dünyada Diploması. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 424.
- Acat, V. (2021). IV.Haçlı Seferi ile Dini Saik'in Değerini Yitirmesi. *Kadim Akademi SBD*, 5(2), 70-78.
- Ajans Haber. (2015, 12 31). *Bosna'da Yılbaşı Öncesi Kur'an Gecesi*. 08 23, 2022 tarihinde www.ajanshaber.com.tr: <https://www.ajanshaber.com.tr/bosnada-yilbasi-oncesi-kuran-gecesi-haber-322792> adresinden alındı
- Akbaş, Z. ve Tuna, H. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi:Türkiye Örneği Üzerine Bir Değerlendirme. *Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49(571).
- Akçay, E. Y. ve Selim Kanat (2018). Carrot and Stick Approach in International Relations: An Evaluation Throughout Turkey's Accession Negotiations with The European Union. *Dergipark*, 31(2), 1-22.
- Akıllı, E. (2013). *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*. Ankara: Nobel Akademik.
- Akpınar, H. F. ve Aytaç , A. (2019). Bosna Sarı Saltuk Alderenler Tekkesi Kilimlerine Desen. *ZFWT*, 1(11), 247-255.
- Akpınar, M. A. (2021, 03 25-26). Kamu Diploması Fırsat ve İmkanlarının Değerlendirilmesi:Türkiye Cumhuriyeti Örneği. *İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu*.
- Aldemir, E. (2013). Çok Kutuplu Dünyada Yumuşak Güç. 1-7.
- Aldemir, E. (2013). Türk Dış Politikasında Yumuşak Güç Aktörü Olarak Polis Teşkilatı. *Researchgate*, 1-14.
- Alkan, A. ve Erdem, R. (2019). Güç:Formal ve İnfomal Yönden Güce Kavramsal Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(24), 405-433.
- Altıncık, H. ve Koçak, P. (2022, 07 24). Kamu Diploması ve Halkla İlişkilerde Kullanılan Araçlar Kamu Diploması Alanında Çalışan Akademisyenlerin Değerlendirmeleri. *Van YYU İİBF Dergisi Van YYÜ 48. Yıl Özel Sayısı*, 137-156.

- Altun, F. (2021, 07 06). *Ulusal Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi ve Eylem Planı Hazırlandı*. 10 03, 2022 tarihinde www.iletisim.gov.tr:https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ulusal-kamu-diplomasisi-strateji-belgesi-ve-eylem-plani-hazirlandi adresinden alındı
- Anadolu Ajansı .(2022,09 27).www.aa.com.tr, 07 07,2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kamu-diplomasi-koordinasyon-kurulu-ikinci-toplontisi-yapildi/2295991> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı . (2022, 05 27). www.aa.com.tr. 06 24, 2022 tarihinde Türkiye'nin Desteğiyle Tamamlanan Bosna Hersek İslam Birliği Riyaset Binası Açılışa Hazır: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/turkiyenin-destegiyle-tamamlanan-bosna-hersek-islam-birligi-riyaset-binasi-acilisa-hazir/2598966> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2010, 05 31). *TDV'nin Boşnakça Kur'an'ı Kerim Meali Saraybosna'da Tanıtıldı*. 06 29, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tdv-nin-bosnakca-kuran-i-kerim-meali-saraybosna-da-tanitildi/1494313> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2014, 05 19). *Bosna Hersek ve Sırbistan Sele Teslim*. 06 28, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/bosna-hersek-ve-sirbistan-sele-teslim> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2014, 06 07). *Bosna Hersek'te Ayvaz Dede Şenlikleri Başladı*. 09 02, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersek-te-ayvaz-dede-senlikleri-basladi/153106> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2014, 06 18). *Bosnada Osmanlı Makamında Ezan Okunacak*. 06 26, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bosnada-osmanli-makaminda-ezan-okunacak/150194> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2015, 07 13). *Bm İtibarını Bosna Savaşında Kaybetti*. 07 02, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bm- itibarini-bosna-savasinda-kaybetti/26644> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2016, 06 30). www.aa.com.tr. 06 13, 2022 tarihinde Bosna Hersek'in %50,7 si Müslüman: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekin-yuzde-50-7si-musluman/600661> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2017, 04 19). *Kitapseverler Saraybosna'da Buluştu*. 07 17, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kitapseverler-saraybosnada-bulustu/800583> adresinden alındı

- Anadolu Ajansı. (2017, 11 02). *TDV Bosna Hersek'te Yeni Cami İnşa Edecek*. 06 19, 2022 tarihinde aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tdv-bosna-hersekte-yeni-cami-inşa-edecek/954458> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı. (2021, 04 25). *Türkiye Diyanet Vakfı, Nijer ve Bosna Hersek'te İhtiyaç Sahiplerine Gıda Yardımı Yaptı*. 05 09, 2022 tarihinde aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-diyanet-vakfi-nijer-ve-bosna-hersekte-ihhtiyac-sahiplerine-gida-yardimi-yapti/2219926> adresinden alındı
- Appleby, R. (2000). *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*. 3.
- Arı, Ö. ve Kıran, A. (2011). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. *Ekev Akademi Dergisi*, 15(46), 49-64.
- Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (9.Baskı B.). Bursa: Aktüer 16 Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.
- Arıboğan, D. Ü. (2007). *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Tarihsel Gelişim*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, E. (2016). *Dış Politikada Yumuşak Güç Ve Medya*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Aydemir, E. (2019). *Dış Politikada Yumuşak Güç Ve Medya*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin "gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 1(1), 33-60.
- Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Degipark*, 51(1), 72-114.
- Aydın, Ö. (2021). Türkiye'nin Parlak Geleceği, Fransa'nın Karanlık Geçmişi. *Kriter Siyaset, Ekonomi ve Toplum Dergisi*, 6(62).
- Aydoğan, B. ve Aydın, H. (2011). *Güç Kavramı, Kamu Diplomasisi Ve Güvenlik, Gücün Dönüşümü*. İstanbul: Ekopolitik.
- Aydoğan, B. ve Kuşçu, M. (2011). *Güç Kavramı, Kamu Diplomasisi Ve Güvenlik 4.Bölüm Röportajlar Joseph S.Nye Röportajı*. Ekonomi Ve Sosyal Araştırmacılar Derneği.
- Bağçe, E. (2003). Emperyalizm Kuramları Ve Amerikan Kamu Diplomasisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(28).
- Bahçacı, B. (2019). *Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Kültür; Türkiye'nin Kültürel Diplomasi Potansiyelinin İncelenmesi'yüksek Lisans Tezi'*, 12-31. İstanbul.

- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, aktörler Uygulamalar* (2. Baskı b.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Balkan Günlüğü. (2010, 07 05). *Bosna'da Fatihin Ruhu Şad Oldu*. 08 13, 2022 tarihinde [www.balkangunlugu.com.tr: https://balkangunlugu.com.tr/bosnada-fatihin-ruhu-ad-oldu/](https://balkangunlugu.com.tr/bosnada-fatihin-ruhu-ad-oldu/) adresinden alındı
- Balkan Günlüğü. (2011, 07 07). *Bosna Hersek'te Fetih Etkinlikleri*. 08 11, 2022 tarihinde [www.balkangunlugu.com.tr: https://balkangunlugu.com.tr/bosna-hersekte-fetih-enlikleri/](https://balkangunlugu.com.tr/bosna-hersekte-fetih-enlikleri/) adresinden alındı
- Balkan Günlüğü. (2011, 07 07). *Bosna Hersek'te Fetih Şenlikleri*. 08 12, 2022 tarihinde [www.balkangunlugu.com.tr: https://balkangunlugu.com.tr/bosna-hersekte-fetih-enlikleri/](https://balkangunlugu.com.tr/bosna-hersekte-fetih-enlikleri/) adresinden alındı
- Balkan News. (2021, 11 11). *Bosna hersek'te Türk Hafızın Yetiştirdiği İlk Hafızlar İcazet*. 07 01, 2022 tarihinde [www.balkannews.com.tr: https://www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/bosna-hersek-te-turk-hafizin-yetistirdigi-ilk-hafizlar-icazet-h1622.html](https://www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/bosna-hersek-te-turk-hafizin-yetistirdigi-ilk-hafizlar-icazet-h1622.html) adresinden alındı
- Balkannews. (2021, 06 27). *Bosna Hersek'te Yapımı Duran Ahi Evran Veli Kırşehir Camisi Türkiye'den Yardım Bekliyor*. 06 20, 2022 tarihinde [balkannews.com.tr: www.balkannews.com.tr/amp/bosna-hersek/bosna/hersek-te-yapimi-duan-ahi-evran-veli-kirsehir-camisi-h475.html](https://www.balkannews.com.tr/amp/bosna-hersek/bosna/hersek-te-yapimi-duan-ahi-evran-veli-kirsehir-camisi-h475.html) adresinden alındı
- Balkannews. (2022, 04 01). 06 26, 2022 tarihinde [www.balkannews.com.tr: https://www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/turk-din-gorevli-leri-ramazan-ayi-boyunca-bosna-hersekte-gorev-yapacak-2-h2757.html](https://www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/turk-din-gorevli-leri-ramazan-ayi-boyunca-bosna-hersekte-gorev-yapacak-2-h2757.html) adresinden alındı
- Baran Dergisi. (2022, 04 21). *Türkiye Diyanet Vakfı'ndan Bosna Hersekli Öğrencilere Bayram Harçlığı*. 06 26, 2022 tarihinde [www.barandergisi.net: https://www.barandergisi.net/genel/turkiye-diyanet-vakfi-ndan-bosna-hersekli-ogrencilere-bayram-h17931.html](https://www.barandergisi.net/genel/turkiye-diyanet-vakfi-ndan-bosna-hersekli-ogrencilere-bayram-h17931.html) adresinden alındı
- Bayraktar, Z. (2012). Türkiye'nin Balkanlardaki Yumuşak Gücü. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*(35), 181-189.
- Bedir Haber. (2015, 01 27). *Bosna Hersek İslam Birliği Arasında İşbirliği Protokolü İmzalandı*. 10 05, 2022 tarihinde [www.bedirhaber.com: https://bedirhaber.com/bosna-hersek-islam-birligi-arasinda-isbirligi-protokolu-imzalandi/](https://bedirhaber.com/bosna-hersek-islam-birligi-arasinda-isbirligi-protokolu-imzalandi/) adresinden alındı
- Beyaz Gazete. (2015, 09 24). *TDV'den Bosna Hersek'e 420 Kurban*. 07 03, 2022 tarihinde [www.beyazgazete.com.tr:](http://www.beyazgazete.com.tr)

- <https://beyazgazete.com/haber/2015/9/24/tdv-den-bosna-hersek-e-420-kurban-2885931.html> adresinden alındı
- Beyaz Gazete. (2019, 07 05). *www.beyzgazete.com.tr*. 08 16, 2022 tarihinde Bosna Hersek'te Fetih Şenlikleri Düzenlendi: <https://beyazgazete.com/haber/2019/7/5/bosna-hersek-te-fetih-senlikleri-duzenlendi-5133825.html> adresinden alındı
- Bilgiç, S. ve Akyürek , S. (2012). *Balkanlarda Türkiye ve Türk Algısı*. BİLGESAM.
- Birlik Eğitim Sen. (2014, 05 20). *Bosna Hersek'te Sel Felaketi*. 06 28, 2022 tarihinde www.birlikegitimsen.org.tr: <https://www.birlikegitimsen.org.tr/bosna-hersek-te-sel-felaketi/> adresinden alındı
- Bosna Hersek Ba. (2015, 04 28). *27.Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarı Sona Erdi*. 07 16, 2022 tarihinde www.bosnahersek.ba: <https://www.bosnahersek.ba/27-uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-sona-erdi/> adresinden alındı
- Bosna Hersek Ba. (2017, 07 07). *Bosna Hersek'te Fetih Şenlikleri*. 08 12, 2022 tarihinde www.bosnahersek.ba: <https://www.bosnahersek.ba/bosna-hersekte-fetih-senlikleri/> adresinden alındı
- Bosna Hersek Ba. (2019, 07 05). *Bosna Hersek'te Fetih Şenlikleri Düzenlendi*. 08 12, 2022 tarihinde www.bosnahersek.ba: <https://www.bosnahersek.ba/bosna-hersekte-fetih-senlikleri-duzenlendi-bosni-sanski/> adresinden alındı
- Bosna Hersek ve Balkan Turları. (2017, 08 14). *www.bosnahersek.ba*. 06 02, 2022 tarihinde Diyanet Vakfından Bosnalı Öğrencilere Türkiye Gezisi: <https://www.bosnahersek.ba/diyanet-vakfindan-bosnali-ogrencilere-turkiye-gezisi/> adresinden alındı
- Bosna Hersek.Ba. (2017, 05 20). *Diyanetten Bosnalı Kimsesiz Çocuklara Destek*. 07 24, 2022 tarihinde www.bosnahersek.ba: <https://www.bosnahersek.ba/diyanetten-bosnali-kimsesiz-cocuklara-destek/> adresinden alındı
- BosnaHersek Ba. (2013, 06 29). *Bosna Hersek'te 503. Ayvaz Dede Şenlikleri*. 06 24, 2022 tarihinde www.bosnahersek.ba: <http://www.bosnahersek.ba/bosna-hersekte-503-ayvaz-dede-senlikleri/> adresinden alındı
- Boşnak Haber. (2016, 09 28). *Diyanet Vakfı Bosnalı Öğrencileri İstanbul'da Ağırlayacak*. 06 26, 2022 tarihinde www.bosnakhaber.com.tr: <https://bosnakhaber.com/diyanet-vakfi-bosnali-ogrencileri-istanbulda-agirlayacak/> adresinden alındı
- Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, ç. (kış 2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu Ve Sistemik Bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 1(4), 59-79.

- Bozdağlıoğlu, Yücel, Özen ve Çınar. (Kış 2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(4).
- Boztaş, A. (2019). Uluslararası İlişkilerde Türkiye'nin Yumuşak Güç Unsurları. 4. *InTraders Uluslararası Ticaret Kongresi* (s. 1-196). Sakarya: Kürşat ÇAPRAZ.
- Bursa Belediyesi. (2022, 02 09). *Saraybosna'da Ecdada Vefa*. 08 20, 2022 tarihinde [www.bursa.bel.tr: https://www.bursa.bel.tr/haber/saraybosnada-ecdada-vefa-31136](https://www.bursa.bel.tr:https://www.bursa.bel.tr/haber/saraybosnada-ecdada-vefa-31136) adresinden alındı
- Bursa Kültür. (2022, 05 24). *Süleyman Çelebi Bursa'da Anıldı*. 08 21, 2022 tarihinde [www.bursakultur.com: https://bursakultur.com/TR/haber/2022/5/1303/suleyman-celebi-bursada-anildi](https://bursakultur.com:https://bursakultur.com/TR/haber/2022/5/1303/suleyman-celebi-bursada-anildi) adresinden alındı
- Cavlak, H ve Topaloğlu , (2019). Uluslararası Politikada Büyük Güçlerin Meşruiyet Arayışı. *Ankara Üniversitesi SBf Dergisi*, 74(4), 1037-1064.
- Ching, L. T. (1994/Eylül). *Yol Ve Erdem Söz Ve Can Kitabı "31"söz*. (Ö. Tulgan, Çev.) Berlin: Yol Yayınları.
- Clauson, G. Ç. (2019). Türkçede Güç Kavramı . *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), 251-258.
- Çavuş, T. (2012). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı. *dergipark akademi*, 2(2), 23-37.
- Çetin, O. M. (2022, 05). Bir Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 233-255.
- Dilan, B. (2020). Konstrüktivizm(Sosyal İnşacılık)Kuramı Temelinde Balkan Ülkelerinin Ulus İnşası ve Kimlik Yapılanması. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 315-335.
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek'in Geleceği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(9), 91-123.
- Davutoğlu, A. (2014). *Stratejik Derinlik"türkiye'nin Uluslararası Konumu* (50.Baskı B.). Kür Yayınları.
- DEİK. (2008). *İş Yapma Rehberi 4, Bosna Hersek*. İstanbul: DEİK.
- DEİK. (2016, 04 07). *Ticaret ve Yatırımda Bosna Hersek ile Hedef 1 Milyar Dolar*. 6 16, 2022 tarihinde [deik.org.tr: https://deik.org.tr/basin-aciklamalari-ticaret-ve-yatirimda-bosna-hersek-ile-hedef-1-milyar-dolar_s9](https://deik.org.tr:https://deik.org.tr/basin-aciklamalari-ticaret-ve-yatirimda-bosna-hersek-ile-hedef-1-milyar-dolar_s9) adresinden alındı
- Demirbilek, S. (2018). Sun Zi'nin Savaş Sanatı ile Orhon Yazıtları Arasındaki İlişki Üzerine. *The Journal of Social Sciences*, 2(1), 24-37.

- Demirtepe, M. T. ve Özertem. (bahar 2013). Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin! İn Yumuşak Güç Siyaseti:Politikalar Ve Sınırlılıklar. *Bilig Dergisi*(65), 95-118.
- Dini Haberler. (2015, 06 22). *Türkiye Diyanet Vakfı Bosnada İyilik Sofrası Kurdu*. 06 27, 2022 tarihinde www.dinihaberler.com: <https://www.dinihaberler.com.tr/haber/Turkiye-Diyanet-Vakfi-Bosnada-iyilik-Sofrasi-kurdu-47062> adresinden alındı
- Diyanet Haber. (2015, 02 03). *Diyanet ve Bosna İslam Birliği Arasında İşbirliği Protokolü İmzalandı*. 10 05, 2022 tarihinde www.diyamet.tv.com: <https://www.diyamet.tv/diyanet-ve-bosna-hersek-islam-birligi> adresinden alındı
- Diyanet Haber. (2018, 07 09). *Dereceye Giren Bosnalı Öğrenciler Türkiye'de*. 07 02, 2022 tarihinde www.diyamethaber.com.tr: <https://www.diyamethaber.com.tr/diyanet-haber/dereceye-giren-bosnali-ogrenciler-turkiye-de-h573.html> adresinden alındı
- Diyanet Haber. (2019, 06 10). *Bosna Hersek'te 20 Bin Kur'an ı Kerim Dağıtıldı*. 05 09, 2022 tarihinde www.diyamethaber.com.t: <https://www.diyamethaber.com.tr/diyanet-haber/bosna-hersekte-20-bin-kuran-i-kerim-dagitildi-h6035.html> adresinden alındı
- Diyanet Haber. (2019, 05 22). *TDV'den Bosnalı Hafızlara İftar Programı*. 07 07, 2022 tarihinde www.diyamethaber.com.tr: <https://www.diyamethaber.com.tr/yurtdisindan/tdvden-bosnali-hafizlara-iftar-programi-h5639.html> adresinden alındı
- Diyanet Haber. (2020, 08 28). *Bosna Hersek'de Dobo İslamKültür Merkezi Açıldı*. 06 23, 2022 tarihinde www.diyamethaber.com.tr: <https://www.google.com/amp/s/www.diyamethaber.com.tr/amp/yurtdisindan/bosna-hersek-te-dobo-islam-kultur-merkezi-acildi-h12209.html> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı . (2012). *DinHizmetleri Raporu 2012*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (1996). *Türk Cumhuriyetleri,Balkan-Kafkas Ülkeleri Türk ve Müslüman Toplulukları Din Hizmetleri İstişare Toplantısı (I.Avrasya İslam Şurası)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2004, 09 22). III. Din Şurası. *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurtdışyayın hizmetleri*, 555-562. ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2010). *2010 Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2013, 05 2013). *diyanet.gov.tr*. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2015). *2015 Din Hizmetleri Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2015). *2015 yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2016). *2016 Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2016, 04 16). *Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü"Tanıtım"*. 06 28, 2022 tarihinde www.diniyayinlar.diyamet.gov.tr: <https://diniyayinlar.diyamet.gov.tr/sayfa/53/tanitim> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017). *2017 Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017, 01 01). *www.diyamet.gov.tr*. 08 05, 2022 tarihinde Hicri Yılbaşı: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/10350> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018, 03 29). *Diyanet İşleri Başkanı Erbaş Bosna Hersek'te*. 07 02, 2022 tarihinde www.disiliskiler.diyamet.gov.tr: <https://disiliskiler.diyamet.gov.tr/Pages/Detay.aspx?TermStoreId=d1c465d3-b48d-4994-a4c4-24cd73d2f1ae&TermSetId=264132d9-6daf-4995-ada4-6c93abc84aaf&TermId=0a3e00b7-a0d4-44af-ab29-c0d6f32dd137&UrlSuffix=164/diyamet-i%C3%85%C5%B8leri-ba%C3%85%C5%B8kan%C3%8> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2019). *2019 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2019). *Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 04 29, 2022 tarihinde Kurumsal Tarihçe: <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022). *2021 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 06.05.2021 tarihinde: <http://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022). www.diyamet.gov.tr. 05 07, 2022 tarihinde disiliskiler.diyamet.gov.tr: <https://disiliskiler.diyamet.gov.tr/Documents/Ek-6%20U%C4%B0P%20Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Kitap%C3%A7%C4%B1%C4%B1%202022%20.pdf> adresinden alındı
- Diyanet TV. (2016, 06 01). *Bosna'daki Ayvaz Dede Şenlikleri*. 09 06, 2022 tarihinde www.diyamet.tv: <https://www.diyamet.tv/bosnadaki-ayvaz-dede-senlikleri> adresinden alındı
- Diyanet TV. (2017, 06 28). *Görmez Bosna Hersek'te Reisul Ulema Kavazovic ile Bayramlaştı*. 07 02, 2022 tarihinde www.diyamet.tv.com.tr: <https://www.diyamet.tv/gormez-bosna-hersekte-reisul-ulema-kavazovic-ile-bayramlasti> adresinden alındı
- Diyanet TV. (2019, 07 11). *Diyanet İşleri Başkanı Ali ERbaş Bosna Hersek'te*. 07 02, 2022 tarihinde www.diyamet.tv.com.tr: <https://www.diyamet.tv/diyamet-isleri-baskani-prof-dr-ali-erbas-bosna-hersek-te> adresinden alındı
- Diyanet TV. (2020). *İlim Elçileri*. 07 30, 2022 tarihinde www.diyamet.tv.com: <https://www.diyamet.tv/ilim-elcileri> adresinden alındı
- Diyanet TV. (2020, 03 20). *Remzi Pitiç Bosna Hersek Gorajde Müftüsü*. 07 30, 2022 tarihinde www.diyamet.tv.com.tr: <https://www.diyamet.tv/ilim-elcileri/video/remzi-pitic-bosna-hersek-gorajde-muftusu--ilim-elcileri-11-bolum> adresinden alındı
- Diyanet TV. (2020, 02 21). *Samed Omerdic Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği Din Görevlisi*. 07 30, 2022 tarihinde www.diyamet.tv.com.tr: <https://www.diyamet.tv/ilim-elcileri/video/samed-omerdic-saraybosna-din-hizmetleri-musavirligi-din-gorevlisi--ilim-elcileri-7-bolum> adresinden alındı

- Diyanet TV. (2020, 01 31). *Samir Vilidiç,Şirket Yöneticisi*. 08 04, 2022 tarihinde [www.diyanet.tv.com.tr: https://www.diyanet.tv/ilim-elcileri/video/samir-vildic-sirket-yoneticisi--ilim-elcileri-4-bolum](https://www.diyanet.tv.com.tr:https://www.diyanet.tv/ilim-elcileri/video/samir-vildic-sirket-yoneticisi--ilim-elcileri-4-bolum) adresinden alındı
- Diyanet TV. (2020. 01. 31). *İlim Elçileri* . 07 30, 2022 tarihinde [www.diyanet.tv.com: https://www.diyanet.tv/ilim-elcileri/video/samed-omerdic-saraybosna-din-hizmetleri-musavirligi-din-gorevlisi--ilim-elcileri-7-bolum](https://www.diyanet.tv.com:https://www.diyanet.tv/ilim-elcileri/video/samed-omerdic-saraybosna-din-hizmetleri-musavirligi-din-gorevlisi--ilim-elcileri-7-bolum) adresinden alındı
- Diyanethaber (2019, 06 10). *Bosna Hersek'te 20 bin Ku'an'ı kerim dağıtıldı*. [www.diyanethaber.com: https://www.diyanethaber.com.tr/diyanet-haber/bosna-hersekte-20-bin-kuran-i-kerim-dagitildi-h6035.html](https://www.diyanethaber.com:https://www.diyanethaber.com.tr/diyanet-haber/bosna-hersekte-20-bin-kuran-i-kerim-dagitildi-h6035.html) adresinden alınmıştır
- Doğan, E. (Bursa, 2020). Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liselerinde Eğitim. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Doğru Haber. (2021, 11 11). *Bosna Hersek'te Kur'an Kursunda Hafızlık Eğitiminde Başarılı Olanlar Belgelerini Aldı*. 07 01, 2022 tarihinde [www.dogruhaber.com.tr: https://dogruhaber.com.tr/haber/792292-bosna-hersekte-kuran-kursunda-hafizlik-egitiminde-basarili-olanlar-belgelerini-aldi/](https://dogruhaber.com.tr:https://dogruhaber.com.tr/haber/792292-bosna-hersekte-kuran-kursunda-hafizlik-egitiminde-basarili-olanlar-belgelerini-aldi/) adresinden alındı
- Dünya. (2014, 04 23). *Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarı Başladı*. 07 14, 2022 tarihinde [www.dunya.com.tr: https://www.dunya.com/kultur-sanat/uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-basladi-haberi-244757](https://www.dunya.com.tr:https://www.dunya.com/kultur-sanat/uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-basladi-haberi-244757) adresinden alındı
- Dünya Bülteni. (2014, 10 03). *Türkiye'den Bosna Hersek'e Kurban Yardımı*. 06 28, 2022 tarihinde [www.dunyabulteni.net: https://www.dunyabulteni.net/balkanlar/turkiyeden-bosna-herseke-kurban-yardimi-h310842.html](https://www.dunyabulteni.net:https://www.dunyabulteni.net/balkanlar/turkiyeden-bosna-herseke-kurban-yardimi-h310842.html) adresinden alındı
- Düşünce Mektebi. (2015, 10 13). *Bosna İslam Birliği Radyosuna Yeni Stüdyo*. 06 28, 2022 tarihinde [www.dusuncemektebi.com: https://dusuncemektebi.com/d/104326/bosna-islam-birligi-radyosuna-yeni-studio](https://dusuncemektebi.com:https://dusuncemektebi.com/d/104326/bosna-islam-birligi-radyosuna-yeni-studio) adresinden alındı
- Düzgün, D. M. (2020, Ağustos 22). Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişme Evreleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 256-276.
- Ekinci, M. U. (2014). *Bosna Hersek Siyasetini Anlama Klavuzu*. SETA. İstanbul: SETA Yayınları.
- Ekşi, M. (2014). *Kamu Diplomasisi Ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ekşi, M. (2017). Türkiye'nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi:Yeni Araç Ve Mekanizmalar . *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(1), 9-19.

- Eliaçık, R. İ. (2014). *Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İzzet Begoviç* (5.Baskı b.). İstanbul: İlke Yayınları.
- En Son Haber. (2012, 11 14). *Diyanet İşleri Başkanı Görmez Bosnada Cübbe Giydirecek*. 07 06, 2022 tarihinde www.ensonhaber.com.tr:https://www.ensonhaber.com/gundem/diyanet-isleri-baskani-gormez-bosnada-cubbe-giydirecek-2012-11-14 adresinden alındı
- Eren, E. (2021). Bütüncül Teori İnşası:Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Analizi. *Tasam*, 1-30.
- Ergaşbayev, M. (2022). Devletlerin Dış Politikada Kamu Diplomasisi. *Ijorces*, 157-160.
- Erkan, H. S. (2015). Türkiye-Balkanlar İlişkileri. *Researchgate*, 75-91.
- Erşahin, İ. (2015). Bir Diyanet Projesi Olarak Uluslararası İlahiyat Programı. *Diyanet İlmi Dergisi*, 51(2), 126-146.
- Erzen, M. Ü. (2014). *Kamu Diplomasisi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Fox, J. (2006). The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality. *In Politique étrangère*(4), 1-40.
- G.Oktay, E. (Yaz 2012). "NATO'nun Dönüşümü Ve Kamu Diplomasisinin Artan Rolü". *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 9(34), 125-149.
- Geyik, M. ve Seyfettin Erol, M. (2019). Realizme Göre Güç ve Güç Mücadelesi Kavramları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 12-49.
- Gökbayrakağaçdan, D. (2018). Yumuşak Güç ve Farkındalık Üzerine Bir Çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 782-787.
- Gökbayrakağaçdan, D. (2018). Yumuşak Güç ve Farkındalık Üzerine Bir Çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(11), 782-787.
- Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası Politika,İlkeler Kavramlar,Kurumlar* (4.Baskı B.). Ankara: Atilla Kitapevi.
- Gözen, R. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri"idealizm"* (1.basım 4.baskı b.). İstanbul: iletişim yayınları.
- Güner, A. U. (2020). Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı Ve Enerji Kaynaklarının Güce Etkisi. *Researchgate*, 175-195.
- Gür, N. (2014, 07). Yeni Türkiye'nin Yumuşak Güç Unsuru. *SETA Perspektif*(58), 1-5.
- Haber 7. (2012, 07 06). *Bosna Hersek'te Fetih coşkusu*. 08 12, 2022 tarihinde www.haber7.com.tr:https://www.haber7.com/dunya/haber/899769-bosna-hersekte-fetih-coskusu adresinden alındı

- Haberler. (2012, 11 15). *Bosna Hersek'te Tarihi Menşure Töreni*. 07 06, 2022 tarihinde [www.haberler.com.tr: https://www.haberler.com/guncel/bosna-hersek-te-tarihi-mensure-toreni-4092737-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/bosna-hersek-te-tarihi-mensure-toreni-4092737-haberi/) adresinden alındı
- Haberler. (2014, 07 13). *Diyanet İşleri Başkanlığından Bosnalı Selzedelere İftar*. 07 05, 2022 tarihinde [www.haberler.com.tr: https://www.haberler.com/guncel/diyanet-isleri-baskanligindan-bosnali-selzedelere-6255167-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/diyanet-isleri-baskanligindan-bosnali-selzedelere-6255167-haberi/) adresinden alındı
- Haberler. (2014, 07 26). *Diyanetten Bosna Hersek'teki Kur-an Kurslarına Kitap Yardımı*. 07 01, 2022 tarihinde [www.haberler.com.tr: https://www.haberler.com/guncel/diyanetten-bosna-hersek-teki-kur-an-kurslarina-6309046-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/diyanetten-bosna-hersek-teki-kur-an-kurslarina-6309046-haberi/) adresinden alındı
- Haberler. (2015, 10 16). *Diyanetten Balkanlara Eğitim Desteği*. 07 05, 2022 tarihinde [www.haberler.com.tr: https://www.haberler.com/guncel/diyanetten-balkanlara-egitim-destegi-7786020-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/diyanetten-balkanlara-egitim-destegi-7786020-haberi/) adresinden alındı
- Haberler. (2015, 04 27). *Diyanetten Bosnalı Öğrencilere İstanbul Gezisi*. 07 02, 2022 tarihinde [www.haberler.com.tr: https://www.haberler.com/guncel/diyanet-ten-bosnali-ogrencilere-istanbul-gezisi-7244730-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/diyanet-ten-bosnali-ogrencilere-istanbul-gezisi-7244730-haberi/) adresinden alındı
- Haberler. (2016, 04 20). *28.Uluslararası Saraybosna kitap Fuarı*. 07 16, 2022 tarihinde [www.haberler.com.tr: https://www.haberler.com/guncel/28-uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-8373960-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/28-uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-8373960-haberi/) adresinden alındı
- Haberler. (2019, 11 08). *Mevlit Kandili Kutlandı Üsküp Saraybosna*. 06 30, 2022 tarihinde [www.haberler.com: https://www.haberler.com/guncel/mevlit-kandili-kutlandi-uskup-saraybosna-12598544-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/mevlit-kandili-kutlandi-uskup-saraybosna-12598544-haberi/) adresinden alındı
- Haberler. (2022, 07 29). *Sanski Most Bosna Hersek'te Fetih Şenlikleri*. 08 16, 2022 tarihinde [www.haberler.com.tr: https://www.haberler.com/guncel/sanski-most-bosna-hersek-te-fetih-senlikleri-15121609-haberi/](https://www.haberler.com/guncel/sanski-most-bosna-hersek-te-fetih-senlikleri-15121609-haberi/) adresinden alındı
- Hamilton, L. (2003). *Faithy Based Diplomacy"Trumping Realpolitik"*. New York: oxford universty.
- Haynes, J. (2007). *An Indroduction To International Relations And Religion*. Harlow: Pearson Education.
- Hollanda Diyanet Vakfı. (2018, 06 18). *İyilik Hareketi Bosnalı Yetimlerle Bayram Alışverişinde*. 07 03, 2022 tarihinde [www.diyanet.nl: https://diyanet.nl/hdv-iyilik-hareketi-bosnada-yetimlerle-bayram-alisverisinde/](https://diyanet.nl/hdv-iyilik-hareketi-bosnada-yetimlerle-bayram-alisverisinde/) adresinden alındı
- Hukuki Haber. (2018, 07 06). *Bosna Hersek'te Fetih Şenlikleri Düzenlendi*. 08 2022, 2022 tarihinde [www.hukukihaber.com.tr:](http://www.hukukihaber.com.tr)

- <https://www.hukukihaber.net/genel/bosna-hersekte-fetih-senlikleri-h216411.html> adresinden alındı
- Hukuki Haber. (2018, 06 11). *Türkiye Diyanet Vakfı Bosna Hersek'te İyilik Sofrası Kuruldu.* 06 27, 2022 tarihinde [www.hukukihaber.net: https://www.hukukihaber.net/genel/tdv-bosna-hersekte-iyilik-sofrasi-kurdu-h204048.html](https://www.hukukihaber.net/genel/tdv-bosna-hersekte-iyilik-sofrasi-kurdu-h204048.html) adresinden alındı
- Hürriyet. (2015, 05 03). *Blagay Tekkesi İslam Birliğine Devredildi.* 10 05, 2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr: https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/blagay-tekkesi-islam-birligine-devredildi-28903514 adresinden alındı
- İletişim Başkanlığı. (2022). *Kamu Diplomasisi Nedir?* (I.Baskı b.). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- İqna, Uluslararası Kur'an Haber Ajansı. (2018, 12 29). *Bosna Hersek'te Kur'an Gecesi Programı.* 08 23, 2022 tarihinde [www.iqna.ir.com: https://iqna.ir/tr/news/3466186/bosna-hersek%E2%80%99te-kuran-gecesi-program%C4%B1-d%C3%BCzenlenecek](https://iqna.ir.com: https://iqna.ir/tr/news/3466186/bosna-hersek%E2%80%99te-kuran-gecesi-program%C4%B1-d%C3%BCzenlenecek) adresinden alındı
- İstanbul Ticaret Odası. (2019, 06 24). *Bosna Hersek'te Hedef 2 Milyar Dolarlık Ticaret.* 06 16, 2022 tarihinde [itohaber.com.tr: https://www.itohaber.com/haber/guncel/210320/bosna_hersek_le_hedef_2_milyar_dolarlik_ticaret.html](https://www.itohaber.com.tr: https://www.itohaber.com/haber/guncel/210320/bosna_hersek_le_hedef_2_milyar_dolarlik_ticaret.html) adresinden alındı
- J.Casanova. (1994). *Public Religions in the Modern World.* Chicago: IL And London:Universty Of Chicago Press.
- J.Morgenthau, H. (1970). *Uluslararası Politika* (Cilt Cilt.2). (B. O. Oskay, Çev.) Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Kabadayı, T. (2007). Tarih Bitti mi? *Dergipark*, 4(103), 103-113.
- Kadercan. (2014). *Uluslararası İlişkilere Giriş.* (E. Ş. Balcı, Dü.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Kadercan, B. (2012). *Uluslararası İlişkiler ve Din"Boğaziçi Üniversitesi TÜSİAD Dış Politika Araştırma Raporu.* TUSİAD.
- Kalaycı, R. ve Mutlu Koca, s. (2015). İnsani Yardımların Türkiye Dış Politikasında Artan Etkisi. Editörler, & M. Ş.-B. Çevik içinde, *Türk Dış politikası ve Kamu Diplomasisi* (s. 180). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kalın, İ. (2010, 01 23). *Türkiye'nin İnce Gücü.* 06 02, 2022 tarihinde [Sabah.com.tr: https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2010/01/23/turkiyenin_ince_gucu](https://www.sabah.com.tr: https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2010/01/23/turkiyenin_ince_gucu) adresinden alındı

- Kamu Diplomasisi Enstitüsü. (t.y.). *Kamu Diplomasisi Kaynakları*. 09 26, 2022 tarihinde [www.kamudiplomasisi.org: https://kamudiplomasisi.org/component/content/article/39/61-kamu-diplomasisikaynaklari.html](http://www.kamudiplomasisi.org/https://kamudiplomasisi.org/component/content/article/39/61-kamu-diplomasisikaynaklari.html) adresinden alındı
- Kar, S. (2004). Din,Aydınlanma Ve Eleştirisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(42), 174-192.
- Karaağaç, Y. (2019, 11 20). Diplomasi Olgusu Çerçevesinde Propaganda Ve Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinin Etkileşimi Ve Farklılıkları. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-16.
- Karagöl, S. (2013). Türkiye'nin Balkanlardaki Yumuşak Güç Perspektifi;TİKA. *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 79-102.
- Karakaş, B. (2021, 09 27). *Diyanet İşleri Başkanlığı yurt dışında da büyüyor*. 05 02, 2022 tarihinde [dw.com.tr: https://www.dw.com/tr/diyanet-i-CC%87%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-yurt-d%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda-da-b%C3%BCy%C3%BCyor/video-59330180](https://www.dw.com/tr/diyanet-i-CC%87%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-yurt-d%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda-da-b%C3%BCy%C3%BCyor/video-59330180) adresinden alındı
- Karakoç, J. (2013). Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 131-160.
- Karaoğlu, M. (2018). Afrika'da Yumuşak Güç :Kültür ,Siyasi Değerler Ve Dış Politika Bağlamında Çin Örneği. *route educational and socioal journal*, 5, 11-22.
- Kaya, S. (2008). uluslararası İlişkilerde Konsrüktivist Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 83-111.
- Kerry, J. (2015, September 14). *We Ignore The Global Impact Of Religion At Our Peril*. 4 8, 2022 Tarihinde America "Religion and Diplomacy": <http://americamagazine.org/issue/religion-and-diplomacy> adresinden alındı
- Kırık, A. M. (2012). Arap Baharı Bağlamı'nda Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(3), 87-98.
- Kocabıyık, H. (2019). Değişen Diplomasi Anlayışı,Kamu Diplomasisi ve Türkiye. *Avrasya Etüdleri*, 25(55), 163-196.
- Köksoy, E. (2021, 2). Türkiye'de Kamu Diplomasisi Akademik Literatürü Üzerine Bir İnceleme:Medya,İletişim Ve Halkla İlişkiler Çalışmaları Alanı Olarak Kamu Diplomasisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 19(38), 631-684.
- Kömür, G. (2020, Mayıs). Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi. *International Jounal Of Politics And Security(Ijps)*, 2(3), 89-115.

- Köse, T. (2019, 02). Yumuşak Güç, Siyasi İstikrar ve İlkeli Duruş. *Kriter Dergisi*, 3(32).
- Kurubaş, E. (2012). Uluslararası İlişkiler Düşüncesi ve Dünya Politikasında Değişimi Anlamak. *Sosyal Bilimler*, 2(1), 9-25.
- Kütahya Yaşam. (2012, 07 14). *Bosna Hersek Kütahya Cami İbadete Açıldı*. 06 20, 2022 tarihinde www.kutahyayasam.com:https://www.kutahyayasam.com/m/bosna-hersek-ibadete-acildi-h837.html adresinden alındı
- Li, Y. Z. (2021). Positioning Religion in International Relations. *UNIVERSITY of BIRMINGHAM*, 11(12), 2-23.
- M.Murat Kızamıklı, H. K., Koç ve Kılıçlar. (2016). Örgütsel Güç ve Gücün Kaynakları Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 488-504.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Ankara: Sol Yayıncılık.
- MEB. (tarih yok). [meb.gov.tr. 05 06, 2022 tarihinde UAIHL tanıtım: http://dogm.meb.gov.tr/pdf/UAIHL_Tanitim.pdf](http://dogm.meb.gov.tr/pdf/UAIHL_Tanitim.pdf) adresinden alındı
- Medya Radar. (2016, 06 17). *Türkiye Diyanet Vakfından Saraybosna'da İftar*. 06 27, 2022 tarihinde [www.medyaradar.com: https://www.medyaradar.com/turkiye-diyanet-vakfindan-saraybosnada-iftar-haberi-313650](http://www.medyaradar.com:https://www.medyaradar.com/turkiye-diyanet-vakfindan-saraybosnada-iftar-haberi-313650) adresinden alındı
- Memleket. *Türkiye Diyanet Vakfından Balkanlar Kurban eti dağıtımı*. (2019, 08 11). 05 09, 2022 tarihinde [memleket.com.tr: https://www.memleket.com.tr/turkiye-diyanet-vakfindan-balkanlarda-kurban-eti-dagitimi-1833643h.htm](http://www.memleket.com.tr:https://www.memleket.com.tr/turkiye-diyanet-vakfindan-balkanlarda-kurban-eti-dagitimi-1833643h.htm) adresinden alındı
- Memleket . (2016, 06 03). *Diyanet Bosna Hersek'e 23 Hafız Gönderecek*. 06 28, 2022 tarihinde [www.memleket.com.tr: https://www.memleket.com.tr/diyanet-bosna-herseke-23-hafiz-gonderecek-872674h.htm](http://www.memleket.com.tr:https://www.memleket.com.tr/diyanet-bosna-herseke-23-hafiz-gonderecek-872674h.htm) adresinden alındı
- Memleket. (2017, 04 29). *Bosna Hersek'te 2017 Kutlu Doğum Programı*. 06 30, 2022 tarihinde [www.memleket.com.tr: https://www.memleket.com.tr/bosna-hersekte-2017-kutlu-dogum-programi-1116820h.htm](http://www.memleket.com.tr:https://www.memleket.com.tr/bosna-hersekte-2017-kutlu-dogum-programi-1116820h.htm) adresinden alındı
- Memurlar Net. (2022, 05 28). *Diyanet işleriBaşkanı Ali Erbaş Saraybosna'daki Gazi Hüseyin Bey Camisi'nde Ezan Okudu*. 07 02, 2022 tarihinde [www.memurlarnet.com.tr: https://www.memurlar.net/haber/1029169/diyanet-isleri-baskani-erbas-saraybosna-daki-gazi-husrev-bey-camisi-nde-ezan-okudu.html](http://www.memurlarnet.com.tr:https://www.memurlar.net/haber/1029169/diyanet-isleri-baskani-erbas-saraybosna-daki-gazi-husrev-bey-camisi-nde-ezan-okudu.html) adresinden alındı

- Milli Gazete. (2021, 05 03). *Bosnada Ramazanı Geçiren Türk Hafız Kendini Evinde Gibi Hissediyor*. 06 24, 2022 tarihinde www.milligazete.com.tr:https://www.milligazete.com.tr/haber/7042443/bosnada-ramazani-geciren-turk-hafiz-kendini-evinde-gibi-hissediyor adresinden alındı
- Milliyet. (2022, 06 03). *2022 Yılı Süleyman Çelebi Yılı Olarak Kutlanacak*. 08 20, 2022 tarihinde www.milliyet.com.tr:https://www.milliyet.com.tr/gundem/2022-yili-suleyman-celebi-yili-olarak-kutlanacak-6766343 adresinden alındı
- Milliyet. (2022, 02 06). *Ali Erbaş Karadağ İslam Birliği Başkanı Feyzice Mensur Verdi*. 07 07, 2022 tarihinde www.milliyet.com.tr:https://www.milliyet.com.tr/gundem/ali-erbas-karadag-islam-birligi-baskani-feyzice-mensur-verdi-6695547 adresinden alındı
- Morgenthau, H. j. (1970). *Uluslararası Politika"güç Ve Barış Mücadelesi"* (Cilt 1). (B. O.-Ü. Oskay, Çev.) Ankara: Sevinç Matbaası.
- Mulalic, M. (2015). Bosna Hersek'te Çok Kültürlü ve Etnik-Kültürel Paradigmaların İncelenmesi. *Yeni Türkiye*, 70, 5299-5307.
- Müftülük Haber. (2016, 11 21). www.muftulukhaber.com.tr. 07 04, 2022 tarihinde Bosna Hersek'in Başkenti Saraybosna'da Sempozyum Düzenlendi: <https://www.muftulukhaber.com/bosna-hersek-in-baskenti-saraybosna-da-sempozyum-duzenlendi/585/> adresinden alındı
- Mynet. (2018, 04 23). *Mehmet Görmez Bosnalı İlahiyat Öğrencilerine Ders verecek*. 07 02, 2022 tarihinde www.mynet.com.tr:https://www.mynet.com/mehmet-gormez-bosnali-ilahiyat-ogrencilerine-ders-verecek-110104064870 adresinden alındı
- Mynet. (2022, 04 14). *Kutlu Doğum Haftası Ne Zaman,2022 Kutlu Doğum Haftası Nedir,Neden Kutlanır*. 06 30, 2022 tarihinde www.mynet.com.tr:https://www.mynet.com/kutlu-dogum-haftasi-ne-zaman-2022-kutlu-dogum-haftasi-nedir-neden-kutlanir-110106942685#:~:text=Kutlu%20Do%C4%9Fum%20Haftas%C4%B1%20etkinlikleri%2C%201989,Peygamber%20ve%20G%C3%BCven%20Toplumu%22%20olacak adresinden alındı
- Nye, J. S. (1990). The Changing Nature of World Power. *Political Science Quarterly*, 105(2), 177-192.
- Nye, J. S. (2004). Public Affairs. *Soft Power:The Means To Success In World Politics*.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power*,Perseus Press. New York.

- Nye, J. S. (2010). Responding to My Critics And Concluding Thoughts”, Inderjeet Parmar and Michael Cox (ed. *Soft Power and US Foreign Policy Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*,.
- Nye, J. S. (2011). The Future Of Power. *Us Publicaffairs*, 20-21.
- Nye, J. S. (Ekim 2005). *Yumuşak Güç, Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*. (R. İ. Aydın, Çev.) Ankara: Elips Kitap.
- Nye, J. S. ve Welch, D. (2010). *Küresel Çatışma ve İşbirliğini Anlamak* (6.Basım B.). (R. Akman, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nye, J.S. (2005). *Soft Power:The Means To Success In World Politics*. New York;Public Affairs.
- Nye, J.S (2005). *Yumuşak Güç*. (R. İ. Aydın, Çev.) Ankara: Elips Kitap.
- Nye, J.S. (2004.A). *Soft Power:The Means To Success In World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J.S (1990a). Bound To Lead:The Changing Nature Of American Power. *Basic Books*, 1-15.
- Nye, J. S (2011). *The Future Of Power*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. S (Ekim 2005). *Yumuşak Güç;Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*. (R. İ. Aydın, Çev.) Ankara: Elips Kitap.
- Okumuş, M. (2021). Bir Dini Diplomasi Aktörü Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Dijital Hesaplarının Diyalogsal İlişki Açısından Analizi. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 153-170.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular,Belgeler,Yorumlar* (Cilt Cilt III 2001-2012). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ozan, E. (2014). Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış*, 7(14), 198-214.
- Öz, İ. (2010). Fukayama ve Hungtinton'da islam. *Dergipark*, 12(2), 157-162.
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç;Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. *Dergipark Akademi*, 63(3), 113-144.
- Özdemir, H. (tarih yok). Uluslararası İlişkilerde Güç;Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 113-144.
- Özkan, A. (2015, 10 28-30). 21.Yüzyılın Stratejik Vizyonu; Kamu Diplomasisi Yönetimi ve Türkiye'nin Sahip Olduğu Kamu Diplomasisi Potansiyeli. *13.Uluslararası Türk Dünya'sı Sosyal BilimlerKongresi*.

- Özkan, A. (2019, 02). *Türkiye'nin Sahip Olduğu Kamu Diplomasisi Potansiyeli*. 09 25, 2022 tarihinde [www.abdullahozkan.com: https://www.abdullahozkan.com/wp-content/uploads/2019/02/T%C3%BCrkiyenin-sahip-oldu%C4%9Fu-kamu-diplomasisi-potansiyeli-abr.pdf](http://www.abdullahozkan.com:https://www.abdullahozkan.com/wp-content/uploads/2019/02/T%C3%BCrkiyenin-sahip-oldu%C4%9Fu-kamu-diplomasisi-potansiyeli-abr.pdf) adresinden alındı
- Özkan, A. (2015). 21.Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi Ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi İmkanları. *Tasam Stratejik No:70*, 1-29.
- Özkan, B. İ., ve Boylu, Y. (2020 4(5)). Turizmin Yumuşak Güç Olarak Kullanımı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Yönetim,Ekonomi Ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi.*, 343-363.
- Özkan, E. A. ve Ersoy Öztürk, T. (Haziran 2012). *Kamu Diplomasisi*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Özkan, M. (2014). Turkey's Religious Diplomacy. *The Arab World Geographer / Le Géographe Du Monde Arabe*, 223-237.
- Özlük, E. (tarih yok). Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 64(3), 198-220.
- P.Berger. (2002). *Sekülerizmin Gerilemesi "Editör Ali Köse"*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Parım, A. ve Çetin, C. (2021, Temmuz). Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Trt Avaz Ve Milliyetçilik. *İletişim Ve Diplomasi*(5), S. 25-55.
- Posta. (2017, 09 21). *Diyanetten Kutlu Doğum Haftasıyla İlgili Flaş Karar*. 06 30, 2022 tarihinde [www.posta.com.tr: https://www.posta.com.tr/gundem/diyanetten-kutlu-dogum-haftasiyla-ilgili-flas-karar-1334806](http://www.posta.com.tr:https://www.posta.com.tr/gundem/diyanetten-kutlu-dogum-haftasiyla-ilgili-flas-karar-1334806) adresinden alındı
- Pusula Haber. (2015, 07 12). *Diyanet işleri Başkanı Görmez Bosna Hersek'te* . 07 02, 2022 tarihinde [www.pusulahaber.com.tr: https://www.pusulahaber.com.tr/diyanet-isleri-baskani-gormez-bosna-hersekte-287568h.htm](http://www.pusulahaber.com.tr:https://www.pusulahaber.com.tr/diyanet-isleri-baskani-gormez-bosna-hersekte-287568h.htm) adresinden alındı
- Resmi Gazete. (2022). *03 Haziran 2022 ve 31855 Sayılı Resmi Gazete*. 08 21, 2022 tarihinde [www.resmigazete.gov.tr: https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2022-06-03](http://www.resmigazete.gov.tr:https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2022-06-03) adresinden alındı
- Risale Haber. (2009, 06 07). *Kayserililer Bosna'da Cami Yaptı*. 06 17, 2022 tarihinde [www.risalehabe.com: www.risalehaber.com/service/amp/kayserililer-bosnada-cami-yapti-57949h.htm](http://www.risalehabe.com:www.risalehaber.com/service/amp/kayserililer-bosnada-cami-yapti-57949h.htm) adresinden alındı
- Sabah . (2021, 12 29). www.sabah.com.tr. 06 20, 2022 tarihinde Bosna Hersek'te Cami Yarım Kalmıştı! İnşaatı Türkiye Diyanet Vakfı Devrıldı: <https://www.google.com/amp/s/m.sabah.com.tr/dunya/bosna-hersekte-cami->

yarım-kalmıştı-inşaatı-türkiye-dıyanet-vakfı-devraldı-5806546/amp adresinden alındı

Sancak, K. (2015, Mart). Dış Politikada Bir Etki Aracı Olarak Yumuşak Güç:Türkiye'nin Yumuşak Gücünün Analizi Ve Azərbaycan Üzerindeki Yumuşak Güç Kapasitesinin Değerlendirilmesi. *Doktora Tezi*, 6-7. Trabzon.

Sancak, K. (2016). Yumuşak Güç Kaynağı Olarak Kültür Ve Türkiye'nin Yumuşak Gücünde Kültür Faktörü. *Balkan Ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 16-24.

Saraybosna Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği. (2022, 08 01). 08 08, 2022 tarihinde www.medzlis-sarajevo.ba: <https://medzlis-sarajevo.ba/nova-1444-hidzretska-godina-centralni-program-uprilicen-u-begovoj-dzamiji/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği . (2019, 05 27). 08 13, 2022 tarihinde [https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)

[B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği . (2019, 07 01). 09 06, 2022 tarihinde [https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)

[B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2016, 10 07). 10 04, 2022 tarihinde [https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)

[B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2015, 08 09). 10 04, 2022 tarihinde [https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)

[B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2015, 06 18). 10 04, 2022 tarihinde [https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)

[B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2015, 05 04). 10 04, 2022 tarihinde [https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)

[B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2015, 05 19). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2015, 03 06). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2015, 05 12). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2015, 08 09). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2016, 12 11-12). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2016, 09 12). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2016, 07 02). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2016, 05 13). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2016, 01 06). 10 04, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2017, 12 1-4). 09 16, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2017, 08 21). 09 16, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2017, 07 12). 09 18, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2017, 07 05). 09 18, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2017, 05 25). 09 18, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2018, 11 21-23). 09 15, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2018, 07 02). 09 15, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2018, 06 19). 09 15, 2022 tarihinde
[https://saraybosna.meb.gov.tr/www/saraybosna-din-musavirligi-tarafindan-](https://saraybosna.meb.gov.tr/www/saraybosna-din-musavirligi-tarafindan-saraybosnada-yaz-donemi-kuran-kursu/icerik/187)
saraybosnada-yaz-donemi-kuran-kursu/icerik/187 adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2018, 05 15). 09 16, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/)

B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2019, 07 01). 09 06, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2019, 11 4). 08 13, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2019, 05 23-24). 09 13, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2019, 05 27). 09 13, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2020, 01 03). 09 06, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2020, 10 29). 09 06, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2021, 12 10). 08 24, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2021). 09 06, 2022 tarihinde
[https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-
B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-
M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/](https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/) adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2021, 11 01). 08 31, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2021, 11 01). 08 31, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2021, 10 19). 08 31, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2021, 10 17). 08 31, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna din Hizmetleri Müşavirliği. (2021, 10 14). 08 31, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2022, 08 01). 08 11, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din hizmetleri Müşavirliği. (2022, 03 16). 08 18, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2022, 05 09). 08 23, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2022, 05 19). 08 18, 2022 tarihinde
<https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı

- B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/ adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2022, 04 07). 08 18, 2022 tarihinde <https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı
Saraybosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2022, 02 28). 08 18, 2022 tarihinde <https://www.facebook.com/people/TC-Saraybosna-B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-Din-Hizmetleri-M%C3%BC%C5%9Favirli%C4%9Fi/100064637474348/> adresinden alındı
Saraybosna MEB. (2018, 06 18). 08 09, 2022 tarihinde www.saraybosna.meb.gov.tr:https://saraybosna.meb.gov.tr/www/saraybosna-din-musavirligi-terafindan-saraybosnada-yaz-donemi-kuran-kursu/icerik/187 adresinden alındı
Sayabosna Din Hizmetleri Müşavirliği. (2017, 03 22). 10 04, 2022 tarihinde [https://saraybosna.meb.gov.tr/www/saraybosna-din-musavirligi-terafindan-saraybosnada-yaz-donemi-kuran-kursu/icerik/187](http://saraybosna.meb.gov.tr/www/saraybosna-din-musavirligi-terafindan-saraybosnada-yaz-donemi-kuran-kursu/icerik/187) adresinden alındı
Sayın, Y. (2011). Din ve Uluslararası İlişkiler:İslam'ın Dış Politika Kuramı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*(17), 233-262.
Semercioğlu, H. (2017). Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1339-1360.
Serdar, İ. (2015). neorealizm,neoliberalizm,konstraktivizm ve ingiliz okulu modellerinde uluslararası sistemsel değişikliklere bir baskış. *jemsos*, 1(1), 14-38.
SETA. (2015). İran'ın yumuşak gücü. *analiz*(118), 1-18. istanbul: SETA.
Son Dakika Haber. (2012, 11 16). *Diyanet İşleri Başkanı Görmez Bosna Hersek'te*. 07 07, 2022 tarihinde www.sondakika.com.tr:https://www.sondakika.com/haber/haber-diyanet-isleri-baskani-gormez-bosna-hersek-te-4094036/ adresinden alındı
Son Dakika Haber. (2016, 05 28). *Bosna Hersek'te 506. Ayvaz Dede Şenlikleri*. 09 06, 2022 tarihinde [www.sondakika.com: https://www.sondakika.com/haber/haber-bosna-hersek-te-506-ayvaz-dede-senlikleri-8477501/](http://www.sondakika.com:https://www.sondakika.com/haber/haber-bosna-hersek-te-506-ayvaz-dede-senlikleri-8477501/) adresinden alındı
Son Dakika Haber. (2017, 08 30). *Diyanet Vakfının Bosna'daki Kurbanlarını Milli Güreşçi Rıza Kayaalp Dağıtacak*. 07 03, 2022 tarihinde www.sondakika.com.tr:https://www.sondakika.com/haber/haber-diyanet-vakfi-nin-bosna-daki-kurbanlarini-milli-9982953/ adresinden alındı
Soros, G. (2005). *Amerikan Üstünlüğü Hayali*. İstanbul: Truva Yayınları.

- Sözcü, *Diyanet'i neden kendisine bağladı?* (2014, 09 01). 05 02, 2022 tarihinde Sözcü.com.tr: <https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/diyaneti-neden-kendisine-bagladi-591428/> adresinden alındı
- Star Haber. (2014, 10 28). *Diyanetten Bosna Hersek'e yardım*. 06 28, 2022 tarihinde [www.star.com.tr: https://www.star.com.tr/dunya/diyanetten-bosna-herseke-yardim-haber-958230/](https://www.star.com.tr/dunya/diyanetten-bosna-herseke-yardim-haber-958230/) adresinden alındı
- Star Haber. (2019, 03 26). *Türkiye Dünya'nın Gönü En Zengin ülkesidir*. 06 20, 2022 tarihinde [star.com.tr: https://www.star.com.tr/yasam/turkiye-dunyanin-gonlu-en-zengin-ulkesidir-haber-1441957/](https://www.star.com.tr/yasam/turkiye-dunyanin-gonlu-en-zengin-ulkesidir-haber-1441957/) adresinden alındı
- Sun-Tzu. (mart 2008). *Savaş Sanatı,Savaş Sanatı Başarının Anahtarıdır."Savaş Sanatı Ve Taoizm"*. (A. K. Çevrilmiştir., Çev.) Kartaş Yayınevi.
- Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası. (2019). *Bosna Hersek pazar Araştırması*. Şanlıurfa.
- Şahin, M. (2007). Din-Dış Politika ilişkisi:ABD örneği. *doktora tezi* . Ankara.
- Şallı, A. (2017). Modernik,Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*(IV), 56-82.
- Şengül, F. N. (2020). Kuramsal Boyutta Sekülerleşme ve Din İlişkisi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(6), 315-332.
- T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020). *Bosna Hersek Ülke Raporu*.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-Kültür İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 595-601.
- TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi). (21.04.2016). *İnanç Diplomasisi Çalıştayı, Sonuç Raporu*. İstanbul: TASAM.
- TASAM (2020). *Türkiye İnanç Dplomasisi Programı Özel Çalıştayı/Sonuç Raporu*. İstanbul: TASAM.
- Tekin, S. (2015). Uluslararası İlişkilerde Din,Kültür ve Medeniyetin Rolü üzerine. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 69-79.
- Tezkan, Y. (2005). *Jeopolitikten Milli Güvenliğe*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- TİKA. (2016). Türkiye'nin İlgi Odağında Bosna Hersek. B. K. Aljaf içinde, *Balkanlarda İslam Miladi Dolmayan Umut* (Cilt 5.cilt). Ankara: Karınca Yayınları.
- Time Balkan. (2018, 11 20). *Saraybosna'da Mevlit Kandili Kutlandı*. 06 30, 2022 tarihinde [www.timebalkan.com: https://timebalkan.com/saraybosnada-mevlit-kandili-kutlandi/](https://timebalkan.com/saraybosnada-mevlit-kandili-kutlandi/) adresinden alındı
- Time Turk. (2014, 04 23). *26.Uluslararası Saraybosna Kitap Fuarı Başladı*. 07 16, 2022 tarihinde [www.timeturk.com.tr: https://www.timeturk.com.tr/2014/04/22/26-uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-basladi.html](https://www.timeturk.com.tr/2014/04/22/26-uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-basladi.html) adresinden alındı

- Time Türk. (2015, 01 03). *Bosna'da Mevilit Kandili Coşkusu*. 06 30, 2022 tarihinde [www.timeturk.com.tr: https://www.timeturk.com/tr/2015/01/03/bosna-da-mevlit-kandili-coskusu.html](http://www.timeturk.com.tr:https://www.timeturk.com/tr/2015/01/03/bosna-da-mevlit-kandili-coskusu.html) adresinden alındı
- TRT Avaz. (2016, 10 25). 10 04, 2022 tarihinde <https://fb.watch/AFXJCuGxLV> adresinden alındı
- Trt Haber. (2015, 12 31). *Bosna Hersek'te Yılbaşı Öncesi Kur'an Gecesi Düzenlendi*. 08 23, 2022 tarihinde [www.trthaber.com: https://www.trthaber.com/haber/dunya/bosna-hersekte-yilbasi-oncesi-kuran-gecesi-duzenlendi-226382.html](http://www.trthaber.com:https://www.trthaber.com/haber/dunya/bosna-hersekte-yilbasi-oncesi-kuran-gecesi-duzenlendi-226382.html) adresinden alındı
- Trt Haber. (2015, 04 18). *Bosna'da Tasavvuf Musiki Konseri*. 08 09, 2022 tarihinde [www.trthaber.com.tr: https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/saraybosnada-tasavvuf-musikisi-konseri-179441.html](http://www.trthaber.com.tr:https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/saraybosnada-tasavvuf-musikisi-konseri-179441.html) adresinden alındı
- Turan, O. (2021). Perikles'in Peloponnessos Savaşı'ndaki Stratejisine Dair Eleştiriler. *Journal of History School*, 54-82.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Genel Türkçe Sözlük*. 11 9, 2021 tarihinde [sozluk.gov.tr: https://sozluk.gov.tr/](http://sozluk.gov.tr:https://sozluk.gov.tr/) adresinden alındı
- Türk Diyanet Vakfı. (2017). *Faaliyet Raporu*. Ankara: TDV.
- Türk Dünyası Belediyeler Birliği. (2015). *Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nden Ayvaz Dede Şenliklerine Destek*. 09 06, 2022 tarihinde [www.tdbb.org.tr: http://www.tdbb.org.tr/?p=4520&lang=tr](http://www.tdbb.org.tr:www.tdbb.org.tr: http://www.tdbb.org.tr/?p=4520&lang=tr) adresinden alındı
- Türk Dünyası Belediyeler Birliği. (2017, 11 04). *Kırşehir Belediyesi Kardeş Şehri Bosna Olovo'da Cami Yapıyor*. 06 20, 2022 tarihinde [www.tdbb.org.tr: http://www.tdbb.org.tr/?p=10625&lang=tr](http://www.tdbb.org.tr:www.tdbb.org.tr: http://www.tdbb.org.tr/?p=10625&lang=tr) adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı . (2022, 04 02). *Türkiye ve Almanya'daki Hayırseverlerin Ramazan Yardımı Bosnada*. 05 09, 2022 tarihinde [tdv.org.tr: https://tdv.org.tr-TR/turkiye-ve-almanyadaki-hayirseverlerin-ramazan-yardimi-bosnada/](http://tdv.org.tr:tdv.org.tr: https://tdv.org.tr-TR/turkiye-ve-almanyadaki-hayirseverlerin-ramazan-yardimi-bosnada/) adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (1994). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9). istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2015). *2015 Faaliyet Raporu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 07.03.2022 tarihinde <http://tdv.org.tr> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2016). *2016 faaliyet Raporu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 07.03.2022 tarihinde <http://tdv.org.tr> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2019, 08 01). *tdv.org.tr*. 05 03, 2022 tarihinde <https://tdv.org/tr-TR/hepimiz-kulturel-diplomat-olabiliriz/> adresinden alındı

- Türkiye Diyanet Vakfı. (2019, 05 25). *Türkiye Diyanet Vakfından İyilik Sofrası*. 06 27, 2022 tarihinde www.tdv.org.tr: <https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyanet-vakfindan-iyilik-sofrasi/> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2020, 8 4). 05 06, 2022 tarihinde tdv.org.tr: <https://tdv.org/tr-TR/turkiyede-egitim-gormek-icin-97-ulkeden-6295-ogrenci-basvuruda-bulundu/> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2020). *tdv.org.tr*. 05 03, 2022 tarihinde <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/#teskilatsemasi> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2020). *Türkiye Diyanet Vakfı 2020 yılı faaliyet raporu*. 05 03, 2022 tarihinde tdv.org.tr: <https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Faaliyet%20Raporu%20-%202020.pdf> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2022, 05 14). *Diyanet Burslarıyla Eğitim Gören 975 Öğrenci Mezuniyet Heyecanı Yaşayacak*. 07 30, 2022 tarihinde www.tdv.org.tr: <https://tdv.org/tr-TR/diyanet-burslariyla-egitim-goren-975-ogrenci-mezuniyet-heyecani-yasayacak/> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2022). *Kurban*. 10 05, 2022 tarihinde www.tdv.org.tr: <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/kurban/> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2022, 04 04). *Türkiye Diyanet Vakfı ve diyanet İşleri Türk İslam Birliği'nden Bosna'da Hafızlık Eğitimi Alan Öğrencilere Nakdi Yardım*. 06 26, 2022 tarihinde www.tdv.org.tr: <https://tdv.org/tr-TR/tdv-ile-ditibten-bosnada-hafizlik-egitimi-alan-ogrencilere-nakdi-yardim-yapildi/> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (t.y.). *Kurumsal*. 10 03, 2022 tarihinde www.tdv.org.tr: <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (tarih yok). *www.tdv.org.tr*. 06 20, 2022 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı Uluslararası İyilik Ödülleri: <https://tdv.org.tr-TR/faaliyetlerimiz/uluslarasi-iyilik-odulleri/> adresinden alındı
- Türkten, F. (2021, 07 06). *Kamu Diplomasisi Koordinasyon Kurulu İkinci Toplantısı Yapıldı*. 04 2022, 27 tarihinde aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kamu-diplomasi-koordinasyon-kurulu-ikinci-toplantisi-yapildi/2295991> adresinden alındı
- UNESCO. (2022, 06 03). *2022 Yılı Süleyman Çelebi Yılı Olarak Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN Himayelerinde Kutlanacak*. 08 20, 2022 tarihinde

- www.unesco.org.tr: <https://www.unesco.org.tr/home/AnnouncementDetail/5983> adresinden alındı
- Uygun, O. (1998). Bosna Hersek:İç Savaştan Konsensüs Demokrasisine. *Dergipark*, 56(1-4), 141-184.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2022, 05 28). *Genel Müdürlüğümüz Tarafından İnşası Tamamlanan Riyaset Hizmet binasının Açılış Töreni Gerçekleşti*. 06 24, 2022 tarihinde vgm.gov.tr: <https://www.vgm.gov.tr/haberler/genel-mudurlugumuz- tarafından-inşasi-tamamlanan- riyaset> adresinden alındı
- W.Smith, T. (tarih yok). The Use And Abuse Of Histry İn The Study Of International Relations. *The University Of Virgiany:Unpublished Phd Thesis*.
- White, B. (1997). Diplomacy Edt. Jhon Baylis,Steve Smith. *The Globalizationof World Politics*.
- Wow Turkey. (2009, 8 13). *Bosna Hersek Gorajde Kaysei Cami 14 Ağustota İbadete Açılıyor*. 06 19, 2022 tarihinde wow.turkey.com: <http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=89102> adresinden alındı
- Yanardağoglu, E. (2014). Uluslararası İletişim ve Kamu Diplomasisi:BBB Dünya Servisi Haber Merkezi Örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(38), 116-130.
- Yanık, L. K. (tarih yok). Liberalizm:Bir Yazın Değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 35-55.
- Yapıcı, U. (Tarih Yok). Yumuşak Güç Ölçülebilir Mi? *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 12(47), 5-20.
- Yatağan, A. G. (2018, Aralık). Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 69-94.
- Yazar, F. (2020, 09). Türkiye'de Kamu Diplomasisinin Kurumsallaşması. *Kriter Dergisi*(49).
- Yeni Akit. (2018, 07 06). *Bosna Hersek'te Geleeksel Fetih Şenlikleri Yapıldı*. 08 11, 2022 tarihinde www.yeniakit.com.tr: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/bosna-hersekte-geleneksel-fetih-senlikleri-yapildi-489724.html> adresinden alındı
- Yeni Asır. (2013, 09 11). *İzmir'den Bosna Hersek'e Yardım Eli*. 07 10, 2022 tarihinde www.yeniasir.com.tr: <https://www.yeniasir.com.tr/izmir/2013/09/11/izmirden-bosna-herseke-yardim-eli> adresinden alındı
- Yeni Asya. (2011, 07 02). *Ayvaz Dede Şenlikleri 501. kez Kutlandı*. 09 02, 2022 tarihinde www.yeniasya.com: https://www.yeniasya.com.tr/hafta-sonu/ayvaz-dede-senlikleri-501-kez-kutlandi_113815 adresinden alındı

- Yeni Asya. (2012, 07 08). *Fatih'in Torunlarından Bosna'da Fetih Şenliği*. 09 12, 2022 tarihinde www.yeniasya.com.tr: https://www.yeniasya.com.tr/kultur-sanat/fatih-in-torunlarindan-bosna-da-fetih-senligi_138329 adresinden alındı
- Yeni Asya. (2013, 07 07). *Bosna'da Fetih Namazı*. 08 13, 2022 tarihinde www.yeniasya.com.tr: https://www.yeniasya.com.tr/dunya/bosna-da-fetih-namaz_158078 adresinden alındı
- Yeni Şafak. (2015, 04 23). *Uluslararası Saraybosna Kitap fuarı Başladı*. 07 14, 2022 tarihinde www.yenisafak.com.tr: <https://www.yenisafak.com/hayat/uluslararasi-saraybosna-kitap-fuari-basladi-2123742> adresinden alındı
- Yeni Vatan . (2016, 07 10). *Bosna Hersek'te Fetih Şenlikleri Düzenlendi*. 08 12, 2022 tarihinde www.yenivatan.be: <https://www.yenivatan.be/bosna-hersekte-fetih-senlikleri-duzenlendi/> adresinden alındı
- Yenişafak. (2012, 07 16). *Bosna Hersek'te Kütahya Camisi İbadete Açıldı*. 06 20, 2022 tarihinde www.yenisafak.com.tr: <https://www.yenisafak.com/dunya/bosna-hersekte-kutahya-cami-ibadete-acildi-395123> adresinden alındı
- Yıldırım, K. E. ve Yıldırım , A. (2017). türkiye'nin yumuşak güç sembollerinden türk işbirliği koordinasyon ajansı ve yutdışı türkler ve akraba topluluklar başkanlığı'na genel bakış. *karadeniz*, 33, 203-2018.
- Yılmaz, A. N. ve Kılıçoğlu, G. (2016). Türkiye'nin Latin Amerika Açılımında Bir Yumuşak Güç Aktörü olarak Diyanet İşleri Başkanlığı. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 6(1), 135-154.
- Yılmaz, A. N. ve Kılıçoğlu, G. (2017). Avrupa Birliği'nin Yumuşak Güç Kullanımı ve Diğer Ülkeler Üzerindeki Olumlu Etkisi. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 8(15), 83-118.
- Yılmaz, D. V. (2017, 11 13). Geleceğin Diplomatik İnşası; Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Yükseköğretimi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(57), 138-150.
- Yılmaz, S. (2008). *Güç Ve Politika:Kavramsal Boyutlar;İdeoloji,Teori Güç ve Hegemonya*. Alfa.
- Yılmaz, S. (2011). Yumuşak Güç Ve Evrimi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(12), 31-36.
- Yunus Emre Enstitüsü. (tarih yok). *Kurumsal*. 10 03, 2022 tarihinde www.yee.org.tr: <https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu> adresinden alındı
- Yurdusev, A. (1996). *Uluslararası İlişkiler Öncesi Devlet Sistem Ve Kimlik:Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

16 Haber. (2022, 02 09). *Süleyman çelebi Bosna Hersek'in Başkentinde Anıldı*. 08 21, 2022 tarihinde [www.16haber.com.tr: https://www.16haber.com/bursa/suleyman-celebi-bosna-hersekin-baskentinde-anildi-h71052.html](https://www.16haber.com.tr/bursa/suleyman-celebi-bosna-hersekin-baskentinde-anildi-h71052.html) adresinden alındı

9lib.net. (2022). *Türkiye'nin Yumuşak Güç Potansiyeli ve Güç Kaynakları*. 10 01, 2022 tarihinde [www.9lib.net.tr: https://9lib.net/article/co%C4%9Frafyat%C3%BCrkiye-yumu%C5%9Fak-g%C3%BC%C3%A7-potansiyeli-yumu%C5%9Fak-g%C3%BC%C3%A7-kaynaklar%C4%B1.4zpdwxrz](https://9lib.net/article/co%C4%9Frafyat%C3%BCrkiye-yumu%C5%9Fak-g%C3%BC%C3%A7-potansiyeli-yumu%C5%9Fak-g%C3%BC%C3%A7-kaynaklar%C4%B1.4zpdwxrz) adresinden alındı

ÖZGEÇMİŞ

2008 yılında Mamak İmam Hatip Lisesi'nden mezun olmuştur. 2012 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2018 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olmuştur. 2016 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam Hatip olarak başladığı görevine halen devam etmektedir.

